

RESTORICA

OKTOBER
OCTOBER 1985 NO 18

STIGTING
SIMON VAN DER STEL
FOUNDATION

Craftsmanship. Conserving our past for the future.

South Africa's architectural heritage is constantly threatened by sad neglect and — often — demolition.

There is, therefore, a continuing need for the dedicated restoration and refurbishing of our beautiful historical buildings.

For 25 years, our commitment has been to fill that need.

Throughout the country, Gordon Verhoef & Krause has established teams of experienced artisans, all craftsmen in their individual fields. They all have a

**Gordon Verhoef
& Krause**

respect for the preservation of our traditional skills.

By combining our inherent expertise with modern project management techniques, the name of Gordon Verhoef & Krause has become synonymous with the superior and efficient craftsmanship vital for the preservation of our buildings.

Today, the company is striving to maintain this leading position as a major developer of restored

properties and as a main contractor in the recycling of buildings, endeavouring to improve the overall quality of life in our environment.

25

Stigting Simon van der Stel Foundation
(Ingelyfde Vereniging sonder winsoogmerk
Incorporated Association not for gain.)
Opgerig/Established 8 April 1959.
Magtigingsnommer/Fundraising number:
FO2 200215 000 8
Posbus/P.O. Box 1743, Pretoria 0001

Nasionale Raad/National Council
Nasionale Voorsitter/National Chairman
Prof. H.W. Snyman

Nasionale Ondervoorsitter
National Vice-Chairman
Mnr./Mr F.D. Conradie LP/MP

Kaapprovinsie/Cape Province
Mnr./Mr C.P. de L. Beyers
Mnr./Mr W.P.L. van Zyl
Mnr./Mr G.T. Fagan
Mnr./Mr S. Theron
Mnr./Mr M.F. Smuts

Natal
Dr. J. Pringle

Oranje-Vrystaat/Orange Free State
Prof. P.J. Nienaber D.V.D./D M S

Transvaal
Mnr./Mr J.B.C. Roets
Mnr./Mr N.C. Bloom
Mnr./Mr B.J. van der Walt
Mnr./Mr J.H. Meiring
Dr. C.J.F. Human D.V.D./D M S

Adres/Address
Posbus/P.O. Box 1743, Pretoria 0001
Tel: 26-6748, 26-8651

Kopiereg voorbehou/Copyright reserved

Drukkers/Printers
Promedia Publikasies/Publications
Posbus/P.O. Box 255
Silverton 0127

CONTENTS/ INHOUD

- 5 Editorial
- 6 Die Johannesburgse Fort
Kapt. H.D.B. de Villiers
- 8 Lakenvlei
Diedré van den Berg
- 12 The Leighton Street issue
J. André Labuschagné
- 16 Eerwaarde Archbell se huis op Thaba Nchu
Karel Schoeman
- 17 The Victoria Bridge at Fort Beaufort
H.L. Huisman
- 20 South Africa's "norse mills"
James Walton
- 24 Met Hoofstraat langs deur die Bo-Paarl
Ters van Huyssteen, Hannes Meiring
- 29 The Battle for Waterloo
J. Mc Connachie
- 33 Die Paleis van Justisie, Pretoria
A. Holm, D. Holm, G. Jordaan
- 40 Briewe
- 42 A ploughman's cottage
A.J. Butler

**FRONT PAGE: Mural
decoration, "The View",
Johannesburg**

**VOORBLAD: Muurbeskil-
dering, "The View",
Johannesburg.**

*Volkskas is die bank vir jou
 'n bankgenoot deur dik en dun
 vir die kom-wat-wil-
 jongdae*

*'n Bankgenoot om jou by
 te staan deur die raap-en-skraap
 broekskeur- dae*

*Volkskas is jou
 steunpilaar vir die pa-en-ma-en-
 kleindingdae*

*By Volkskas is ons trots daarop
 dat jy op ons kan staatmaak*

*'n Tak naby en
 'n vriend daarby vir die
 salig-uitspan-aftreedae*

Volkskas Beperk (Geregistreerde Handelsbank).

Volkskas

Jou bankgenoot deur dik en dun.

EDITORIAL

When undertaking research for the restoration of a building, one comes under the impression of the lack of information available to the restorer, especially with regards to the wall finishings and trimmings of a building. Anyone who has ever tried to recreate an historic interior by using period wallpaper, light fittings, floor coverings, paints, etc., will know that research on this aspect of restoration is virtually non-existent. It seems that restorers and researchers of buildings are only interested in the shell of the building — what its bricks were made of, how plaster was applied, what windows and doors looked like, etc. Results of research on these aspects are therefore fairly readily available.

But restoration of a building is not yet finished when the walls are plastered. And it is at this stage that the restorer is faced with virtually no information.

Information on these trimmings can often be found in the building itself — but what if the building's plaster has been removed and no trace of paint or wallpaper is left? What if no light fittings, door handles, hinges etc., are to be found in the building? The obvious step would be to turn to period trimmings. At this stage the restorer could make use of catalogues of historic wallpaper, paints, light fittings and switches, hinges, handles, etc., such as exist in America for American buildings. In South Africa, however, no such catalogues have been compiled up to date.

The question now arises: How can such catalogues be compiled? It is actually very simple. If every restorer in this country documents each building he restores as it should be documented there should exist a detailed documentation of the wall finishings and trimmings found in every restored building, from the date the building was erected until the time that restoration commenced. If all these results were co-ordinated, one would already have fairly comprehensive catalogues on wallpapers, paints and light fittings found in specific periods.

The problem is that restored buildings are not properly documented and results of restoration research not published. Before this is done and the results co-ordinated, each restorer in this country will have his own terms of reference with regards to finishings found in buildings, which is of no use to other restorers.

It is high time that information on dated material found in buildings throughout the country be published and centralized. Before that time, restorers will hope in vain for modern reproductions of period wallpapers and other trimmings. How can these times be reproduced if every restorer carefully guards his own information?

I appeal to every restorer and researcher of buildings to publish his results or at least make known to other restorers what he/she has available. I know several restorers with stacks of dated wallpapers. Let's pool our resources to our mutual benefit and to the benefit of more scientific restoration in South Africa.

Editor: Elize Labuschagne

*Editorial Committee:
Prof H W Snyman,
Dr J T Botha
Diedré van den Berg*

Die Johannesburgse Fort

Kaptein H D B de Villiers, S A Gevangenisdiens

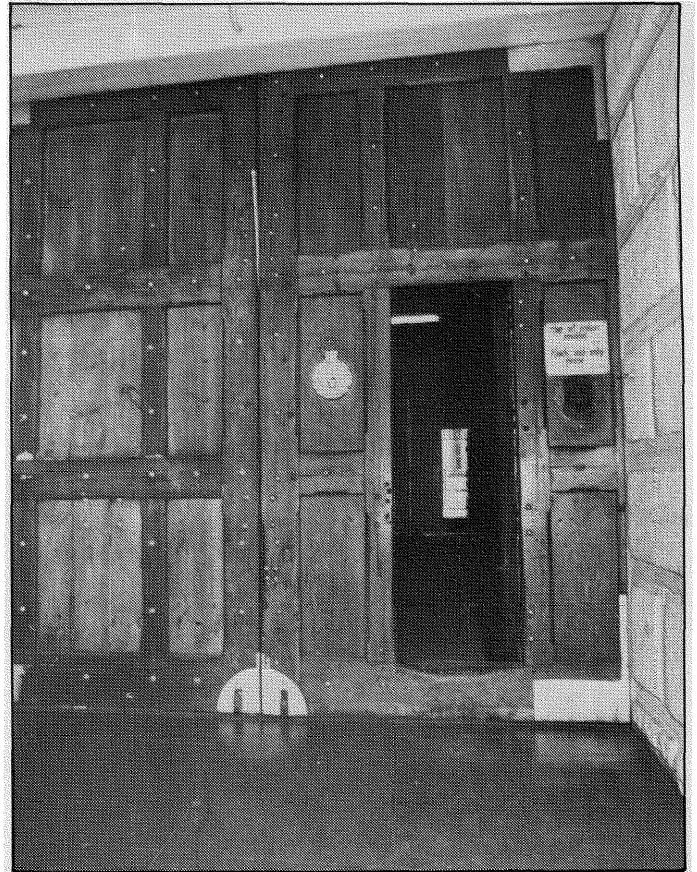
Die Fort, een van Johannesburg se mees historiese geboue, is geleë op die kruin van Hospitaalheuwel, noord van die middestad. Alhoewel die imponerende skanse bekende bakens in Hillbrow is, was die Fort self vir baie jare 'n afgesonderde plek wat ontoeganklik vir die gewone publiek was. Daar word nou beoog om die Fort se soliede deure vir die publiek oop te gooi — as 'n Gevangenisdiensmuseum.

Hoewel bekend as die Fort, was die gebou vir slegs drie jaar in sy bykans negentig jaar van bestaan nie 'n gevangenis nie. Die Rissikstraatse Poskantoor en die Fort is die enigste bestaande voorbeelde van amptelike Transvaalse Republikeinse argitektuur in Johannesburg.

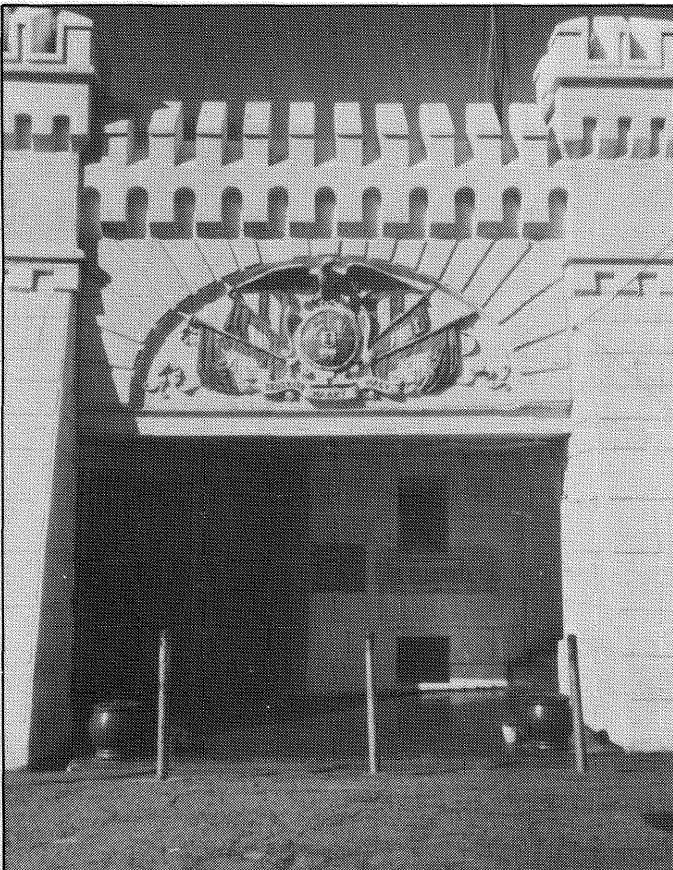
Sedert 1886 het teenstrydige belange van die uitlanders en die Regering onvermydelike botsings tot gevolg gehad, en so vroeg as 1892 het President Kruger besluit dat 'n nuwe tronk in Johannesburg op Hospitaalheuwel gebou moes word. Hy het na bewering toe al voorspel dat die dorp 'n krisis sou deurmaak en dat die gevangenis in 'n Fort omskep sou kon word ter beskerming van Johannesburg.

'n Spesiale boukommissie is in die lewe geroep bestaande uit Kommandant-generaal P J Joubert as voorsitter, S W Burger as 'n lid van die Uitvoerende Raad, S Wierda as hoof van Publieke Werke en Adolf Schiel as hoof van die Transvaalse Gevangenisdiens en wat weens sy kennis van vestingwerke, met die uitvoering van die bouplanne belas was.

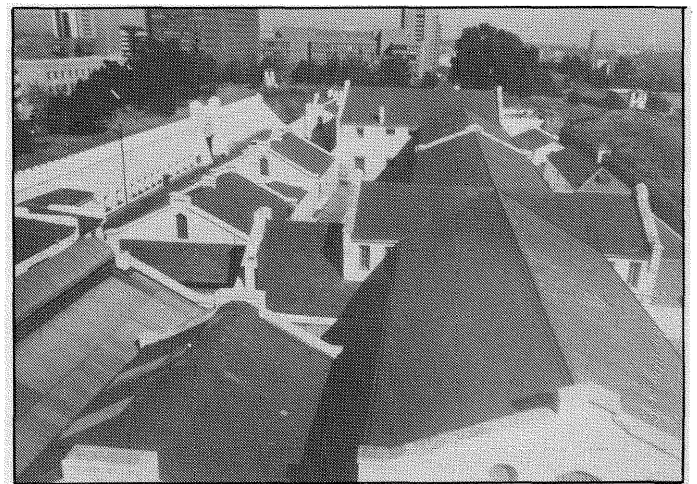
Die boubedrywighede het op 7 September 1896 begin en drie jaar later is die Fort voltooi. 'n Deel van die Fort was reeds teen

Die hoofingang tot die Fort.

Die wapenskild van die ZAR aan die binnekant van die hoofingang van die Fort.

Die Fortkompleks vanuit die lug gesien.

Mei 1897 gereed om beman te word. Daar is oorspronklik beraam dat die Fort nie meer as 20 000 pond sou kos nie, maar teen Julie 1898 het die boukoste alreeds 30 177 pond beloop. Die finale bedrag bestee was ongeveer twee keer die beraamde bedrag.

In Oktober 1899 het die Anglo-Boere Oorlog uitbreek en op 30 Mei 1900 is Johannesburg deur die Britse troepe ingeneem: President Kruger het besluit om nie die stad te verdedig nie. Die sleutels van die Fort is onder andere aan die Britse bevel-

'n Gedenkplaat ter herinnering aan die oprigting van die Fort.

'n Ingang tot die ondergrondse ruimte in die skanse.

Die binnekant van een van die selafdelings in die Fort.

struktuur gemaak is kon dit nie meer aan die toenemende akkommodasiebehoeftes voldoen nie. Meer en beter akkommodasie moes daargestel word en gedurende 1976 is begin met 'n nuwe gevangenis kompleks te Diepkloof, Johannesburg. Op 31 Januarie 1983 is die Fort as 'n gevangenis finaal gesluit.

Met die sluiting van die gevangenis in sig, moes 'n besluit geneem word oor die toekomstige gebruik daarvan. Een van die vernaamste faktore wat in oorweging geneem moes word, was die feit dat die Fort kompleks in 1964 tot 'n Nasionale Gedenkwaardigheid verklaar is.

Sy Edele die Minister van Justisie het op 9 November 1981 die nodige magtiging verleen dat die Gevangenisdiens die ou fort as 'n museum mag benut indien die Stadsraad van Johannesburg daartoe sou instem. Op 31 Januarie 1983 het die Stadsraad van Johannesburg in beginsel ingestem dat die Fort as 'n beoogde Gevangenisdiensmuseum benut mag word.

Die vergunning vir die gebruik van die Fort as 'n museum het daartoe gelei dat die S A Gevangenisdiens gedurende Julie 1983 'n departementele museumadvieskomitee ingestel het. Die komitee se funksie is om alle aspekte rakende die daarstelling van 'n volwaardige S A Gevangenisdiensmuseum te hanteer. Dit behels die formulering van 'n beleid vir die museum, die verkryging van fondse, die ontwikkeling van museum personeel, die insameling van artefakte sowel as die onderneming van en toesig houing oor die restaurasie van die historiese Fort en sy omskepping in 'n museum. Twee lede van die S A Gevangenisdiens is gedurende Januarie 1983 voltydys belas met die voorbereidende werk verbonde aan die museum en het gedurende Januarie 1984 ingeskryf vir die nagraadse Diploma in Museumkunde aan die Universiteit van Pretoria.

Met hierdie beoogde museum sal gepoog word om die wordingsgeskiedenis en ontwikkelingsgang van die strafstelsel van ons land binne kultuurhistoriese verband uit te beeld. Dit is 'n langtermynprojek waarmee die S A Gevangenisdiens 'n beskeie bydrae wil lewer tot die behoud van die kultuurerfenis van ons land.

voerder, lord Roberts oorhandig. Geen skoot is vanaf die Fort gevuur nie.

Met die terugkeer van vrede het die Fort sy militêre betekenis verloor en het dit tot en met sy amptelike sluiting op 31 Januarie 1983 as 'n gevangenis gefunksioneer.

Die Fort het egter 'n betekenisvolle rol in die geskiedenis van Suid-Afrika en veral van Johannesburg, gespeel. Gedurende die eerste kwart van die twintigste eeu is onder andere Mahatma Gandhi, 'n advokaat wat 'n stryd gevoer het teen die beperkinge wat geplaas is op die bewegings van Asiërs in die Transvaal, die leiers van die Rebelle van 1914-1915 onder wie generaal C R de Wet, asook die leiers van die 1922-Staking, daar aangehou.

Die ou Fort het met verloop van tyd as 'n gevangenis ontoereikend geword. Ten spyte van toevoegings wat tot die bestaande

LAKENVLEI

Diedré van den Berg,

Museumgeesteswetenskaplike, Transvaalse Provinsiale Museumdiens

Inleiding

Ongeveer 13 kilometer buite Belfast op die Dullstroompad is die plaas Lakenvlei/vallei geleë. Die plaas is geleë naby die Lakenvleispruit en is feitlik teenaan die pad. Tans staan die geboutjies leeg en is besig om vinnig in 'n staat van verval te raak.

Historiese gegewens oor Lakenvlei en sy inwoners

Johannes Andries Nicolaas van Kraayenburg is op 6 November 1829 in die Kaapkolonie gebore. Sy ouers was Andries Nicolaas en Bregge Elizabeth Susanna van Kraayenburg, wat vanaf die Kaap na Roosenekal in die eerste helfte van die negentiende eeu getrek het.

J A N wat 'n wamaker van beroep was, het in 1859 saam met sy ouers in die Hoptowndistrik gaan kuier. Daar ontmoet hy Catharina Maria Wilhelmina Duraan/Du Rand, toe 21 jaar oud, met wie hy in dieselfde jaar getroud is.

Aanvanklik het die jonggetroude paar-tjie, met hul terugkeer na Transvaal, in Roosenekal gewoon. Tydens 'n jagtog het J A N die grond gesien wat hy graag sou wou besit. Kort voor lank is in 'n Staatskoerant kennis gegee dat die plaas Lakenvlei aan J A N van Kraayenburg toegestaan is (1859). Eers heelwat later, 12 Oktober 1871, word Lakenvlei — distrik Belfast (destyds Lydenburg en later Middellburg) amptelik op Johannes Andries Nicolaas van Kraayenburg se naam geregi-streer. Hy was die eerste eienaar van die plaas met 'n oorspronklike grootte van 6 380 morg 316 roede. J A N was ook die eerste skaap- en perdeboer in die distrik. Hy het met Afrikaner- en Merino-skape geboer.

J A N en Catharina het agt kinders gehad:

Johannes Andries Nicolaas gebore 31 Oktober 1860

Jan Hendrik Harms gebore 20 September 1862

Magrita Johanna gebore 15 September 1864

Bregge Elizabeth Susanna gebore 6 November 1867

Gerhardus Albertus gebore 27 Januarie 1870

Catrina Maria Wilhelmina gebore 6 April 1874

Willem Jacobus gebore 10 November 1877

Arie Willem gebore 24 Junie 1880

Destyds was dit gebruiklik vir families, waar daar 'n klompie kinders van skool-

gaande ouderdom bymekaar gebring kan word, om saam 'n onderwyser te huur. In 1884 is 'n plaasskooltjie met 11 leerlinge op Lakenvlei begin. Die onderwyser was W P Diepraam. Op 21 Januarie 1886 word hierdie skool geïnspekteer en word gemeld dat die lokaal en ameublement goed is en dat al 11 leerlinge teenwoordig is. In 1887 is 'n nuwe onderwyser, M ten Haaf aangestel. Toe het die skool reeds 15 leerlinge gehad. Dit blyk asof hierdie skooltjie aan die einde van 1887 na 'n ander plaas verskuif het, want sedertdien word die skool nie meer onder Lakenvlei in die inspeksieverslag aangegee nie.

Sedert 1886 is al die Gelofte-dagfeeste nie deur die kerk of staat georganiseer nie, maar sekeres wel deur 'n demokratiese ver-kose feeskomitee. Die eerste sodanige fees is in 1886 op Lakenvlei georganiseer deur die wyk Steenkampsberge. Op 15 Desember is laer getrek, 'n kommando het indrukwekkend met krygsmondering en wapperende Vierkleur gearriveer; toesprake is gemaak, daar was godsdiensoefening en samesang en die aand is met vrolikheid deurgebring. Op 16 Desember was daar 'n vroeë biduur en godsdiensoefening, 'n wapenskou, "gepaste vermaak-likheid" en die aand 'n vuurwerkvertoning. Die fees op Lakenvlei het 'n jaarlikse instelling geword.

In Maart 1889 bied J A N sy plaas Lakenvlei aan tydens ver-toë gerig aan die Z A R vir die stigting van 'n dorp te wete Belfast. J A N teken ook die versoek vir dorpstigting en beywer hom met die stigting. Lakenvlei is egter nie gebruik nie, maar wel die plaas Tweefontein.

J A N was 'n vermoënde man en het buiten Lakenvlei ook die plase: Leeuwfontein, Hartbeesfontein, Doornkloof en Slaaihoek in die destydse distrik Lydenburg besit.

Met J A N se afsterwe op 5 Januarie 1901 erf sy seuns Willem Jacobus en Arie Willem elkeen 'n gedeelte van die plaas Lakenvlei. Arie Willem erf die deel met die woonhuis op en sorg daar vir sy moeder totdat sy op 101 jarige ouderdom in 1939 te sterwe kom. Die plaas is daarna baie onderverdeel. Die deel waarop die oor-

spronklike woonhuis is, behoort tans aan mev H Gründling, 'n nasaat van J A N van Kraayenburg.

Argitektoniese erfenis te Lakenvlei

Die eerste en baie tydelike woning op Lakenvlei was, volgens oorlewering, 'n watent wat op 'n gepakte klipmuur gestaan het. Hiervan het niks behoue gebly nie.

'n Klein woning met die mure onder van klip en boontoe opgeklei, is in ongeveer 1860 opgerig. Hierdie struktuur staan tans nog en is 'n goeie voorbeeld van die opkleitegniek. Die bekendste metode wat in die Transvaal gebruik is vir opklei is twee planke wat ewewydig aan mekaar is en verbind met dwarsplankies aan die punte. Die klei word dan in hierdie vorm gedruk om 'n lang kleilaag te vorm. Sodra die onderste kleilaag droog was, is die tweede plankie daarop geplaas en 'n daaropvolgende kleilaag is gemaak. Opgekleide mure vorm duidelike horisontale lae soos die verskillende lae op mekaar geplaas is. Geen messelklei is gebruik nie.

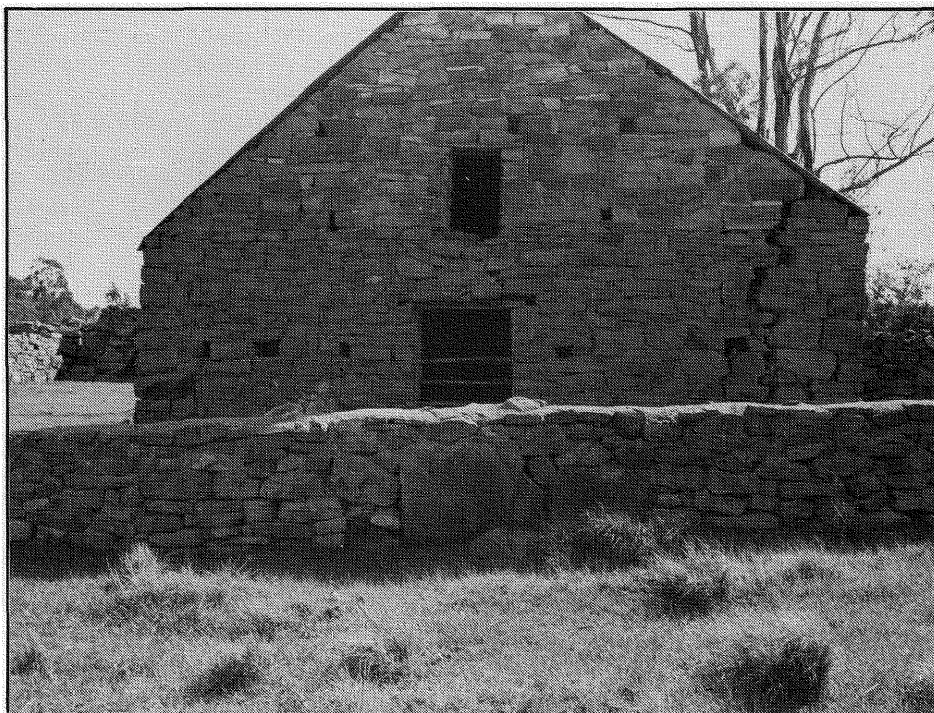
Die opgekleide struktuur het, sover vas-gestel kan word, geen binnemure gehad nie. Dit was dus 'n eenvertrek struktuur met 'n deur aan die een lang muur en twee vensters aan die teenoorgestelde muur. Later is aan die struktuur aangebou. Die aanbouing het twee mure van klip en die gewelmuur is opgeklei. Aan die gewelmuur is die posisie van 'n bakoond sigbaar. Binne is daar 'n tipe esbalkie, en buite is die gat met klippe toegebou. Die aanbouing het 'n wye waenhuysdeur en 'n venster soortgelyk aan dié van die oorspronklike deel. Volgens oorlewering was die oorspronklike dak van gras met 'n riet-plafon. Tans is die struktuur bedek met sinkplaat en is die dakkonstruksie ver-ander. Die binnekant is met grond gepleis-ter.

Ongeveer 50 meter voor die woonhuisie is die landerymuur van gepakte klip. Agter die landerymuur was die vrugteboord met perske-, pruim-, appelkoos, kweper- en ongeveer ses soorte appelbome. 'n Dorsvloer wat slegs nog vaagweg gesien kan word, is ook naby te vinde.

Opgekleide struktuur — vroegste woning.

In ongeveer 1880 is 'n relatief groot huis naby die opgekleide huis gebou. Die huis het 'n klipfondasie en is van gebrande stene gebou. Grondpleister is binne gebruik en kalkpleister buite. Die woning, wat reeds Victoriaanse kenmerke toon, het aanvanklik sewe vertrekke gehad, met 'n voor- en agterstoep onderdak. By die voordeur vind mens 'n kort gang wat na die voorhuis lei. Aan weerskante van die gang is deure na aangrensende slaapkamers. Die voorhuis het twee skuifraamvensters en 'n deur na die agterstoep. In die voorhuis was 'n kaggel met houtomlysting. Die gegote yster en teëls is reeds deur vandale verwyder. Aan weerskante van die voorhuis is twee kleiner vertrekke. Die twee aan die een kant blyk slaapkamers te wees en die twee aan die ander kant was die kombuis en die spens. Die slaapkamers en kombuis het elk deure na die voorhuis gehad, maar die spens kon slegs deur die kombuis bereik word. Die kombuis is later na die stoep se kant vergroot maar bewys dat daar 'n es was is moeilik om te vind. Die vloere en plafon is van hout. Die

Voorkant van klipskuur. Let op na steiergate.

Kraalmure — die natuurlike klip is gebruik as fondasie.

stoep-en kombuisvloere is van blokke lei-klip. In die een klein slaapkamer is 'n muurkassie. Op die stoep was geprofileerde pilare en merke toon dat daar 'n traliewerk moes gewees het.

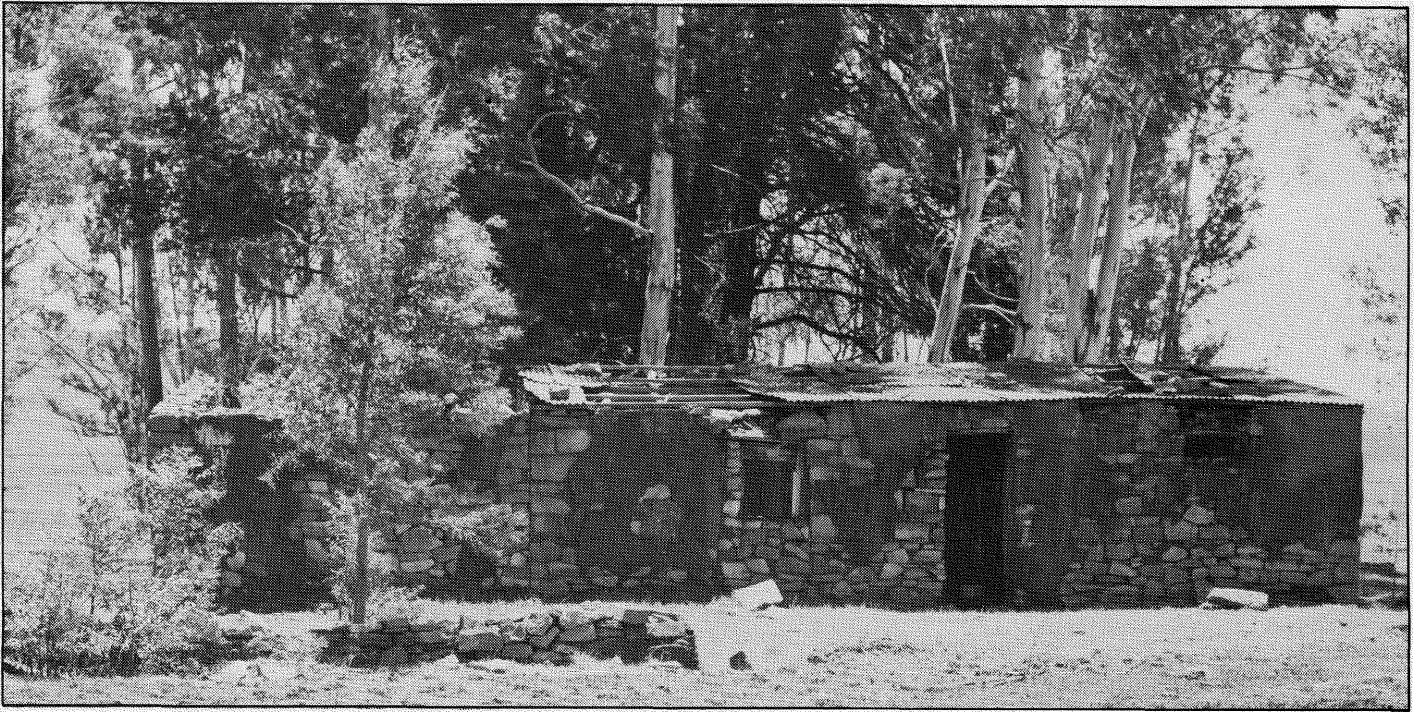
Direk aan die huis is 'n klip aanbouing aangebring wat as waenhuis en later as motorhuis gebruik is. Rondom die huis is klipruïnes wat waarskynlik onder andere 'n smidswinkel, 'n skoolgeboutjie en perde-stalle was. Hierdie ruïnes kon egter nie met sekerheid geïdentifiseer word nie.

Naby die agterkant van die huis is 'n groot bakoond wat ongeveer in 1880 gebou is, as gekyk word na die tipe bakstene wat gebruik is en wat soortgelyk is aan dié van die 1880-woning. Die bakoond wat 36 brode op 'n keer kon bak, is tot die 1940's gebruik. Die deurtjie van die bakoond is verwyder. Die bakoond staan met die een sy teenaan die muur van 'n ruïne wat moontlik later daar gebou is.

By die bakoond is daar ook 'n kliprondawel wat volgens nasate as melkkamer gebruik is. Die rondawel, wat reeds deur

Cachet opgemerk is op plase in Transvaal, het muurkassies en was met grond pleister. Die mure is besonder dik. Die venster was van die oopswaaitipe. Die dak was volgens oorlewering met gras gedek. Tans staan slegs die mure en dit lyk asof 'n vuur hierdie struktuur verwoes het.

Groot veekrale is op hierdie terrein te vinde aangesien die Van Kraayenburgs, soos reeds gemeld, belangrike veeboere was. Die gepakte klip kraalmure volg dikwels die natuurlike kontoere, sodat daar van die helling gebruik gemaak kan word, vir die beveiliging van die vee. Een deel van die kraal se mure is besonder hoog en

Vermeende Bywonershuisie te Lakenvlei.

daar is geen ingang nie, sodat 'n geslote eenheid gevorm word. Laasgenoemde was klaarblyklik 'n wolwehok aangesien die distrik erg deur wolwe gepla was.

By die veekrale is 'n groot klipstruktuur wat volgens die argitektuur in twee fases gebou is. Hierdie struktuur was volgens oorlewering die pakskure en die skeerhok. Aangesien met skape geboer is, moes die wol een keer per jaar verkoop word met die naaste mark te Pietermaritzburg. In die struktuur vind mens ingeboude houthakke en muurakke. Daar is geen plafon nie en die dakkonstruksie is met houttappe verbind. Hier en daar is nog oorblyfsels van

riem wat ook gebruik is as vashegting. Op die aansigte kan mens baie goed die steiergate sien wat gemaak is tydens die oprigting van die gebou.

Aan die einde van die landerymuur ongeveer 300 meter vanaf die woonhuis is die begraaftasie geleë. Dit het 'n gepakte klipmuur rondom. Hier is die baanbrekers van die Van Kraayenburgsgeslag te ruste geleë. Daar is ongeveer 8 grafte met outentieke en meer moderne grafstene. Die begraaftasie is tans in 'n baie verwaarloosde toestand.

Naby die vlei is 'n platdakstruktuur wat volgens nasate die woning van die by-

woner en sy gesin in ongeveer 1880 was. Hierdie geboutjie is mettertyd, soos die gesin gegroei het, aangelap maar het oorspronklik uit drie vertreke bestaan onder 'n platdak. Die huisie is met klip gebou en was binne en buite gepleister. Later is die struktuur deur Swartes betrek.

Natuurlike inligting

Die plaas Lakenvlei se veldtipe is die noordoostelike bergsuurveld. Dit bestaan hoofsaaklik uit grasveld met bietjie sponsgebied (vlei). Die veld is ryk aan grondorgidieë en twee van die soorte wat hier voorkom is op die lys van bedreigde fauna. Ander blomsoorte tipes van hierdie gebied is verskeie soorte varkore, swaardlelies, vuurlelies, en die pynappelblom. Die inheemse blomsoorte wat hier gevind word, is die Wildeperske en 'n paar Jakkalsbesie-variëteite. Die veld het 'n drakrag van 1 grootvee-eenheid per 4 hektaar. Wildsoorte wat hier aangetref word, is duikers, steenbokke, hase, Ielkraanvoëls en bloukraanvoëls. Die Bloukraanvoël-natuurreservaat is dan ook in hierdie omgewing geleë.

Kultuurhistoriese en Museumkundige waarde

Op hierdie terrein vind ons nie net 'n ongeskonde historiese plaasuitleg nie, maar 'n natuurlike vloei van 'n pioniersfase na 'n gevestigde stadium. Die strukture dui aan 'n argitektoniese en kultuurhistoriese groei van 'n florerende veeplaas. Die opkoms en vooruitgang van 'n boerdery word subtiel aangetoon deur die bykomende geboue.

Die outentieke elemente op die plaas soos leidam en leivoor, landerymuur, dorsvloer, word min in die Transvaal in 'n

Dakkonstruksie van skuur met houttappe.

Leivoor op die plaas Lakenvlei.

geheel as plaasuitleg aangetref. Hieruit kan mens vasstel wat die daaglikse bedrywigheede op 'n Hoëveldse plaas was. 'n Mens kan jou indink hoe bedrywig J A N was met sy wamakery en meubelmakery; die seuns besig met die versorging van perde en skape, aanplant van gewasse en versorging van boorde, pak van klipmure en jag; die vrou en dogters van die huis doenig in die melkkamer met die maak van botter, die bak van brood, versorging van die fyntuin en voorbereiding van maaltye.

Daar behoort gepoog te word om hierdie terrein te bewaar en te benut. Die plaas het ook kultuurhistoriese waarde aangesien die eerste Geloftfees hier plaasgevind het en vir 'n paar jaar daaropvolgend.

Uit 'n museumkundige oogpunt sal hier 'n gulde geleentheid gebied word om aan die publiek te toon hoe hul voorouers gewoon en gewerk het. Die terrein is teen die pad geleë en is op die pad na Oos-

Transvaal — 'n bekende toeriste aantreklikheid. As museum behoort dit maklik bedryf te kan word weens die ligging van die terrein.

Bronnelys

1. Gepubliseerde bronne

- 1.1 Cachet F L de *Worstelstrijd der Transvalers*, p 518-42.
- 1.2 Grobbelaar, P W (red) *Die Afrikaner en sy kultuur Deel III Ons Volksfeeste*, 1975, p 58-59.
- 1.3 Labuschagne, E. *Wie ken opgekleide mure? in Overvaal Musea-nuus Jun 1982 jg 9 nr. 2.*
- 1.4 Van der Merwe, A P. *'n Kort Geskiedenis van Belfast en distrik 1952 p 47.*
- 1.5 *Verslag den Staat van het Openbaar onderwijs in die S A R over het Dienstjaar 1884/85, 1885/86, 1886/87*

2. Argivale bronne

- 2.1 TAB Boedel 312. (1875)
- 2.2 TAB Boedel 831. (1902)
- 2.3 TAB SS r 5921/91

- 2.4 TAB SS 1855 r 17125/98
- 2.5 TAB SS 2834 r 5921/91
- 2.6 TAB SS 924 r 1823/84
- 2.7 TAB SS 142 r 6786/87
- 2.8 TAB SS 1473 r 6533/88
- 2.9 TAB URU 1330 Band 974
- 2.10 TAB URU 2020 Band 2115
- 2.11 TAB URU 1951 Band 3826
- 2.12 TAB URU 683 Band 734
- 2.13 TAB URU 3301 Band 938
- 2.14 TAB URU 1599 Band 980

3. Onderhoude

- 3.1 *Mev Piet Coetzee, Lakenvlei, Belfast, Feb 1984.*
- 3.2 *Mnr W M Snoeck, Machadodorp, Feb 1984, telefonies.*
- 3.3 *Mnr M du Plessis, Queens Crescent 396, Lynnwood, Pretoria.*
- 3.4 *Mev J van Kraayenburg, Millers Mile 435, Lynnwood, Pretoria.*
- 3.5 *Mnr en mev J A N van Kraayenburg, Posbus 1295, Nelspruit, April 1984.*
- 3.6 *Mev Gilfillan, Jansenstraat 22, Lydenburg, April 1984.*
- 3.7 *Mnr Ernst Röhm, Natuurbewaringsbeampte, Lydenburg 2571, telefonies.*

The Leighton Street issue: A lesson in preservation and town planning

J André Labuschagné

(Geography Department, Alexandra High School, Pietermaritzburg)

The problem of preservation in town planning has recently been highlighted by the Leighton Street issue in Pietermaritzburg. It all started when developers proposed building a modern block of flats in an historic street of the late Victorian period.⁽¹⁾ G Dominy, a resident in the said street, phoned into a radio programme complaining of a long battle against municipal inertia and apathy.⁽²⁾ He was disturbed at the difficulties which confront ratepayers, residents and ordinary citizens when they try to obtain information from the municipality. This meant that decisions relating to controversial buildings appeared to be taken by the Council without objectors being able to present the strongest possible case. He complained:

"We battled to get our case before the municipality and we received no concrete support from those bodies which are supposed to be protecting the City's character and its architectural heritage."

The problem was compounded by the fact that the Councillor of that Ward was involved in the building project and consequently did not represent those ratepayers in the area affected. Dominy concluded:

"It is high time that the City Council insists that new buildings in an area blend in with the existing buildings. The present by-laws obviously do not offer sufficient protection to residents in quiet streets near the city centre from the problems of ugliness, noise, overcrowded parking and increased traffic which accompany new flat developments."

The developers argued that the two blocks had been designed "... in such a way that they would in fact blend in with the other properties."⁽³⁾ A Mr Wisdon said that "... familiar red face bricks to try to match the other houses in the area ..." would be used so that what they hoped to build "... is not going to spoil the place ..." The Councillor involved in the project remarked that the flats were "... not as high as some of the double storey houses in Leighton Street ..." and that "... the proposed development would tone in with the surrounding environment ..." In a perceptive article Murphy (a Leighton Street

resident) answered the arguments against the preservation of the street:⁽⁴⁾

1. The Leighton Street residents had long been aware that the area was zoned for flats. This was not the issue.
2. They were as acutely aware as the developers of the pressing need for housing in the city, whether central or not, and with high-class finish or otherwise. This was also not the issue.
3. Even a single storey building erected on the site did not necessarily mean that such a building would "tone in with" and/or "not spoil" the area. The gradient of the street makes the issue of height irrelevant and does not detract from the fact that the design and overall acceptance of the blocks were objectionable.
4. The design of the blocks is almost exactly the same as a block in Prince Alfred Street which, presumably, was designed in such a way as to blend in with the buildings in that street. The two streets are characteristically different.
5. The points raised by the objectors, viz the unique historic nature of the street, the increased flow of traffic down a narrow and steep hill, access to the blocks and consequent parking problems, had not received the close attention which they felt was merited.
6. They had no objection in principle to development, but were concerned about the nature of the development.

The debate developed to the extent that the editor of a local newspaper found it necessary to write the following:⁽⁵⁾

"Anyone who knows Leighton Street would deplore any development there which would detract from the quaintness of the steep street ... the uniqueness of the architecture in the older streets of Pietermaritzburg is one of the features which visitors find most attractive. We have lost so much of our architectural heritage already that we cannot afford to lose much more without changing the essential character of the City."

Despite these pleas the Works and General Works Committee recommended that

the plans be approved.⁽⁶⁾ All that remained was that the Council ratify the recommendation. One Councillor said that the work would commence "... immediately the plans were approved." Mr Laband, history lecturer at the University of Natal (Pmb), felt that the City was in urgent need of the formulation of a coherent and informed policy concerning its special architectural values and coherence.⁽⁷⁾ He suggested that the Council create some standing, advisory body to provide it with specialised information on which to base its future decisions concerning development. This body would consist of experts (architects, historians, art historians, and anyone with expertise in town planning) who would grade historic precincts and buildings and provide the Council with a schedule on which to base its planning. A number of other academics (eg. Professor Murray Schoonraad, then Head of the Department of Fine Arts and History of Art and Mr R F Haswell, Senior Lecturer in Geography and presently a Councillor, both from the Pietermaritzburg campus) also expressed their opinions in favour of a rethink on the decision to let the development go ahead on the plans submitted.⁽⁸⁾ In the meanwhile the objectors in Leighton Street arranged a meeting with the developers in order to discuss a possible compromise, but this was to no avail. A memorandum (Appendix A) was drawn up on behalf of the objectors and a group of academics, headed by Professor Schoonraad, requested an audience with the City Council.⁽⁹⁾ The discussion was described as unprecedented in that it highlighted the serious defects in our present legislative system which did not provide sufficient scope for public participation in planning procedures. The memorandum had been signed in their personal capacities by representatives of the National Monuments Commission, the Simon van der Stel Foundation, the University of Natal, the Natal Society Library and several other institutions and organisations. A further memorandum outlined the objectors' actions and the problems they had experienced when dealing with municipal officials. It was decided that the objectors meet again with the developers and a prominent Pietermaritzburg architect

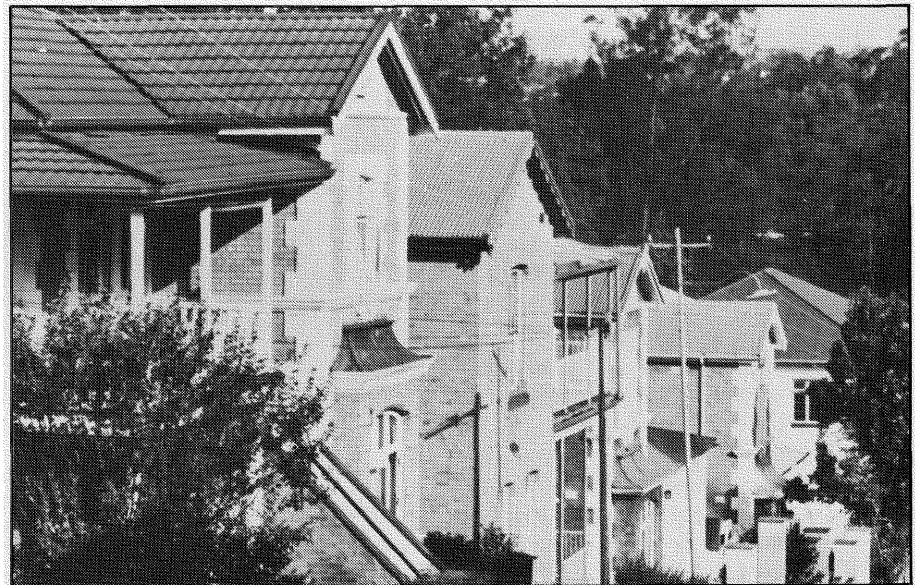
One of the most enlightened attendants, Councillor Tony Fletcher, pointed out that the Works Committee which approved the plans, were, in his view, unskilled in making architectural judgements. The by-laws, he contended, were sterile, and this sort of planning was negative and arbitrary:

“What we need is more creative planning procedure. Council should employ someone qualified to guide us on these matters.”

One gets the impression that the Council was hiding behind the by-laws to sidestep the central issue.⁽¹⁰⁾ The final question seemed to be money, as it so often is.⁽¹¹⁾ Needless to say, the developers eventually had their way and the building has been erected.⁽¹²⁾ Only minor changes were effected by the final meeting between the developers and the objectors.

(Gordon Small) agreed to undertake to examine the plans with a view to suggesting possible alternatives which could bring the proposed buildings more in line with the historic architectural character of Leighton Street. Professor Schoonraad had pleaded with the Council for more time before anything was done, but this failed. The main points to emerge from the meeting were:

1. In terms of the existing by-laws, no one has the right to object to building plans submitted to the municipality for approval.
2. Since the plans complied with the by-laws and the provision of the Draft Town Planning Scheme, nothing could be legally done to stop the development from going ahead. The by-laws were autonomous and ‘ruled’ over the Council.

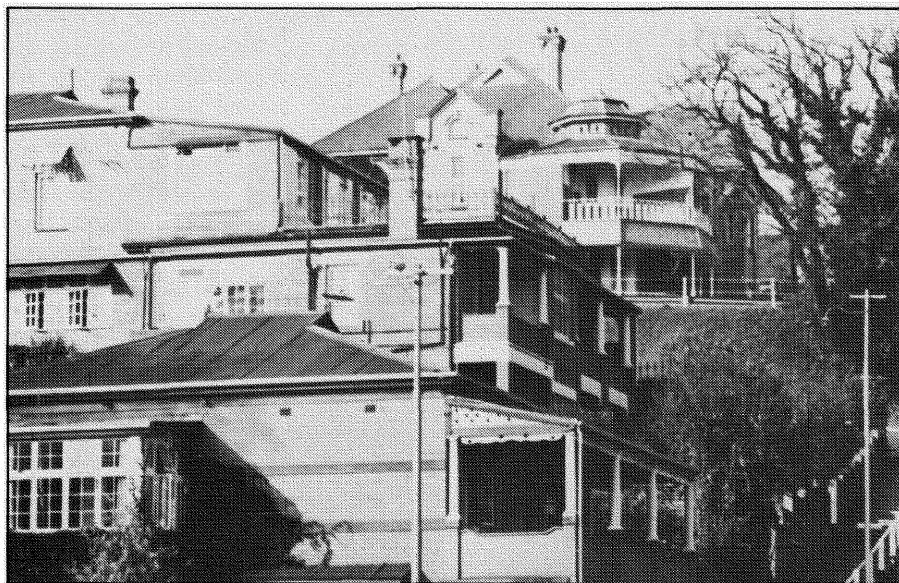

A number of invaluable lessons have emerged out of this Leighton Street event. Firstly, the importance of public opinion. In the words of Van Eck⁽¹³⁾:

“... it takes a long time to influence public opinion to take action, and it is usually necessary to have public opinion thoroughly roused before any action can be taken.” (p 209)

The actual effort to achieve positive results is very much confined to the local community and the local authority. This being the case there is usually a lack of co-ordination of effort and purpose. Of course, the residents themselves are not always in favour of preservation. They may be classed under three categories:

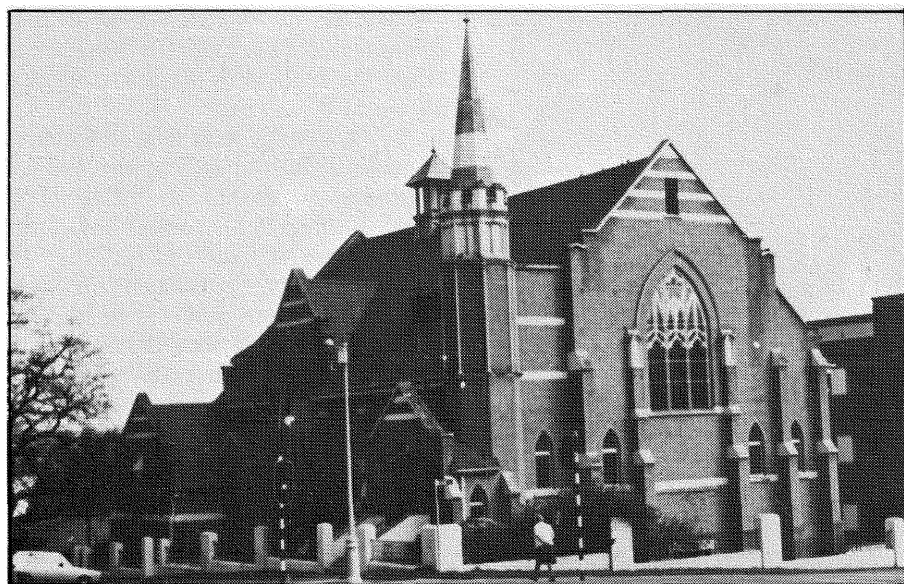
1. Those who fanatically and enthusiastically favour preservation, regardless of any other consideration.

there will always be a diversity of opinion as to whether a project conforms to a particular architectural character and harmonizes with existing buildings, the following points could, for example, be looked at: height, scale, continuity and alignment, colour, style of facade and shape.⁽¹⁵⁾ Thus, the elevation should run smoothly into the existing height line. Again, lines of storeys and horizontal motifs should show no abrupt transitions. Predominant colours should blend in keeping with the surroundings. Facades and shapes could be matched with rooflines, for example, showing a degree of uniformity of pitch and facade heights finishing at regular lines. Fire-escapes, drainpipes, ventilation ducts and similar structures should be embodied aesthetically in the facade. All these features could combine harmoniously and not necessarily exactly so as not to result in hideous monotony. Schedules of the

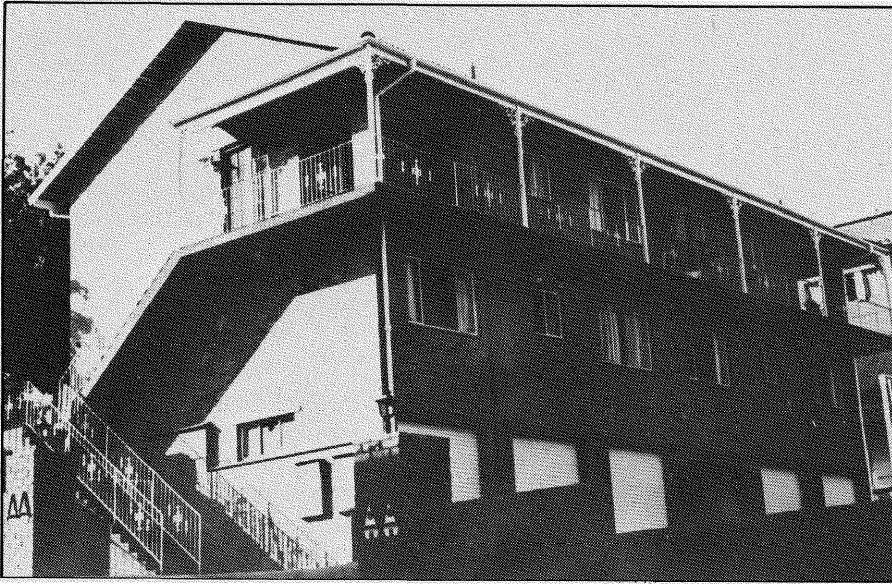
2. Those who are indifferent to any proposed preservation and who may oppose any action which would involve the Council, and thereby the rate-payers, in any expenditure in such cases. They plead for economy as they see it. They declare that they want to live as cheaply as possible and to pay low rates and taxes.
3. Those who are greatly in favour of preservation and also maintain that it would be good business.

Secondly, the weakness of the local by-laws. This seems to be a general problem.⁽¹⁴⁾ We will see the effect of rapidly expanding industrial activity on urban aesthetics, economic loss to property owners, and the psychological situation. The Pietermaritzburg by-laws need to have entrenched in them an aesthetic clause which would induce creative planning. As

zones over which aesthetic control shall be maintained would guide local authorities. Lewin even suggests a special court which could hear all the cases arising out of housing and rent as well as town planning legislation and litigation.⁽¹⁶⁾ It could consist of a representative of each of a number of professions. Its decision could be regularly and officially reported so that a body of consistent principles could emerge just as they have done in the older branches of law. The Council could be empowered to override the individual developer interests if need be, so that the greater whole will benefit thereby. There should be no constraint to provide compensation in such cases. Development is a risk at all times and the developers would know the rules.⁽¹⁷⁾

Thirdly, there is limited use preserving old buildings completely out of historic context. There is no doubt that the setting

of a building is of primary importance.⁽¹⁸⁾ In fact, in assessing the merits of the old Cape architecture, Biermann even went so far as to discount the element of design and stressed the importance of contextual framework.⁽¹⁹⁾ In Britain guidelines for conservation areas were laid down in the Civic Amenities Act of 1967 which required that local authorities seek out areas of special architectural or historic importance, the character or appearance of which it is desirable to enhance.⁽²⁰⁾ In the Leighton Street case the situation is all the more tragic when we consider that this area is one of the few worthy of preserving as an entity. Conservation should be thought of long before buildings are about to be demolished or erected so that whole blocks could be included in the conservation plan.

Lastly, the general idea that the citizens of Pietermaritzburg are 'preservation conscious' is largely untrue. While there are groups of interested people, many appropriate the phrase, but few ever identify with it in any meaningful way. The facts speak for themselves: of 1 329 elementary questionnaires the writer sent out, a total of 171 (13%) were returned, a number of which were not filled in properly. We may be living in, apart from Matjiesfontein, probably "... the most Victorian town in South Africa ..."⁽²¹⁾ although that statement is fast becoming debateable, but it seems that the vast majority of the citizens of Pietermaritzburg are not heritage conscious. The materialistic basic motive is the regulator of their actions.

In conclusion we can safely say that not enough attention is paid to the meaningful preservation of relevant historic buildings and areas. There is an urgent need for stricter laws to protect buildings of interest. Dr Punt has suggested a vigilant State Department with wide powers to list and proclaim buildings and areas.⁽²²⁾ This Depart-

ment would be in charge of demolition permits and restoration banks. There would be a co-ordination of information, which, if properly used, should eradicate the unwitting destruction of valuable cultural property.

APPENDIX A

Memorandum to the Pietermaritzburg City Council

The Leighton Street controversy emphasises:

Firstly, that only a mere thirteen buildings in Pietermaritzburg are protected as National Historical Monuments.

Secondly, that the hundreds of less well-known buildings which represent a large portion of our city's architectural heritage have not been formally identified or protected.

Thirdly, that the Pietermaritzburg City Council should urgently consider following the lead taken by Cape Town and Stellenbosch in designating areas of special architectural, aesthetic or historical significance.

The Victorian-Edwardian buildings fronting onto Leighton Street are an integral part of a larger enclave which would certainly qualify for designation as a special area.

We therefore urge the City Council to delay any new construction or demolition in Leighton Street, and to appoint a research committee to:

1. identify areas and individual buildings of architectural, aesthetic and/or special historical significance;
2. suggest amendments to the Town Planning Scheme which will enable the City Council to play a leading role in the conservation of Pietermaritz-

burg's widely acclaimed architectural heritage.

REFERENCES

1. *THE NATAL WITNESS*, 23 July 1982.
2. *THE NATAL WITNESS*, 3 August 1982.
3. *THE NATAL WITNESS*, 25 July 1982; 2 and 4 August 1982.
4. *THE NATAL WITNESS*, 4 August 1982.
5. *THE NATAL WITNESS*, 5 August 1982.
6. *THE NATAL WITNESS*, 6 August 1982.
7. *THE NATAL WITNESS*, 10 August 1982.
8. *THE NATAL WITNESS*, 11 August 1982.
9. *THE NATAL WITNESS*, 12 August 1982.
10. Thus Stephenson wrote: "At present it would seem that in the municipality there is absolutely no feeling whatsoever for protecting this intangible something which makes the central areas unique." (*THE NATAL WITNESS*, 11 August 1982).
11. Cf. Morris, S S, 1968: 'The Restoration and Preservation of Historic Buildings; Practical Relation to Town Planning', in *THE PRESERVATION AND RESTORATION OF HISTORIC BUILDINGS IN SOUTH AFRICA*, edited by R F M Immelman and G D Quin, A A Balkema, Cape Town, p 54-65; Theron, E, 1968: 'The Restoration and Preservation of Historic Buildings: The Municipal Point of View', in *THE PRESERVATION AND RESTORATION OF HISTORIC BUILDINGS IN SOUTH AFRICA*, edited by R F M Immelman and G D Quin, A A Balkema, Cape Town, p 66-71.
12. *THE NATAL WITNESS*, 13 August 1982.
13. Van Eck, H A J, 1943: 'Symposium on Rebuilding SA: Opening Address', *SOUTH AFRICAN ARCHITECTURAL RECORD*, Vol 28, No 9, p 207-210.
14. Hector, A R, 1960: 'Our Town and the Engineer', *MUNICIPAL AFFAIRS*, Vol 25 (298), p 429.
15. 'Urban Aesthetics', *The South African Standard bulletin*, 3, 11, 230-234 (JULY 1950).
16. Lewin, J, 1946: 'Town Planning and the Law', *SOUTH AFRICAN ARCHITECTURAL RECORD*, Vol 13, No 2, p 44-45.
17. Morris is sceptical: "Aesthetics is largely a matter of personal taste. It is well nigh impossible to legislate effectively to ensure aesthetic satisfaction to all." (Morris, S S, 1953: 'Some problems of City Growth', *MUNICIPAL AFFAIRS*, Vol 18 (212), p 25).
18. Bokhorst, M, 1968: "'Introduction" to "Aims and Procedures in Preservation and Restoration of Historic Buildings"', in *THE PRESERVATION AND RESTORATION OF HISTORIC BUILDINGS IN SOUTH AFRICA*, edited by R F M Immelman and G D Quin, A A Balkema, Cape Town, p 37; De Ridder, J, 1984: 'Die Behoud van Ons Dorpe', *SIMON VAN DER STEL FOUNDATION*, Vol 30, p 26-28; Thomas Adams in Reinecke, P S, 1970: 'Town Planning and the Citizen', *THE SOUTH AFRICAN TREASURER*, Vol 42, No 12, p 226-228; De Andrade, R M F, 1968: 'The conservation of Urban Sites', in *THE CONSERVATION OF CULTURAL PROPERTY*, Unesco, Switzerland, p 153-168.
19. Bierman, B E, 1968: 'The Sources of the Designs for Historical Buildings at the Cape', in *THE PRESERVATION AND RESTORATION OF HISTORIC BUILDINGS IN SOUTH AFRICA*, edited by R F M Immelman and G D Quin, A A Balkema, Cape Town, p 28-36.
20. Young, G, 1977: *CONSERVATION SCENE: HOW BUILDINGS ARE PROTECTED — AND WHY?*, Kestrel Books, Middlesex.
21. Picton-Seymour 1977: *VICTORIAN BUILDINGS IN SOUTH AFRICA*, A A Balkema, Cape Town, p 252.
22. Punt, W H J, 1970: 'Save Our Heritage', *SIMON VAN DER STEL FOUNDATION, Bulletin* 22, p 8-10.

Eerwaarde Archbell se huis op Thaba Nchu

Karel Schoeman

Die goue eeu van die sending in die Vrystaat — die tydperk 1833 tot 1869 — het min tasbare oorblyfsels nagelaat: sover my eie kennis strek, is daar nie veel meer nie as die kerkie en 'n graf op Mequatling, die familiegraf van die Lemues op Carmel, die kerk, skool en sendinghuis op Bethanie, die graf van eerw Sephton op Umpukani, en die begraaftasie tesame met 'n aantal geboue van onsekere herkoms op Maboela, benewens twee nasionale gedenkwaardighede, eerw Pellissier se herboude woonhuis op Bethulie met sy begraaftasie en die sendinghuis van eerw Archbell op Thaba Nchu. Dit is oor laasgenoemde dat ek graag 'n paar aantekeninge sou wil maak.

In September 1833 het etlike duisende inwoners van die Wesleyaanse sendingstasies aan die Vaalrivier — Batswana, Basters en Korana — hulle oorgeplaas na die huidige Oos-Vrystaat, wat hulle beter lewensomstandighede gebied het en wat ingevolge die Difaqane ook grotendeels ontvolk was, en hier het hulle hul rondom 'n aantal nuwe sendinstasies gevestig. Die Batswana het hulle intrek geneem in die omgewing van Thaba Nchu, onder die sorg van die Engelse sendeling John Archbell (1798-1866);⁽¹⁾ hulle getalle is in 1834 op 5 000 geskat ("a very moderate calculation"),⁽²⁾ in 1838 op ongeveer 8 000,⁽³⁾ en in 1839 op ongeveer 10 000,⁽⁴⁾ en Thaba Nchu het gou 'n aansienlike nedersetting geword, die grootste in Suider-Afrika ná Kaapstad.

In 'n brief van "Thaba Unchu" gedateer Desember 1834 skryf Archbell dat "we have been able to build a temporary house for the Missionary, a temporary chapel, and two good and substantial rooms, in a building forty-six feet by sixteen, en ten feet high, for, I suppose, about sixteen pounds."⁽⁵⁾ In September 1835, toe hy tydelik op die sendingstasie Platberg (tussen die huidige Ladybrand en Maseru) geplaas was, is besoekende Duitse sendelinge beïndruk deur die "ganz stattliches Haus" wat hier vir hom opgerig is,⁽⁶⁾ maar wanneer die bou van 'n nuwe woonhuis op Thaba Nchu aangepak is, is onbekend. Uitgerekte struweling onder die Wesleyaanse sendelinge van die "Bechuana Country", soos dit genoem is, het daartoe gelei dat Archbell in Julie 1838 met verlof na Engeland vertrek; hy het nie na die gebied teruggekeer nie.

Op 26 Januarie 1839 het die jaarlikse Distriksvergadering van die gebied, wat op Thaba Nchu bymekaargekom het, verslag gedoen oor die sendinghuis op hierdie plek. "The house which was built under Mr Archbell's directions," het hulle opgeteken, "is 40 ft wide and 60 ft long. The walls are 10 ft in height and are of rough stone. The roof beams are of willow wood and it is thatched with reeds."⁽⁷⁾ Volgens hulle oordeel, "in its present condition it is not fit to be inhabited", alhoewel dit in hierdie stadium hoogstens drie of vier jaar oud kon wees, en hulle meld dat die gewels en die lateie besig is om in te gee, die balke en dakspare ontoereikend is, en "the thatching is so badly done that the rain comes thro' like a sieve — the House is so full of bugs in the reeds that it will be impossible to destroy them."

Hulle aanbevelings lui soos volg: "a, the House to be reduced nearly one half in width, and the back wall to stand where the present centre partition stands: thus by altering one partition a house will be made containing one large sitting room & 3 bed rooms. The present Kitchen to have the back wall lowered & to be as a lean to, with a plank & paper roof. b, the roof to be of yellow wood, brought from the Colony,

with beams &c of the same & to be thatched with rushes with hip ends."

Hulle kosteberaming vir hierdie werk, wat interessantheidshalwe volledig gegee word, lui soos volg:

pulling down & rebuilding back wall	£20	
2 loads yellow wood for roof & beams inclg carriage from The Colony	£40	
labour on roof & thchg inclg cost of rushes	£20	
altering 1 partition & window	£ 5	
sundries	£15	£100
Kitchen, including planks, beams, oil & paint	£15	£115

Ten slotte voeg die Vergadering by: "It is possible to employ willow wood instead of yellow wood & to thatch the Kitchen Roof; by this about £25 would be saved for the present. It is also possible to employ yellow wood in the body of the building & willow wood in the Kitchen roof & to thatch the Kitchen: this would save about £10."

Klaarblyklik is hierdie aanbevelings aanvaar, en tydens die volgende jaarvergadering op 8 Januarie 1840 is daar opdrag gegee om die "dwelling house" wat deur

Die vooraansig van Archbell se huis in sy huidige toestand, met aangeboude veranda. (Vrystaatse Museumdiens)

Sy-aansig van die gebou, 'n foto wat die verwaarloosde toestand duidelik toon. Die platdakgedeelte links is moontlik ook oorspronklik. (Vrystaatse Museumdiens).

Archbell begin is vir sy opvolger, eerw Richard Giddy, te voltooi — intussen het die sendelinge op die stasie vermoedelik nog altyd die twee tydelike huise bewoon, want op 27 Augustus van dieselfde jaar skryf eerw James Cameron, "the dwelling-houses, two in number, are scarcely ten-antable".⁽⁸⁾ Die volgende jaar word daar na die vordering van die werk verwys, en

tydens die vergadering van 21 Desember 1841 is daar vermelding van die voltooide woonhuis, bestaande uit ses kamers en 'n kombuis. Terselfdertyd is die oprigting van 'n tweede permanente sendinghuis op die stasie onderneem.⁽⁹⁾

Die huis op Thaba Nchu wat een of ander tyd tussen 1835 en 1837 opgerig is en in 1840-41 hierdie ingrypende verande-

rings ondergaan het, is vermoedelik "Archbell se huis" wat tans ten spyte van sy status as nasionale gedenkwaardigheid 'n nogal onsekere toekoms tegemoetgaan. Toe ek 'n vier of vyf jaar gelede laas daar was, is dit deur die plaaslike Wesleyaanse predikant en sy gesin bewoon, maar alhoewel dit binne netjies en skoon was, was dit struktureel verwaarloos. Thaba Nchu maak tans deel van Bophuthatswana uit, en mens wonder hoe dit die voortbestaan van die sendinghuis sal afekteer. Dit is 'n mylpaal in die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse sendingwese en van Blanke-vestiging in die huidige Vrystaat; dog omrede die werk wat die vroeë sendelinge deur middel van hulle skole, drukpers, mediese dienste en politieke bemoeienisse ten behoeve van die Rolongbevolking gedoen het, is dit ewe goed van belang in die geskiedenis van Swart Suid-Afrika, en mens wil hoop dat dit bewaar sal bly.

Bronne

1. *Vir Archbell, sien verder SABW II.*
2. *Jaarverslag van die Wesleyaanse Sendinggenootskap (1835), 44.*
3. *Ibid (1839), 62.*
4. *Ibid (1840) 64.*
5. *Papers relative to the Wesleyan Missions LX (June 1835).*
6. *Berliner Missionsberichte (1836), p 187.*
7. *Die verslag verskyn in die MS Minute Book, Bechuanaland District Meeting, p 24 e.v., Cory-biblioteek, Grahamstad.*
8. *Missionary Notices (1841), 343.*
9. *MS Minute Book.*

The Victoria Bridge at Fort Beaufort

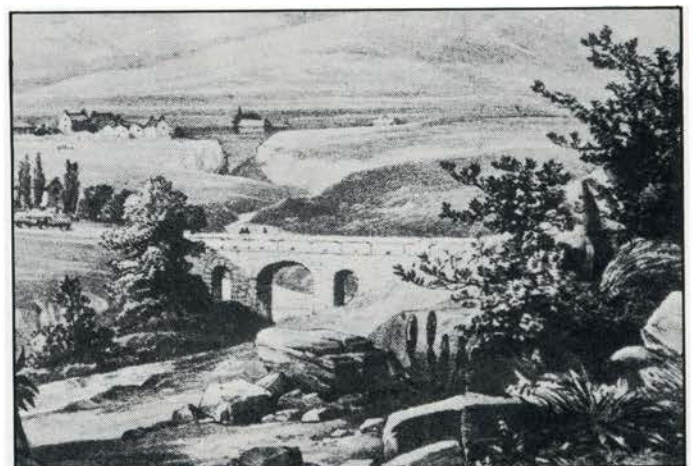
H L Huisman

Spanning the Kat River on the margin of the built-up area of the town of Fort Beaufort in the Eastern Province, the Victoria Bridge is one of the very few early engineering structures of its kind still serving the purpose for which it was built.

This multiple span arch bridge was the first of three major bridges⁽¹⁾ authorised by the Cape Colonial Government to improve lines of communications along the Eastern Frontier. These three bridges formed a vital link in the military road from Grahamstown to Fort Beaufort and onwards to Post Retief in the Winterberg, a distance of some 110 km. Named the Queen's Road by a military order issued by the Governor of the Cape, Major-General Sir George Napier, its construction was undertaken by the Royal Engineers in the years 1837 to 1842. The road carried all traffic between the two towns until 1962 when it was superseded by the present truck road.

Credit for the design of the Victoria Bridge goes to Major C J Selwyn, commanding the Royal Engineers' Department in Grahamstown. There can be little doubt that Andrew Geddes Bain was entrusted with the supervision of its construction. Bain enlisted in the Royal Engineers in 1836 and when the military highway was commenced the following year, he was placed in charge of the working party. It was during this period until his

discharge eight years later that he received his formal training as a road engineer and carried out his first major project in an official capacity.⁽²⁾

Victoria Bridge across Kat River, Fort Beaufort. From a painting by Thomas Bowler c.1865. Note: Original small side arch spans.

Laying of the foundation stone

The ceremony of laying the foundation stone of the Victoria Bridge by Lady Napier, wife of the Governor, took place on 25th November 1840 in the presence of Sir George Napier. The Graham's Town Journal of 3rd December that year provides full cover of this historic occasion which was attended by the Lieutenant-Governor of the Eastern Province, Lt Col John Hare and his wife and many dignitaries:

'Lady Napier supported on her left hand by the Lieutenant-Governor and on the right by Major Selwyn, the head mason on the occasion, and followed by His Excellency the Governor and Mrs Hare, the staff and officers of the Garrison, then proceeded to the space allotted near the site of the foundation stone, where Lady Napier was conducted by Major Selwyn to a seat provided for her on which the band ceased playing.

Major Selwyn then addressed Lady Napier and the company assembled, in the following terms:

"Before your Ladyship proceeds with the ceremony of laying the foundation stone of this bridge, which His Excellency the Governor has been pleased to name the Victoria Bridge, in honour of our most gracious Queen, your Ladyship will permit me to express the high sense I entertain, as the officer entrusted with the execution of the work, of the honour you have conferred in gracing with your presence, and thereby adding a lustre and increased interest to the ceremony about to take place; and I am confident there are none here present who do not most cordially respond to these feelings. It will be gratifying to your Ladyship to learn that this day you will have laid the foundation stone of the *first* bridge of a permanent nature that has ever been thrown across any river of importance on our frontier possessions in Southern Africa, and it will be a day to be recorded in its annals, and especially of the town of Fort Beaufort as an era in its rising prosperity and improvement.

Without roads and bridges however great the riches and resources of a country may be, yet its commerce must languish, and the industry of its inhabitants become paralyzed, from the difficulty and uncertainty of transport of its produce, and its enhanced value, when at length it reaches a market.

Roads and bridges are to a country, what the veins and arteries are to the human frame, by which the blood flows to, and from the heart, diffusing life and vigour throughout the system . . .

With her Ladyship's permission we will, therefore, now proceed to lay the foundation stone of the Victoria Bridge, and altho' Fort Beaufort does not yet boast of a Free Masons' Lodge, yet on this auspicious occasion, as an old master mason, I have felt it a duty I owe to the craft, being kindly assisted by the brethren, to show our colours, and lay this stone with masonic honours."

Major Selwyn then gave a signal on which Mr Webb caused the upper stone to be raised, during which the band played a slow air, when it reached the height proposed, the band ceased playing, and the clergyman, the Rev G Booth, repeated a short prayer.

Lady Napier handed to Major Selwyn the plate, with the inscription, and the bottle with the coins etc. who handed them to Dr Forrest, to be deposited in the lower stone.

As soon as Dr Forrest had deposited these, three sapper masons and two of the 75th Regiment spread the mortar for bedding the stone, taking care to leave the space for the coins bare, and Lady Napier and Major Selwyn descended to the stone, and Mr Webb, the Foreman of Works, presented the trowel to Major Selwyn on a silk cushion, who handed it to Lady Napier.

An entered apprentice, Lieutenant G Napier, presented a hod of fine mortar to lady Napier, who spread it on that part of the stone where the inscription and coins were deposited.

Lady Napier then resumed her seat, and the Band played an air whilst the stone was lowering. When the stone had been

properly placed Lady Napier and Major Selwyn again advanced to the stone, and Dr Forrest gave Major Selwyn the Square, Colonel Grieve the level, and Dr Anderson the plumb, which was presented by him to Lady Napier, who applied the square to the side of the stone, the level to the top, and the plumb to the angle; after having done so, she said, "I declare this work to be well formed, true, and trusty."

Dr Forrest, Colonel Grieve, and Dr Anderson then handed to Major Selwyn as he pronounced the last words of a prayer, the cornucopia, the wine and the oil.

Dr Courtnay then handed the mallet to major Selwyn, who presented it to Lady Napier, when her Ladyship knocked on the stone three times, and said, "I name this bridge the VICTORIA BRIDGE." The Guard of Honour then presented arms, and the band played God Save the Queen. A Royal Salute was then fired, and three cheers were given. Lady Napier then resumed her seat.

The plan of the bridge was then presented to Major Selwyn, by Dr Forrest, for Lady Napier's approval, after which it was returned to Mr Webb with the other tools . . .

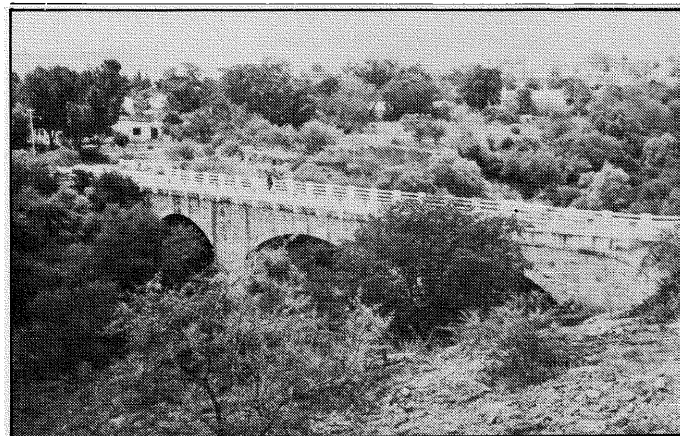
First bridge across a river in Southern Africa

The bridge took about three years to build and comprised a central elliptical arch span of 20,7 m flanked by two small circular arch spans. It was a substantial structure in dressed masonry of good quality local sandstone with the piers and abutments founded on rock. The 4,9 m roadway crossed the river at a height of more than 10 m above the river bed.

The Royal Engineers took the lead in spreading the use of cement in the Cape, the first consignment in barrels having been landed in Cape Town on 14 December 1838 from Holland.⁽³⁾ In the beginning its use was confined to hydraulic structures where durability and good workmanship were demanded, and for that reason 'Roman cement' was specified for the mortar of the Victoria Bridge.

Although no record could be found of the date the bridge was officially opened for traffic, the Graham's Town Journal of 14 September 1843 gives an account of the progress at that time: 'The Kat River, which nearly surrounds Fort Beaufort, was higher than has been known since 1923, and had it not been for the two bridges — one a beautiful structure, now building by the R E Department — Fort Beaufort would, on the colonial side, have been unapproachable.'

It is therefore clear that the river in full flood could already be crossed by the new bridge. The second bridge was in all probability a temporary crossing built for construction purposes. In a letter from Fort Beaufort dated 30 January 1845 'an elegant stone bridge' is listed among the amenities of the town.⁽⁴⁾ It is therefore reasonable to accept that it was opened for all traffic

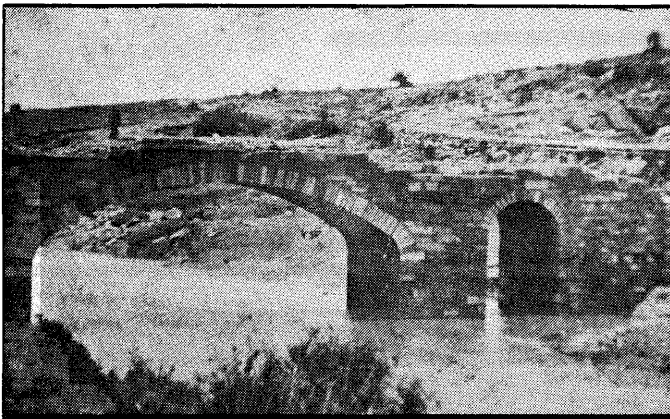
Victoria Bridge, Fort Beaufort, runs downstream. J V L Rennie 1969.

late 1843 but certainly in 1844. Hence the claim that the oldest bridge across a river in southern Africa is to be found in the eastern Province. It is older than those across the Eerste River, Lourens River and Bot River in the western Province which were authorised by the Central Road Board and due to be opened on 1st July 1845.⁽⁵⁾

Flood damage

Thirty years after the Kat River had been bridged heavy floods disrupted communications over a wide area. In the report of the Chief Inspector of Public Works for the year 1874 it is stated that on the 6th December of that year much of the masonry above the voussoirs i.e. above the arches, had been swept away by the swollen river. Although the roadway was negotiable for light carriage traffic, within a few months permanent repairs were urgently needed. At the same time it was deemed necessary to provide more waterway and the work of reconstruction included widening the lateral arch spans to 13,7 m and 12,2 m. This was carried out on contract and completed in October 1876 at a cost of R9 800.

A close examination of a photograph of the bridge, displayed in the Fort Beaufort Museum, taken shortly after the flood reveals that the main structure withstood the onslaught of the flood waters. The central arch span and its supporting piers are original, only the flanking spans, have been widened and rebuilt. Unfortunately the foundation stone that had been so carefully laid by Lady Napier has disappeared and is probably buried deep in the mud where it will remain in obscurity.

Victoria Bridge after great flood of Dec. 6 1874. Roadway and upper courses of masonry are damaged. Original photo in Fort Beaufort Museum.

National Monument

The Victoria Bridge on the initiative and recommendation of Dr J V L Rennie of Grahamstown was approved for promulgation as a national monument in 1970.

The inscription on the bronze plaque reads:

Victoria Bridge

This bridge, designed by Major C J Selwýn R E, was an important link in the military road from Grahamstown known as the Queen's Road. The foundation stone was laid by Lady Napier on 25 November 1840 and the bridge was completed by 1844. The side arches were widened in 1876 after floods.

The graceful single lane stone arch bridge is still in a very good state of preservation and should serve the developing area of the town on the right bank of the Kat River for many years to come.

Foot notes

1. *The bridge across the Great Fish River at Fort Brown was completed in 1849 and the one across the Koonap River in 1859. Both bridges were almost totally destroyed during the floods of 1874.*
2. *A memorial stands at the top of the Ecce Pass to honour Bain as a pioneer road builder and geologist.*
3. *Cape of Good Hope Gazette of 14th December 1838.*
4. *The narrative of Private Buck Adams.*
5. *Only the double span stone arch bridge across the Lourens River is still preserved but not in use any more. What about the Montagu Bridge over the Keur River? The Montagu Pass was only commenced on 1st December 1844 and completed in 1847.*
The Jan Joubert's Gat Bridge on the Fransch Hoek Pass, a 5 m single span stone arch structure, was opened in 1825 and is still in use today. Unlike the Victoria Bridge which spans a river the former carries a road across a mountain ravine.

References

- Reports and research made available by Dr J V L Rennie of Grahamstown. Documents in the Fort Beaufort Museum.*
Graham's Town Journal of 3 Dec 1840 kept in the Cory Library, G H T.
The Lourens River Bridge by J M Loopuyt. Civil Engineer Nov 1972.
So High the Road by Jose Burman.
Portland Cement in South Africa by Eric Rosenthal.

**VISIT
BARCLAYS MUSEUM
and take a trip back into our
banking history.**

Admission: Free of Charge.
Open to the Public on:
Weekdays — 09h00 to 15h00
Saturdays — 09h00 to 12h30
Closed on Sundays and Public Holidays.
Audio-visual presentation of Bank's
History screened on request.
Guided tours for schools and other
groups by arrangement.

Address:
90 Market Street (between Harrison and Loveday Streets)
P.O. Box 1153, Johannesburg 2000.
Telephone: (011) 836-5887

BARCLAYS

BARCLAYS NATIONAL BANK LIMITED • REGISTERED COMMERCIAL BANK

BARKER MCCORMAC 3583

SOUTH AFRICA'S 'NORSE MILLS'

James Walton

In her article 'Die Werf by Elsenburg' (*Restorica*, No. 16, October 1984) Gwen Fagan discussed the function of the interesting building which spans the ornate mill-stream at Elsenburg (Fig 1). As she states, I had for some time thought that this building may have housed a 'Norse mill' and that the hole in the floor, 76 cm in diameter, was filled by the bedstone, but I had no evidence to substantiate my supposition. Gwen Fagan's discovery in an inventory of Elsenburg dated 1781 of 'twee moole steenen tot een noorse moolen' does tend to confirm the possibility that the little building was in fact a 'Norse mill'.

On page 188 of *Stellenbosch Three Centuries* is reproduced a delightful sketch of the building, made by F Heckmann in 1727 (Fig 2). The caption reads: 'The mill-house built over the water furrow at Elsenburg', but no evidence is advanced in the text to support the description of the building as a mill-house. If it was a mill, it could only have been a 'Norse mill'.

Elsenburg was granted by Willem Adriaan van der Stel to his Secunde, Samuel Elsevier, in 1698, and he built a water-mill there, for Kolb(e) wrote that Elsevier 'made a considerable profit of the adjacent stream by erecting a mill for the grinding of corn, almost at the source of it, and providing the said mill with a convenient dam, to the end that in the dry seasons the mill might not want water'.⁽¹⁾ There is a mill-house still standing lower down the stream

Fig 2: Drawing by F Heckmann of 'the mill-house built over the water furrow at Elsenburg', 1727.

than the little building which spans the stream. This had a vertical overshot wheel but it does not conform to the location given by Kolb and must have been a much later replacement of the first mill.

The mill-stream was constructed by Martin Melck, who acquired the farm in 1752 through his marriage to the widow of the previous owner, Jan Philip Giebelaar. Melck built the house in 1761 and he probably built the mill-stream shortly afterwards. Stavorinus, who visited Elsenburg in 1774, wrote, 'About four o'clock in the afternoon we came to the farm of MELK, which at a distance, and indeed close by, appeared like a whole village. It lies among the mountains, upon the gentle declivity of a high ridge, and on the banks of an ever-running stream, which he has led, along his farm, between two brick walls, like a canal, and which turns a water-mill, for the purpose of grinding his corn'.⁽²⁾

Unfortunately, Stavorinus did not describe the mill but from his account it may have been a 'Norse mill' housed in the little building spanning the stream. What seems likely is that Melck built the little 'Norse mill' across the stream when he enclosed the stream between the side walls and that it was later abandoned when the larger mill with an overshot wheel was erected lower down the stream.

When I wrote my book *Water-mills, Windmills and Horse-mills of South Africa* in 1974, I included a chapter on 'Horizontal Water-mills' (Norse Mills') in which I de-

Fig 1: The mill-stream and mill-house, Elsenburg.

Photo: James Walton

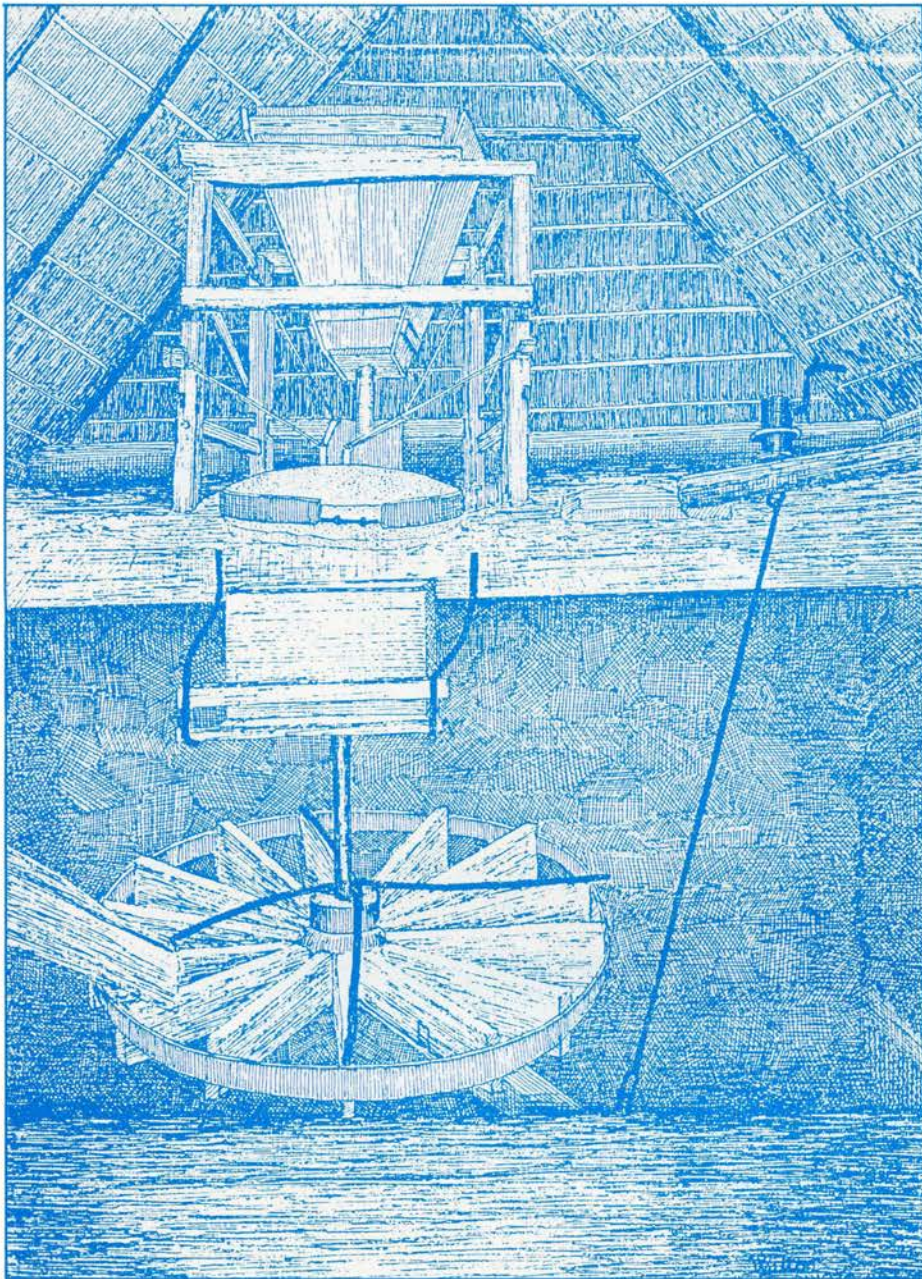

Fig 3: A 'Norse mill'. Swanepoel's Mill, Gamkas Kloof.

scribed such mills that I had then recorded. Later researches by Margaret Cairns have revealed that 'Norse mills' were widely employed in the Cape in the middle of the eighteenth century. They are often mentioned in inventories and I am indebted to Mrs Cairns for providing me with several references.

In the inventory of the deceased estate of Frans Hendrik Badenhorst, dated 6 March 1762, are listed among the assets of the farm 'een oude noorse molen met syn spil, twee steenen en koornbak' situated on 'een plaats gelegen over de Hottentots Holland gebergte aan de Palmietrivier'.⁽³⁾ This loan-place, part of which was later occupied by the town of Grabouw (Elgin), was granted to Badenhorst in 1757, when it was described as 'the abandoned farm of Jan Caspar Piek'.⁽⁴⁾ Piek

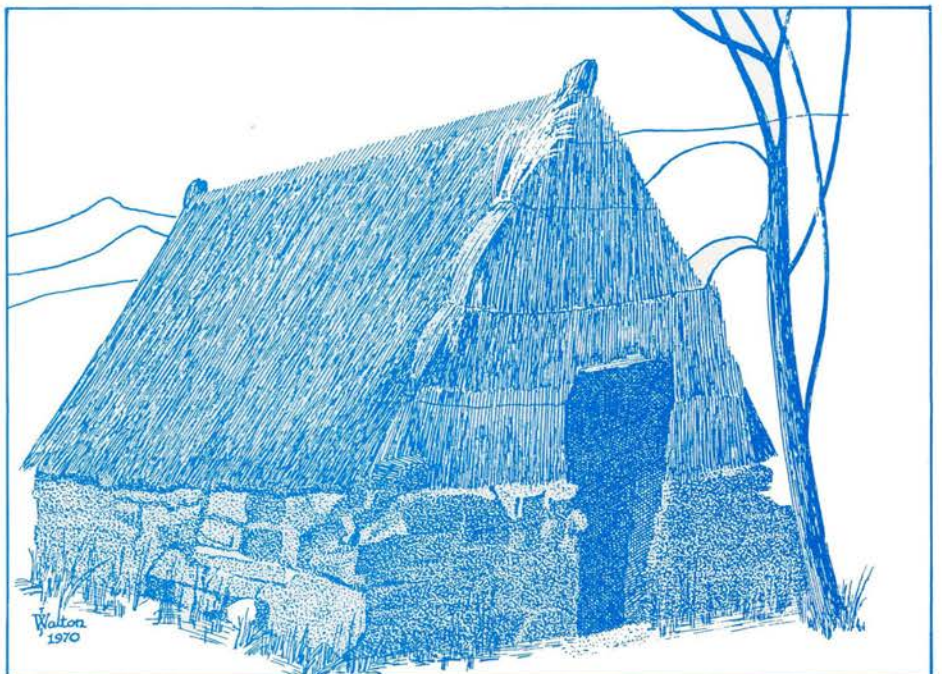
was listed as a wood-cutter in 1712 and was a free burgher in 1717. He was granted the loan-place on the Palmietrivier in 1739, so that, in view of the fact that the mill was described as 'oude' in 1762, it was probably built by Piek.

An inventory of Buffels Kraal, at the head of the Hex Rivier valley, made on 28 March 1752, inso included a 'noorse molen', and in an inventory of the estate of Jacobus Scheepers and Maria Elisabeth van Wyk, dated 31 August 1770, is listed 'een Noorsemolen'.⁽⁵⁾ At that time Scheepers held two loan-places, 'Welgevonden over de Olifantsrivier' and 'Tweerivieren in de Langekloof', and the inventory does not state on which place the mill stood. Welgevonden is situated a little to the south-west of the present town of Oudtshoorn and Tweerivieren is close to Joubertina. It seems likely that the mill was at Welgevonden, which is close to the area where 'Norse mills' were plentiful.

Much farther to the west, an inventory of Marie Vivie(r), widow of Willem van der Vyver, made on 10 July 1771, includes 'een noorsemolen' on 'een plaats ofte hofstede genaamt PLAISANTE gelegen aan de Breederivier'.⁽⁶⁾ Plaisante (now called 'La Plaisante') lies a little to the south of Wolseley and it was granted in 1716 to Pierre Joubert, who had been settled there for about seven years before the grant was made.

Many other inventories include 'een paar molensteenen' but do not specify for what kind of mill they were intended. It is highly probable that they were for 'Norse mills', as the stones are the most important parts of such a mill. Apart from the stones and the iron spindle (*spil*), the rest of the machinery could easily be made by the

Fig 4: Swanepoel's 'Norse mill', Gamkas Kloof.

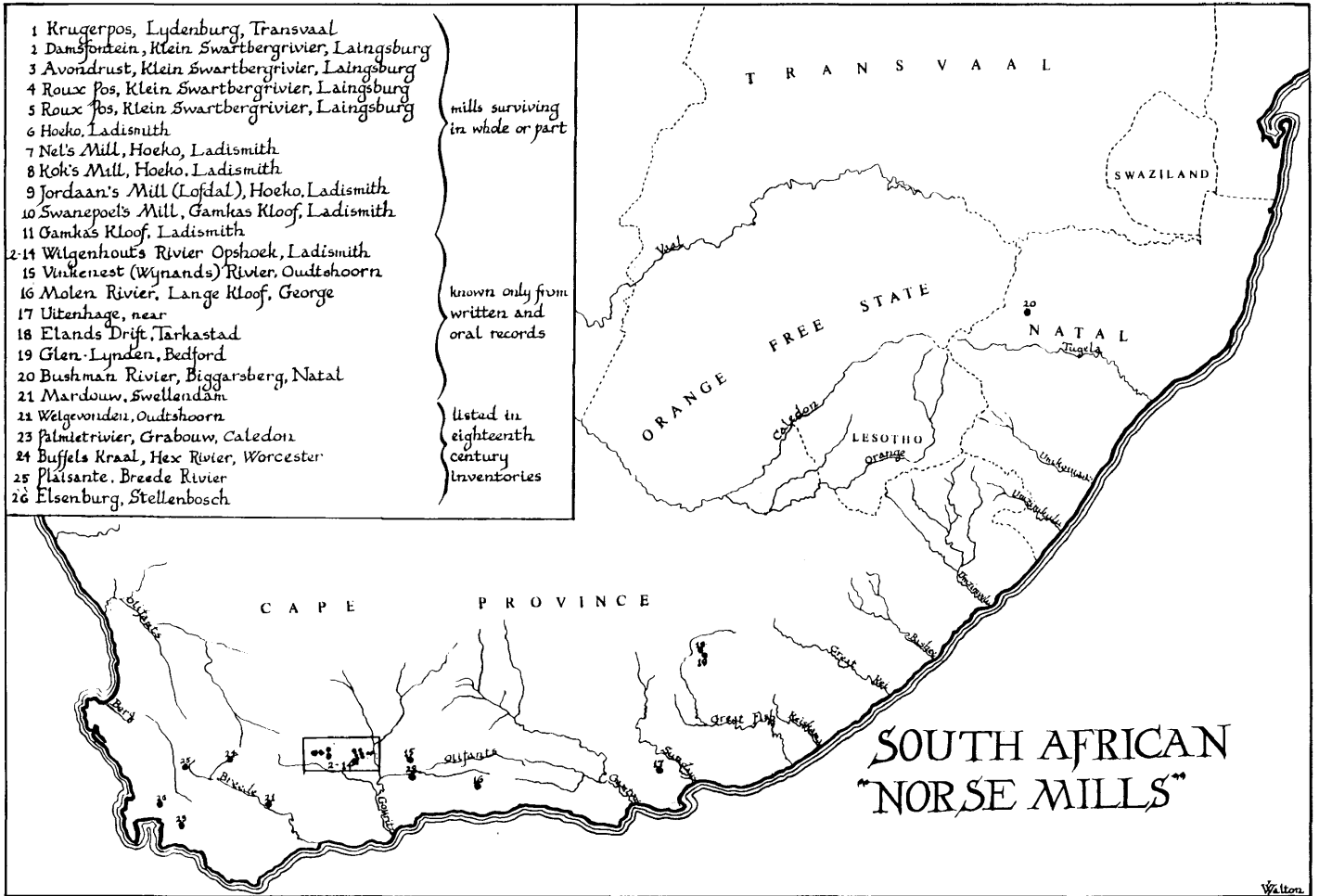

Fig 5: Distribution of 'Norse mills' in South Africa.

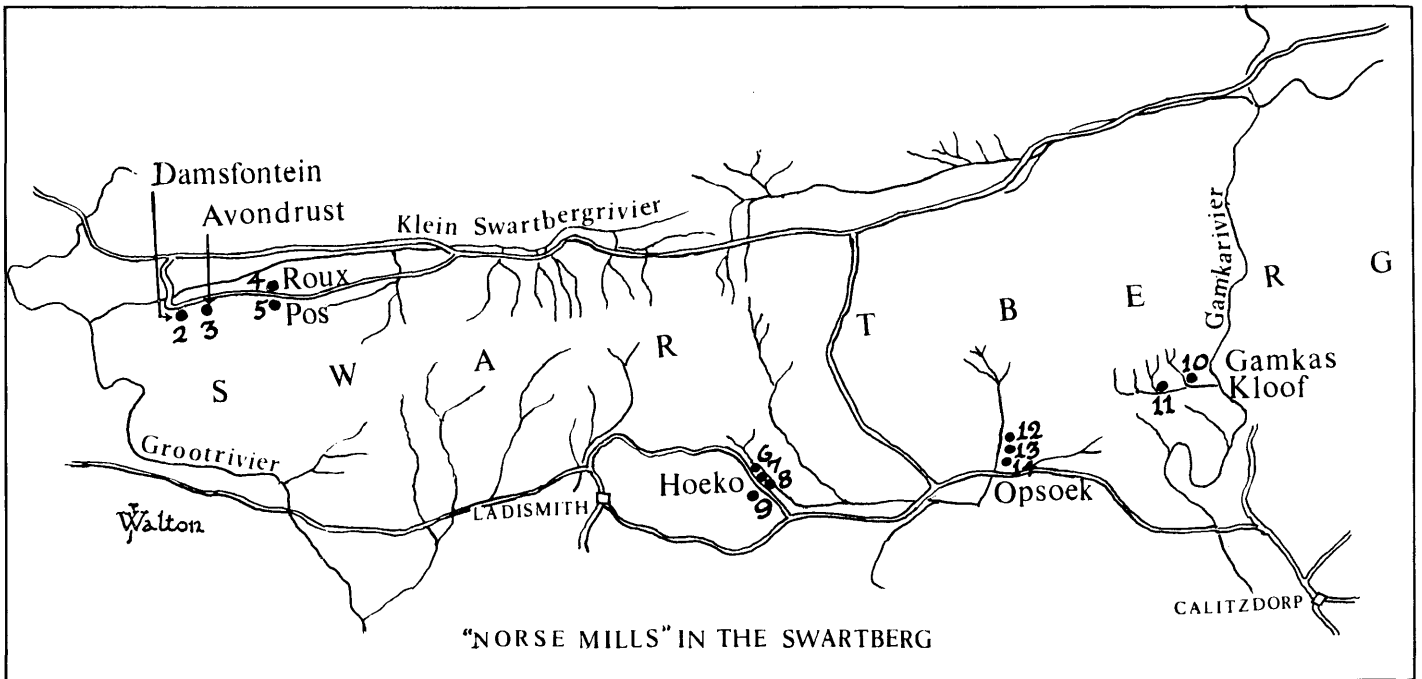

Fig 6: 'Norse mills' in the Swartberg.

farmer himself, as is the case with Swane-poel's Mill in Gamkas Kloof (Fig 3). The water-wheel itself was often fashioned from an old wagon wheel and the mill was protected by a simple thatched shelter (Fig 4). Hence, in the inventories only the millstones and the spindle of a 'Norse mill' are mentioned. The rest was not considered to be of any value.

Because of their transient nature it is highly probable that many 'Norse mills'

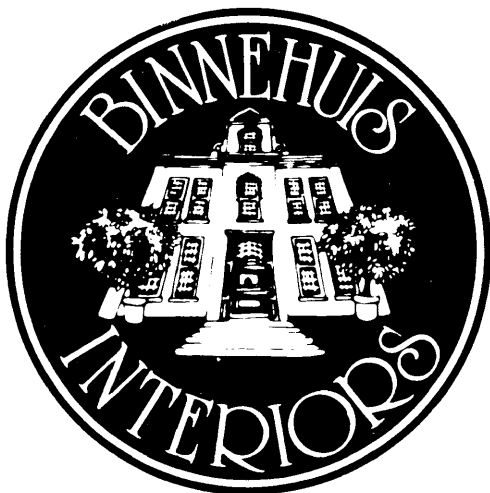
have escaped notice and their existence has only become known through inventories. The fact that several were revealed by a study of inventories over a short period of about thirty years, from 1752 to 1781, indicates that a further study over a longer period would reveal many more 'Norse mills' in the Cape. The 'Norse mills' which I have so far recorded are shown on the accompanying distribution maps (Figs 5 and 6).

References

1. Kolb(e), Peter: *The Present State of the Cape of Good Hope* (English Translation), Vol 2, 1731, p 35.
2. Stavorinus, John Splinter: *Voyages to the East-Indies*, Vol 2, 1798, p 61.
3. Cape Archives 1/STB 18/30.
4. Cape Archives RLR 15 p 105/ 15.7.1757.
5. Cape Archives MOOC 8/13 No 49/ 31.8.1770.
6. Cape Archives MOOC 8/14 No 14/ 10.7.1771.

We cannot allow our cultural heritage to be destroyed in the name of progress. No generation can exist for the present alone, it is conditioned by the past as much as it conditions the future . . . we will be failing our duties as trustees for future generations if we deny them a record of our history.

The Duke of Edinburgh

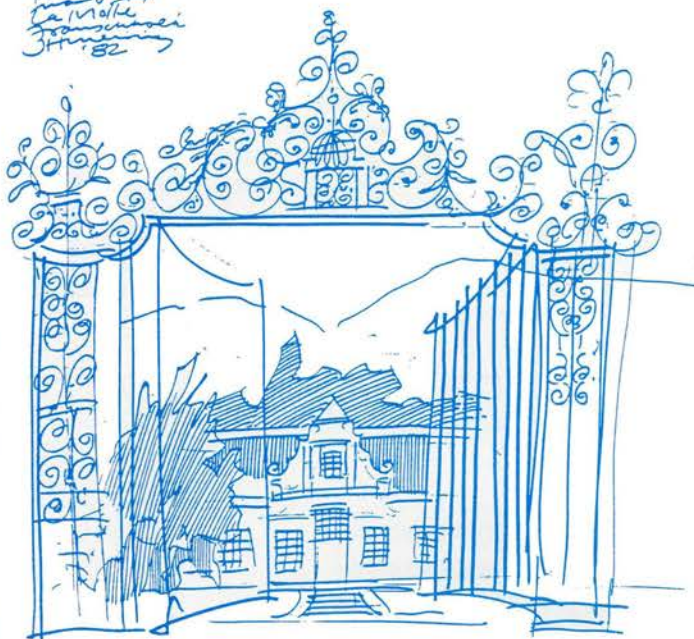

die Historiese Gebou "Martin Melckhuis",

tans
die hoofkwartier van

Binnehuis Interiors (Edms) Bpk
Strandstraat 96
Kaapstad.

Hoofstraat
ca 1700
Jhr 82

Die Paarl is nooit gestig of uitgelê soos die meeste ander dorpe nie; dit het sommer net gebeur.

Eintlik was dit in die beginjare nooit 'n dorp nie, maar net 'n pad wat die plase aan die hange van die Paarlberg met mekaar verbind het. Soos mense al meer en meer huise langs die pad gebou het: skrynwerkers, hoefsmede, kuipers, skoensmakers en snyers en nadat die nuwe kerk in 1720 ook langs die pad opgerig is, het die pad 'n straat geword en die straat weer op sy beurt 'n soort van dorp, *ein Strassendorf* soos die Duitsers dit noem: 'n straatdorp. Eers later het dit 'n regte dorp geword, met systrate en woonbuurte.

Ten spyte van sy taamlik afgesaagde naam, is Hoofstraat in die Paarl 'n pragtige straat. Om die waarheid te sê, dit is, saam met Stellenbosch se Dorpstraat, seker een van die twee mooiste strate van enige dorp in ons land.

Vir eers voldoen dit fisies aan 'n noodsaaklike vereiste vir 'n dorpstraat; dit swaai so effens. Dit kry selfs 'n slag 'n knak in sy rugstring, dit loop nie penreguit nie; dis beslis nooit deur 'n ingenieur getrek nie. Dit volg die natuurlike swaaiinge van die loop van 'n ossewa of 'n perdekar wat altyd so effens slinger soos hulle voortbeweeg.

Guernsey
1700
Jhr 82

'n Dorpstraat moet 'n mens altyd aan sy landelike herkoms herinner. Hier verskil hy van 'n groot stadstraat soos die Champs Elysées in Parys of Unter den Linden in Berlyn — albei penreguit en albei uit en uit logiese urbaanse skeppinge. 'n Regte ouderwetse dorpstraat daarenteen steur hom nie aan die logika nie; hy sê almiskie en swenk sy swenk en swaai sy swaai as hy lus het. Dis ook nie die kunsmatige en effens plastiekerige kurwes van moderne stadsuitleg nie; daar is iets oers en egs aan die swenkinge van 'n ouderwetse dorpstraat.

Dan is daar die eike langs Hoofstraat. Mooier as die van die Paarl kry jy seker nêrens nie. As die akkerbome van Dorpstraat in Stellenbosch tot nasionale gedenkwaardighede verklaar kon word, verdien Hoofstraat s'n dit seer seker ook. Hulle is vandag net sulke burgers van die Boland as die Hugenote en Hollanders wat hulle byna driehonderd jaar gelede hier kom vestig het. Sonder hulle sou die pragtige wonings van die Paarl nooit tot hulle volle reg kon kom nie.

Die Paarlse dorpsplase spoel met 'n vloed van wingerde van bo teen die granietkranse af tot binne in die dorp en plek-plek tot feitlik dwars oor Hoofstraat: 'n breë groen stroom in die lente en somer, 'n ongelooflike golf van goud en rooi in die herfs, 'n donker deining in die winter. By ander Bolandse plase omsingel die plase die dorp, beleër hulle dit; in die Paarl maak hulle invalle, slaan hulle bresse in die mure.

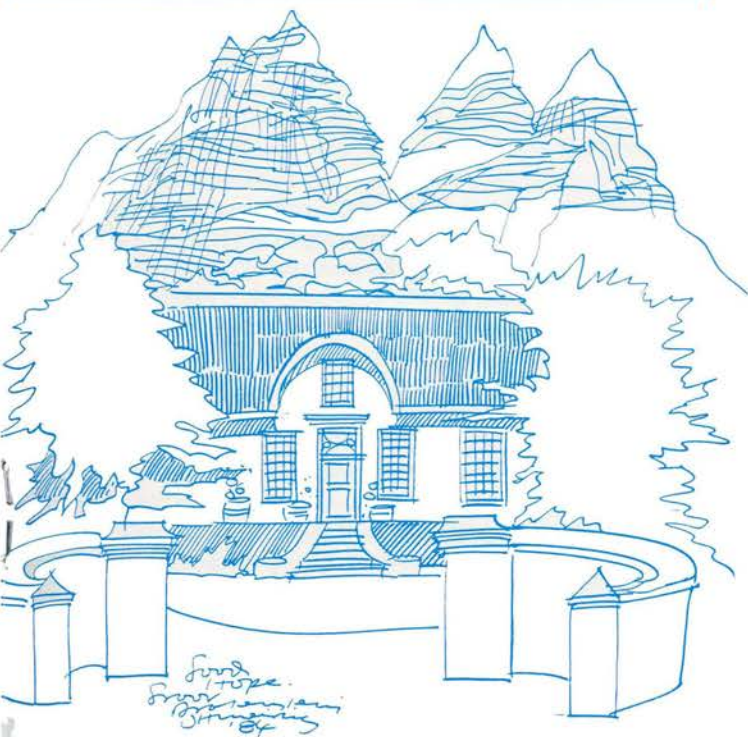
Met Hoofstraat
die Bo
Littresee uit Hoo
vesky
deur Jes van Hu
teheerij de

Met die uitsondering van Schoongezicht en Olyvenboom lê nie een van die dorpsplase se opstalle direk aan Hoofstraat nie. Om by Laborie, stellig die kroon van hulle almal, te kom, moet jy liefes by Tailleferstraat indraai van Hoofstraat af — nie ver nie, net so 'n twee-driehonderd meter. Reeds in 1691 het die twee Hugenote-broers Jean en Isaac Taillefer hulle op die twee aangrensende plase Laborie en Picardie gevestig. Hulle het van Chateau-Thierry in die provinsie Brie in Frankryk gekom; 'n mens kan dus verstaan waarom Jean sy plaas La Brie genoem het, 'n naam wat met die verloop van tyd Laborie geword het. Die huidige manjifieke opstal is egter veel beter, waarskynlik in die laaste kwart van die agtiende eeu opgerig. Vandag behoort Laborie nadat dit byna tweehonderdjaar lank Louw-eiendom was, aan die KWV wat 'n uitmuntende taphuis en restaurant in 'n gebou digby die woonhuis opgerig het. Laborie wat deur aankope van aangrensende eiendomme so uitgebrei is dat dit 'n groot wynplaas teen die oostelike hange van die Paarlberg vorm — alls binne sig van Hoofstraat — is vandag inderdaad die kroonjuweel van die Paarl se dorpsplase. Hier word van die nuutste metodes op die gebied van die wynmaak en die jongste eksperimente met nuwe klone en kultivars van die wynstok be-

Zeven
(Lindes)
Baubou
(Huis) 82

ar langs deur
- Paarl
- ENOTELAND wat pos
n het
y askeen met
Hannes buening

Fond
(Tipe)
(Schoonheids)
(Schoon) 84

geensins sleg afsteek by die middelslag wyne van Champagne nie.

Twee ander dorpsplase met pragtige Kaaps-Hollandse wonings op, Goede Moed en Nancy, is weer 'n hele entjie aan die onderkant van Hoofstraat geleë en kan eintlik net van Ceciliastraat af gesien en bereik word. Die meeste van die ander statige ou gewelwoning te midde van opleiwingerd en agter ou werfmure kan 'n mens egter van Hoofstraat af jou sien naderlok: veral De Hoop met sy windmakerige straatmuur van gekapte, afgewerkte graniet en De Nieuwe Plantatie in Suider Paarl, en Uitkyk en Vredenhof in Noorder Paarl.

De Nieuwe Plantatie is die stamplaas van die groot Bosmanfamilie en is tans baie in die gedrang weens pogings om die grond vir woonhuisbenutting te ontwikkel. Hier is aan Hermanus Lambertus Bosman, sieketrooster en voorsinger van die gemeente Drakenstein en skoolmeester vir die Hollandssprekende kinders, in 1715 'n stuk of twee morge eiendomsgrond toegeken. Van die duiwe wat hy op hierdie klein eiendom gepars het, het vir baie jare die wyn gekom wat die gemeentelêde van die nabygeleë kerk van Drakenstein met nagmaal gebruik het.

Na Hermanus Lambertus se dood op 87-jarige ouderdom het die plaas die eiendom van sy seun Abraham geword. Abraham, wat op sy beurt 90 jaar oud geword het, is nooit getroud nie. Hy het die plaas met nog 'n stuk of 13 morg vergroot en het die eiendom aan sy kleinneef Hermanus Lambertus bemaak. Hierdie Hermanus Lambertus die Tweede het die plaas verder vergroot deur die verkryging van erfpaggrond; toe hy in 1830 op 80-jarige ouderdom oorlede is, was dit dus groot genoeg om in drie dele verdeel te word met die name Klein Konstantie, Klein Plantatie en die restant van De Nieuwe Plantatie. Die woonhuis van Klein Konstantie is onlangs mooi gerestoureer; ongelukkig is die opstal van die stamplaas De Nieuwe Plantatie tans in 'n swak toestand en skyn dringende aandag aan sy kundige restaurasie nodig te wees.

Alhoewel die wingerde van De Hoop — oorspronklik De Goede Hoop en in 1692 aan Jean Cloudon, 'n skoenmaker afkomstig van Condé, toegeken — tot reg teenaan Hoofstraat loop, lê die opstal self taamlik ver terug. Jare lank was De Hoop die beroemde Minnaar-plaas en was dit hoofsaaklik hier dat die olyfbedryf aan die Paarl gevestig is.

Die dorpsplaas Schoongezicht lê tussen De Hoop en De Nieuwe Plantatie en is uniek in die sin dat jy hier 'n ou gewelhuis en sy buitegeboue kry waarvan die plaaswerf met sy reuse-eike tot teenaan die straat strek. Schoongezicht het vroeër aan die

skoonvader van hoofregter lord De Villiers behoort; die huis self is egter na sy tyd deur ene Jason Adams gebou, met 'n voorgevel in die laat-klassiese styl en met end-trapgewels.

Van Schoongezicht af tot by die groot oop ruimte van Markplein kry 'n mens waarskynlik die gedeelte van die Paarl met die mees ryklik geskakeerde argitektuur: 'n straatbeeld wat met sy groot verskeidenheid van boustyle nie maklik in Suid-Afrika oortref kan word nie. Hier vind jy van die Paarl se deftigste nieu-Georgiaanse dubbelverdiepinghuise uit die midde-neëntiende eeu; sierlike laat-Victoriaanse wonings; rooibaksteengeboue en groot sakesentrums uit die eeuwending met delikate ysterbalkonne en spoggerige kroonlyste wat soos bergspitse teen die blou Bolandse lug afsteek; groepe skakelhuse veral aan die bokant van die straat geleë waarvan elke afdeling op die een of ander wonderbaarlike manier daarin geslaag het om sy eie besondere individualiteit te behou; en elke hier en daar wonings met lang witgeskilderde Franse hortjiedeure wat 'n egter Provencaalse indruk maak en jou vir 'n oomblik laat dink dat jy jou in die een of ander voorstad van Nîmes of Orange, van Arles of Avignon bevind.

Wat die oplettende besoeker die meeste opval, is dat daar in Hoofstraat so baie geboue-ensembles is wat in 'n hegte familieverwantskap met mekaar verkeer. Hier en daar vind 'n mens natuurlik die individuele losstaande praggebou ook, soos in baie Bolandse dorpe. Wat in Hoofstraat van die Paarl egter beïndruk, is die talle gebouegroepe wat nog so redelik ongeskonde gebly het en waarvan elke groep intiem saamgebonde skyn te wees en sy eie besondere groepkarakter bekom het. In die redelike kort afstand van Schoongezicht en Ceciliastraat af tot by Markstraat kan minstens nege gebouegroepe geïdentifiseer word wat, benewens 'n groot aantal afsonderlike huise, onder alle omstandighede bewaar moet word as hierdie unieke straatbeeld van Hoofstraat behoue moet bly.

Een van die dinge wat 'n mens opval by 'n wandeling met Hoofstraat langs is die belangrikheid van karakter en genuanseerdheid by baie van die redelik beskeie huise. Nie hulle styl sodanig val jou op nie, maar die karakter wat 'n ou geboutjie uitstraal, juis omdat dit nie aan die norme van 'n vaste stylpatroon voldoen nie, en die nuanses wat selfs aan 'n paar skakelhuse 'n besondere individualiteit verleen. Met karakter kan 'n nederige geboutjie vol selfvertroue langs die deftigste woning staan, net soos 'n ongeletterde ou koster hom teenoor die geleerdste dominee kan laat geld.

Laat ons die nege groepe kortliks so 'n bietjie van naderby bekyk.

Net langs die plaaswerf van Schoongezicht en sy buitegebou uit dieselfde tydperk staan 'n groep van vier interessante skakelhuse uit die begin van ons eeu. Hulle is eenders, maar met die enersheid van ou identiese vierling-susters oor wie se lewens baie golwe gespoel het maar wat, ten spyte van hulle eendersheid, elkeen tog 'n paar plooië en rimpels van haar eie gekry het. Die vier skakelhuse staan terug van die straat en 'n pragtige ou muur skei die tweede en die derde van mekaar. Dit is kompleet of hulle vir die verbyganger wil sê: staan 'n bietjie terug en kyk ons mooi aan. Ons is nou nie van die Paarl se grootste skoonhede nie, maar julle gaan nie aldag vier sulke dames kry wat so eenders en tog so verskillend is nie.

Regoor hulle, aan die onderkant van die straat, staan die ketterige Rozenfontein, tans 'n luukse restaurant. Met haar spierwit mure, pikswart dak, twee Franse hortjiedeure en netjiese buitetrapp is dit kompleet of sy vir ons wil sê: so skalks en speels het ek in my jong dae nog gelyk.

Waar die breë en moderne Berggrivier-boulevard na die rivier se kant toe afbuig, kry ons een van die interessantste groepe huise in die Paarl. Aan die suidekant van die straataansluiting staan 'n vername dubbelverdiepinggebou — nommer 81 — met 'n mooi vertikaal verdeelde voordeur en twee hortjiedeure; allesins 'n deftige woning. Oorkant die straataansluiting en regoor

Schoongezicht se werf is 'n groep van ses huise van die mees uiteenlopende style wat 'n mens tog 'n uitstekende beeld gee van hoe mense teen die middel van die vorige eeu gelewe het, met huise dig teen die straat en met agterplaastuine. Twee huise van hierdie groep het nog van die eenvoudige vierkantige gewels met driehoekpedimente uit die jaar 1854 en met swaar druplyste bo die voordeur; 'n paar ander het nog van die ouderwetse klein ruitjies. As hierdie groep gerestoureer kon word — die sinkdakke plek-plek deur rietdakke vervang en die onooglike balkon van die groot dubbelverdiepinghuis op die noordehoek afgebreek om hom die eweknie van no 81 aan die oorkantse straathoek te maak, sou hierdie groep nie alleen een van die aantreklikhede van die Paarl kon word nie, maar sou die Berggrivier-boulevard 'n uitgang kry wat so 'n spoggerige straat in alle opsigte waardig is.

Skuins regoor Elizabethstraat se aansluiting by Hoofstraat, aan die bokant, vind ons die dubbelverdieping no 96, 'n vername huis met pragtige verhoudings wat ook baie goed in stand gehou word. Die huis staan agter twee eike; was dit nie daarvoor nie sou die woning met sy sierlike halfgeronde druplyste bokant die vyf hortjiedeure so reg uit Frankryk kon gekom het. Hierdie hortjiedeure is kenmerkend van die Paarl, meer as van enige ander Bolandse dorp. Hulle adem 'n gees van geslote vernamheid, hoewel hulle 'n heel praktiese doel het. Die Paarl kan bitter warm in die somermaande word; as 'n mens egter jou hortjies toegemaak het, is jy heeltemal privaat maar kom die lug darem nog deur die hele lengte van 'n deur, van onder tot bo, deur die hortjies in. Hierdie Franse hortjiedeur verleen 'n heel besondere *cachet* aan die huise en is iets eie aan die dorp.

Net langs no 96 staan 'n ander mooi woning ook met sy vyf hortjiedeure. Hierdie keer is dit egter 'n enkelverdiepinghuis en juis die kontras tussen die twee geboue maak dat ons hier met 'n klein maar besonder aantreklike groepie te doen kry.

Die historiese geboutjie Het Gesticht — 'n Nasionale Gedenwaardigheid — lê so 'n ent verder aan en skei nog twee huisgroepe van mekaar: die skakelhuse nos 106 en 108 met hulle elegante hortjiesdeure aan die suidekant en, 'n honderd meter of so noord van Het Gesticht, 'n besonder sjarmante groep dubbelverdiepinggeboue met 'n pragtige gestrekte boogingang na die agterplaas. Het Gesticht self is in 1813 as 'n sogenoemde Oefeninghuis vir nie-blankes opgerig. Dit was nie 'n kerk nie; eerder 'n plek waar bidure, katkisasie en ander kerklike byeenkomste gehou is. Om in die geestelike versorging van die bruinmense en die slawe te voorsien is in die begin van die neëntiende eeu 'n aantal sulke oefeninghuise deur die Medewerkende Zendinggenootschap opgerig. Die Paarlse tak van die Zendinggenootschap het Het Gesticht in 1819 formeel oorgeëem; die losstaande kloktoring is egter eers in 1854 opgerig.

Regoor Het Gesticht staan een van die heel indrukwekkendste wonings in die hele Paarl. Dit is Klein Vredenburg, nommer 166, 'n nieu-Georgiaanse dubbelverdiepinghuis met 'n leidak en met feitlik volmaakte verhoudinge. Agter staan 'n kloktoring en aan weerskante van die groot woning is twee fraai enkelverdieping gasdak-buitegeboutjies met endgewels wat die hoofgebou vergesel soos twee slawe 'n vername en aristokratiese heer. Hierdie eiendom het in 1823 in die hande gekom van Isaac Pieter de Villiers en dit was waarskynlik hy wat die huis sy manjifieke-geproposeerde dubbelverdieping nieu-Georgiaanse voorkoms gegee het.

'n Entjie van Klein Vredenburg af draai 'n mens regs by Hoffmanlaan in om by De Jonghlaan, net langs die Strooidakkerk te kom en op een van die treffendste Kaaps-Hollandse gebouegroepe in die hele Boland af te kom: twee pragtige H-vormige gewelhuise uit die tyd van die klassisisme met 'n klein, pretensielose rietdakhuisie sonder gewels maar wel met Franse hortjiesdeure tussenin wat as 't ware hand aan hand met die twee gewelhuise staan; 'n dogtertjie tussen haar pa en ma. Daar was inderdaad ook 'n familieverbintenis tussen die twee gewelhuise,

want Johanna de Villiers, eggenote van Abraham de Clercq wat huis no 11 (naaste aan die kerk) in 1801 gebou het, was 'n eie niggie van Margaretha de Villiers, die vrou van Pieter Roux wat huis no 7 in 1818 opgerig het. Nommer 11 is nie suiwer Kaaps-Hollands wat boustyl betref nie, want ook hier vind ons die kenmerkende Franse hortjiedeure in plaas van kleinruitvensters. Waarskynlik was dit veranderings wat in die midde-neëntiende eeu aangebring is toe die hortjiesdeure hoë mode in die Paarl geword het. Hierdie gebrek aan stylsuiwerheid doen egter eensins afbreek aan die skoonheid van die gebou nie, tewens dit verhoog sy aantreklikheid, gee 'n eie karakter aan die woning en beklemtoon weer eens hoe onwys dit is om dogmaties oor die voorkom van Kaaps-Hollandse wonings te wil wees.

'n Heel interessante verhaal is verbonde aan nommer 11 van De Jonghlaan. Bo teen die voorgewel is naamlik die treffende rymple aangebring:

Myn hoop vervuld
Naa lang geduld.

Waarna sou dit verwys? vra 'n mens jou af. Is dit omdat Abraham de Clercq na jare van geduldige spaar en afwagting ten lange laas sy eie huis kon bou, of omdat Johanna, die weduwee van Pieter de Villiers van Landskroon in die Agter Paarl, eindelijk ingestem het om met hom te trou? Hoe dit ook al sy, hierdie kortverhaal in ses woorde het maar treurig geëindig, want Abraham en Johanna is uiteindelik van mekaar geskei, 'n paar jaar nadat die hoopvolle versie op die gewel aangebring is.

As 'n mens kan sê 'n gebou of 'n terrein is histories, dan kan seker sonder veel vrees vir teenspraak gesê word dat die Strooidakkerk en die terrein waarop dit gebou is die mees historiese in die Paarl is. Om reg te laat geskied aan die ryk verlede van hierdie buitengewone kerkgebou met sy ongewone gewel, sou dan ook die ruimte van 'n halwe Restorica in beslag neem. Noodgedwonge moet ek dus met slegs die buitelyne volstaan en kortliks net 'n paar interessantheite uit die kerk se kleurryke verlede aanstip.

Die Godshuis wat die huidige Strooidakkerk op hierdie terrein voorafgegaan het, is in 1720 ingewy. Die bouery van die kerk het met 'n jaar amusante insidente gepaard gegaan. So het dit gebeur dat dit die kerkraad ter ore gekom het dat die baasmeselaar sy slawe allerongenadiglik slaan. Toe ds Petrus Arkeleus van Aken tussenbeide wou tree, het die messelaar in sy opvlieënde drif met opgehewe sambok op die dominee afgestorm, met die gevolg dat, soos die kerkraadsnotule dit stel, "hÿ, predikant, genoodsaakt was hem met een kinnebakslag te rugge te dryven"!

Die ou kerk was ook die toneel van 'n ander nog meer dramatiese gebeure wat met 'n heel interessante persoonlikheid, ene Estienne Barbier, te doen had. Die Frans-sprekende Barbier het hom die gramskap van die vaandrig Rudolph Allemans op die hals gehaal deur hom van allerhande wanpraktyke te beskuldig en is toe in die Kasteel opgesluit. Hiervandaan het hy ontvlug en op die plaas De Orleans van die weduwee Josue Cellier in Klein Drakenstein gaan skuiling soek. Hy was egter maar 'n moeilike klant en het hom spoedig by 'n bende oproerige grensboere aangesluit wat daarvan beskuldig was dat hulle op 'n veeruil-ekspedisie 'n aantal Namaquas doodgemaak en hulle vee gesteel het.

Een Sondag — dit was op 1 Maart 1739 toe die burgers van Drakenstein uit ds Salomon van Echten se diens kom, staan 'n klein perdekommendo van agt man met Estienne Barbier aan die hoof, voor die kerkdeur. Hier het Barbier vir die kerkgangers 'n "avis van groot importentie" voorgelees waar hy met 'n hele lys van klagtes voor 'n dag gekom het teen die korrupsie van wat hy genoem het die "canailljes, duÿmdraisse en gegegeeselt gebrandmerkt sneesen" wat in die Kaap aan die bewind was. Toe, à la Maarten Luther, spyker hy sy klagskrif teen die kerkdeur vas en hy en sy makkers vertrek.

Dit was darem eens te veel vir die bewindhebbers aan die Kaap. Barbier is orals gesoek, gevind, in hegtenis geneem, verhoor en tot 'n grusame dood gevonnissen weens onder andere, majesteitskennis — laesae Majestatis ofte perduellionis het hulle dit genoem. Op 14 November 1739 is sy vonnis dan ook deur die skerpregter voltrek: eers is hy aan 'n houtkruis vasgebond, toe is eers sy regterhand en daarna sy kop afgekap; hierna is sy liggaam in vier gedeeltes, sy kop en regterhand aan 'n paal vasgespyker en by die Rodezandkloof blootgestel en die vier kwarte van sy liggaam "langs de meeste gepasseerd werdende weegen opgehangen worden ten proÿe van de lugt en voogelen des hemels". Dit, dan, was die makabere einde van hierdie Hollandse rebel.

Teen die einde van die agtiende eeu het dit duidelik geword dat die ou kerk te klein begin word het. Aangesien die 60 000 guldens wat 'n vergroting volgens berekening sou kos die "spandatie" nie sou regverdig nie daar die ou gebou van slegte stene gebou is en buitendien "eene wanstaltige gedaante" gehad het, is eindelijk besluit om liever 'n nuwe kerkgebou op te rig. Die plan wat kaptein Louis Michel Tribault opgetrek het, het egter die kerkraad nie geval nie — daar was blykbaar te veel pilare binne in. Toe die kerkraad versuim om Thibault vir sy planne te vergoed, het dié Fransman in 'n uiters skerp en ironiese brief die kerkraad lelik op die vingers getik — hy het sarkasties na hulle "diepe stilzwygendheid" verwys en gesuggerer dat hulle probeer het om sy planne in die hande te kry sonder om daarvoor te betaal. Die kerkraad was verontwaardig oor dié "impertinente en abusiewelyk geschrevene brief", maar toe Thibault hulle by die Raad van Justisie gaan verkla, moes hulle maar gedwee sy rekening vir 200 riksdalder betaal.

Die argitek wat toe wel die planne vir die huidige Strooidakkerk opgetrek het, was "de manhafte Heer" majoor George Conrad Kùchler, destyds hoof van die artillerie by die Kasteel. Hy het ook die bouwerk onderneem vir die bedrag van 50 000 guldens; ambagsmanne en handlangers is egter deur die kerkraad voorsien. Die persoon wat die tender vir die werksmense se kos en losies gekry het, moes onderneem om "de Criste ambags Liederen" benewens drie goeie maaltye per dag ook nog soggens "een kom koffie en soopie" te gee en na agtuur en twaalfuur "ider persoon een kom teewater en een bottel wÿn" op die koop toe laat kry! Blykbaar het dit gehelp om die bouery voorspoedig te laat afloop, want op 28 April 1805 is die Strooidakkerk deur ds Serrurier van die Kaap ingewy.

Verdere drama en tragedie sou die gemeente van die Strooidakkerk egter nie gespaar bly nie. Dit het so gekom.

Ds Jean Guillaume Louis Gebhart wat die bediening van die gemeente 'n paar jaar na die voltooiing van die kerk oorgeneem het, het in 1823 afgetree onder uiters tragiese omstandighede. Sy seun het naamlik by die bestraffing van 'n slaaf op die plaas Simonsvlei hom so te buite gegaan dat die slaaf aan die gevolge van die slae dood is. Die saak is ondersoek, die dominee se seun is in hegtenis geneem en na 'n opspraakwekkende hofsaak is die seun skuldig bevind aan moord sonder versagtinge omstandighede. Hy is ter dood veroordeel en kort daarna ook tereggestel.

Maar ek moet my haas en die leser verder net kortliks oor nog meer boukundige bekoorlikhede van Hoofstraat probeer inlig.

'n Entjie noord van die Strooidakkerk kry 'n mens die verruklike klein Zeederbergplein — vroeër "een standplaas voor de opkomende kerkwagens" maar vanaf 1851 in erwe opgedeel. Hier kry 'n mens, benewens die deftige dubbelverdiepingwoning met sy kiaathout-hortjiedeure op albei verdiepings wat dr Zeederberg daar laat oprig het, veral twee buitengewoon aantreklike bure van Zeederberghuis. Daar is 'n rokoko-agtige speelsheid aan die gietyster — broekieskantversierings bo aan die veranda tussen die ysterpilare en onder by die balustrade van die stoep. En die twee uitgeboude balkonnetjies met hulle baldakyn laat die huise inderdaad lyk soos twee fleurige stroomei-

sies by 'n huwelik hier aan die begin van ons eeu.

Hoe nader 'n mens na die stadsaal kom, hoe groter word die geboue. Hier was vroeër die sakesentrum van die dorp. Ook hier is vandag nog pragtige gebouegroeppe wat opval deur groot verskeidenheid van die boustyle: Classberghuis (gebou in 1897) met sy eg-Hollandse gewelvoorkoms en, 'n meter of so noord daarvan, 'n groep van drie groot dubbelverdiepinghuise waarvan die eerste (no 193) met sy uitgebreide hoë balkon en sy lang witgeskilderde hortjies veral opval.

Mense (veral bewaarders) bekommer hulle deesdae veels te veel oor die styl van 'n buurhuis langs 'n ou woning uit 'n vorige eeu; oumense en jongmense kan dikwels heel gesellig langs mekaar woon. Huis Vergenoegd, 'n pragtige ou strooidakwoning aan die Hoofstraat, lyk byvoorbeeld heel gelukkig net langs die dubbelverdiepinggebou met sy Hollandse gewelthuis uit die jaar 1898 en met die moderne verdiepinggebou van 1970 agter hom; kontraste in styl en tyd kan baie pikant vir 'n straatbeeld wees, so lank die boustyl net nie banaal of niksseggend is nie. Die P M Cross-gebou oorkant Huis Vergenoegd met sy interessante gietysterbalkon en, langs Patriotstraat, die historiese Patriotge-

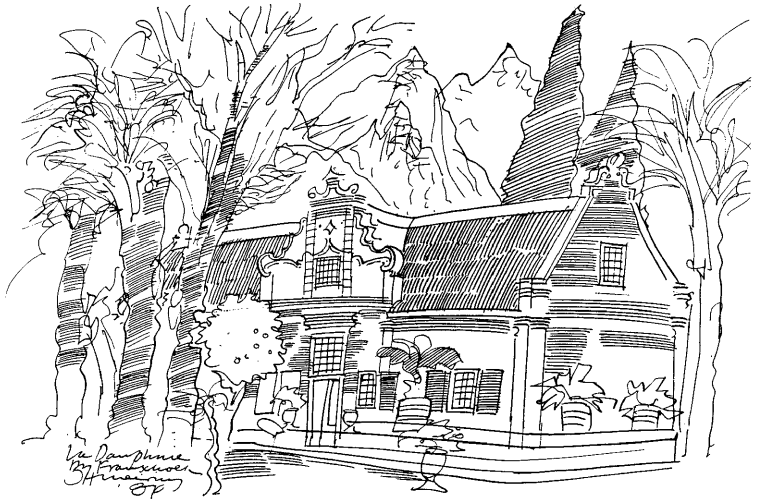
met die eenvoudige og en bog — gewelritme en geronde pediment van die vroeë barok, 'n lang druplys oor die voordeur en die twee halfbreedte-vensters.

Deur hierdie gebou te laat restoreer het die Paarlse stadsraad 'n lofwaardige eerste stap gedoen wat hopelik spoedig deur ander stappe — ook deur ander instansies — opgevolg sal word. Dan sal die Paarl teen 1987 wanneer dit sy driehonderdjarige bestaan vier in 'n nog groter mate reg kan laat geskied aan die ryk en merkwaardige erfenis uit die verlede.

bou, ook met 'n gietysterbalkon en 'n balustrade bo-op die boonste verdieping sou ook, veral as hulle goed versien sou word, nog 'n verdere waardevolle bydrae kon lewer tot die rykdom van boukundige verskeidenheid wat so kenmerkend van die Paarl is.

Een gebou moet nog genoem word voordat die wandeling langs Hoofstraat in die Bo-Paarl beëindig word. Dit is De oude Woning (no 214), die mooi en kundige gerestoureerde klein gewelhuis wat Stephanus Petrus Jourdaan in 1784 gebou het — een van die weinige nie-klassisistiese gewelhuise in die Paarl,

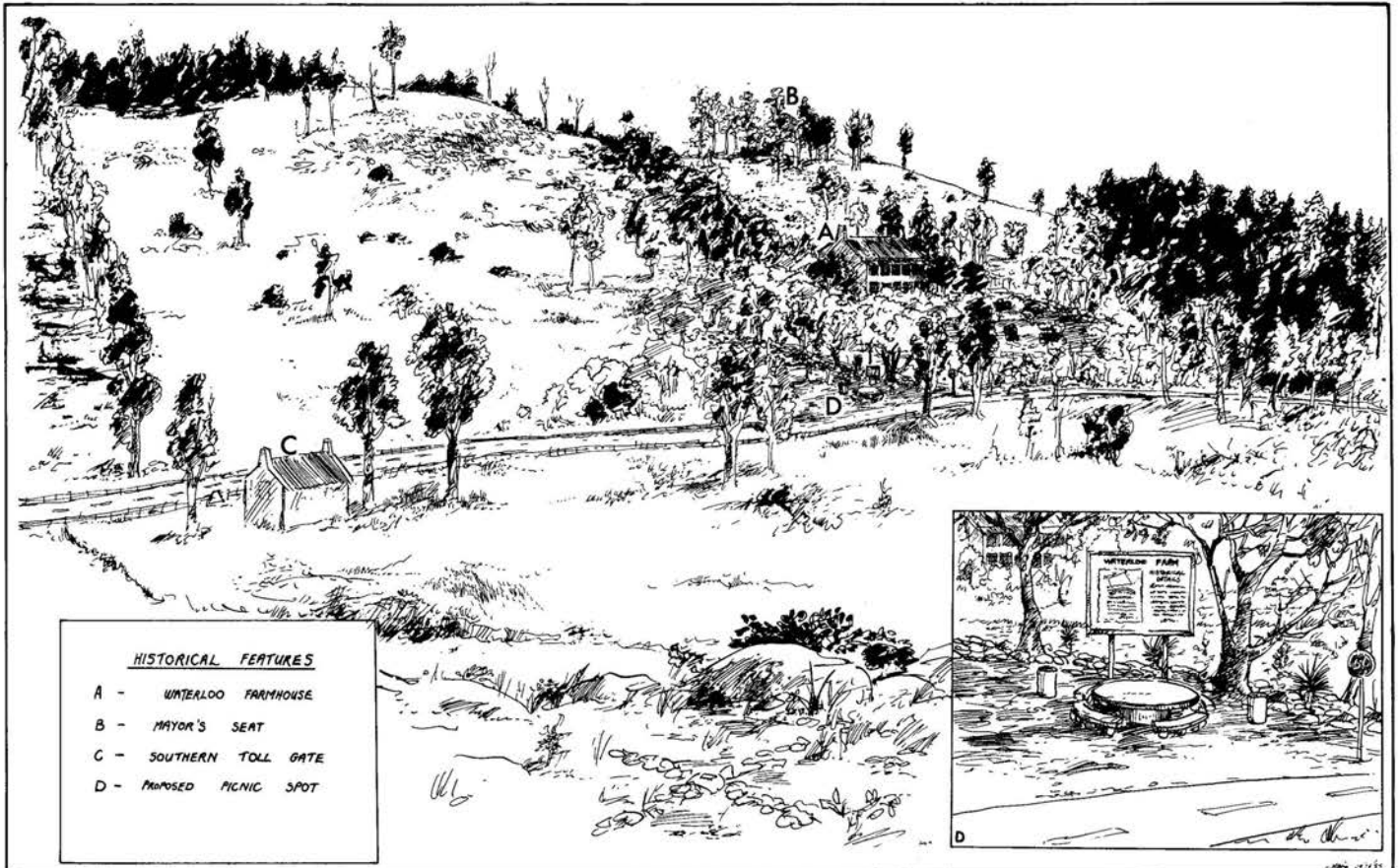
Bronnelys

- De Klerk, W A: *Klein reis deur Drakenstein* (Perskor; 1974).
- Fransen, Hans en Cook, Mary (dr): *The old houses of the Cape* (A A Balkema; Cape Town/Amsterdam; 1965).
- Bosdari, C de: *Cape Dutch Houses and Farms* (A A Balkema; Cape Town/Amsterdam; 1953).
- Oberholster, G J, Oberholster, J A S et al: *Kwartmillenium — gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Paarl* (Kerkrad; gedruk Paarlse Drukkers Mpy; 1941).
- Smit, A P: *Euufees by die Toringkerk* (Kerkrad; gedruk Paarlse Drukkers Mpy; 1975).
- Botha, C Graham: *The French Refugees at the Cape*, 3rd Edition (Struik; Kaapstad; 1970).
- Hattersley, A F: *An illustrated social history of South Africa* (A A Balkema; Kaapstad; 1969).
- Lewcock, R B: *Early nineteenth century architecture in South Africa* (A A Balkema; Kaapstad; 1963).
- Oberholster, J J: *Die historiese monumente van Suid-Afrika* (Kultuurstigting van Rijn; Stellenbosch; 1972).
- Raad vir Geesteswetenskaplike navorsing: *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordboek, dele I tot IV* (Tafelberg; Kaapstad; 1968-1981).
- Van der Meulen, Jan: *Die europäische Grundlage der Kolonial-architektur am Kap der Guten Hoffnung* (Marburger Universitätsbund; Marburg; 1962).

The Battle for Waterloo

J C Mc Connachie, from information provided by Roy A Lubke

HISTORICAL FEATURES

- A - WATERLOO FARMHOUSE
- B - MAYOR'S SEAT
- C - SOUTHERN TOLL GATE
- D - PROPOSED PICNIC SPOT

Fig 1: A possible future view of the southern entrance of historic Grahamstown if the historic and scenic features of the landscape are maintained and exploited.

The restoration and preservation efforts of the owner of a soon to be proclaimed historic property on the outskirts of Grahamstown stand to be seriously affected by the proposed new southern bypass of the City.

The road will slice off a third of the 4,2 hectare property known since 1822 as "Waterloo Farm", passing within 30 metres of the homestead.

Set against the slopes of the City's Mountain Drive, overlooking the Port Alfred Road, Waterloo Farm is an integral part of the landscape and of the settler idiom of the district.

It dates to the frontier beginnings of Grahamstown and the name Waterloo is a reminder of the military backgrounds of so many of the settlers who came to the Cape in the aftermath of the Napoleonic campaigns.

The man to whom the farm was originally granted and who gave it its name was William Beadle;⁽¹⁾ a survivor of the Battle of Waterloo, who came to Grahamstown as Sergeant-at-Arms of the local garrison in 1819. The name has been retained by its 19 successive titleholders.

Not since an abortive attempt to subdivide the property by public auction in 1862 has the possibility of Waterloo's boundaries being altered loomed as large as now.

Ironically, the present threat comes at a time when such a possibility seemed most remote. The latest in the line of Waterloo's owners, Professor Roy Lubke, has in the three years since its purchase taken a keen personal interest in its history, tracing

and interviewing many of the previous owners or their descendants.

William Beadle's Waterloo Medal has been traced to a descendant living in Johannesburg who recently expressed an interest in purchasing the property.

On Professor Lubke's initiative, steps were set in motion for the historical value of the property to be officially recognised and its proclamation by the National Monuments Council is imminent.

In 1982, when Professor Lubke purchased the property, the homestead was in a sad state of disrepair. With the assistance of plans drawn by a local restoration architect, however, the clock has gradually been turned back on the decay and the sometimes ill-conceived ideas of previous owners, giving it a new lease of life.

Structural disintegration has been checked with the insertion of foundations and the reinforcement of brickwork and plaster. Recent extraneous and incompatible additions to the original have been removed and such alterations are being made as are necessary to rehabilitate the homestead to contemporary requirements while retaining and accentuating original fabric and architectural features.

The project is being carried out under the owner's personal supervision, when time and money allow. The alignment of the new road, however, is a serious disincentive against devoting further effort and expense on bringing the work to fruition.

The homestead and grounds within the original boundaries together comprise an historic entity and interfering with these boundaries will substantially reduce its value as such, let alone disturbing the property's secluded setting.

The importance of preserving Waterloo Farm in its entirety was recognised by the National Monuments Council in a letter to Professor Lubke in June, 1982:

“At a recent meeting of the National Monuments Council, the possible declaration of Waterloo Farm as a national monument was discussed. There was general agreement that because of its architectural and historical importance, it should really be preserved for posterity. The Council has therefore decided to recommend to the Minister of National Education, after consultation with you, that *the entire farm and the farmstead* be declared a national monument.”

The vital role played by the owners of historic properties as the custodians of our cultural heritage has often been emphasised but is all too often neglected or ignored. It is therefore regrettable that when the future of a property of recognised historical value such as Waterloo Farm had seemed to be secured through the efforts of its owner, they may be negated in this way.

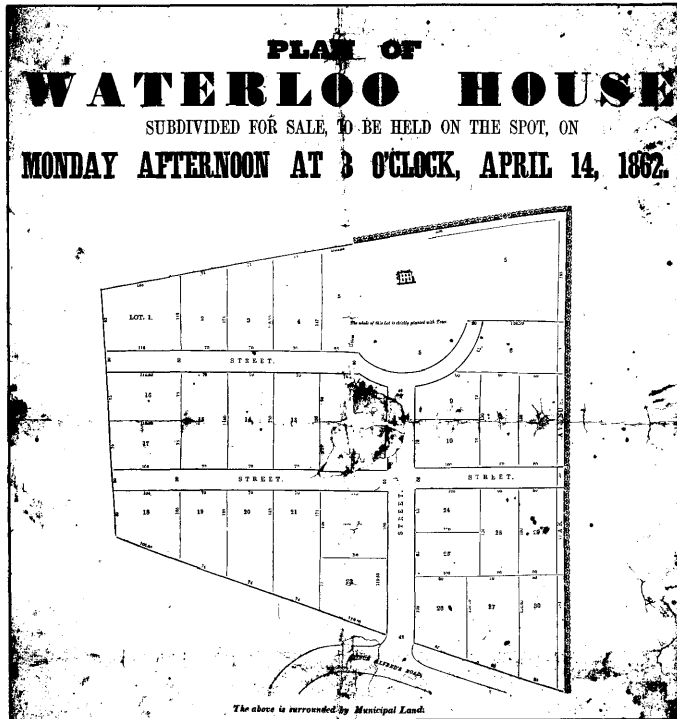

Fig 2: The advertisement of the sale of plots of Waterloo Farm in 1862. According to accounts in the Grahamstown Journal the sale was repeatedly postponed and finally abandoned due to a lack of response attributed to inclement weather.

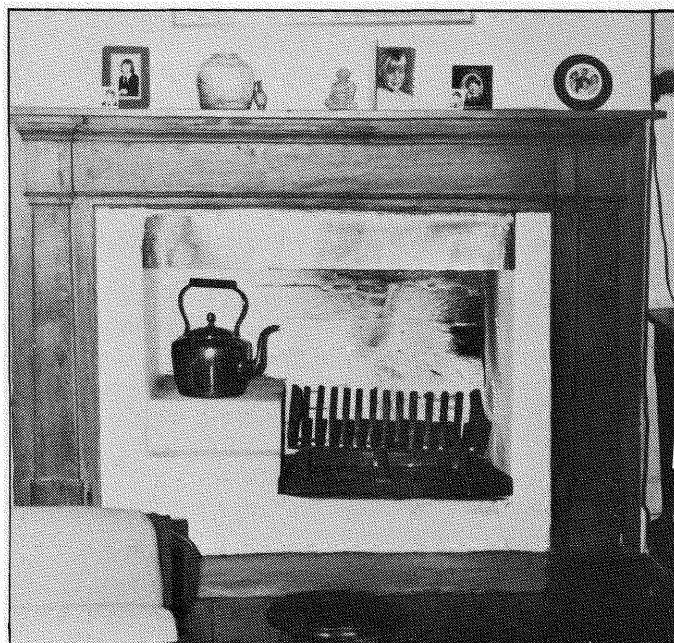

Fig 3: The fireplace in the sitting room of the Waterloo farmstead illustrated in Lewcock's definitive work on 19th century South African architecture and described as a "parlour fire also used for cooking."⁽²⁾

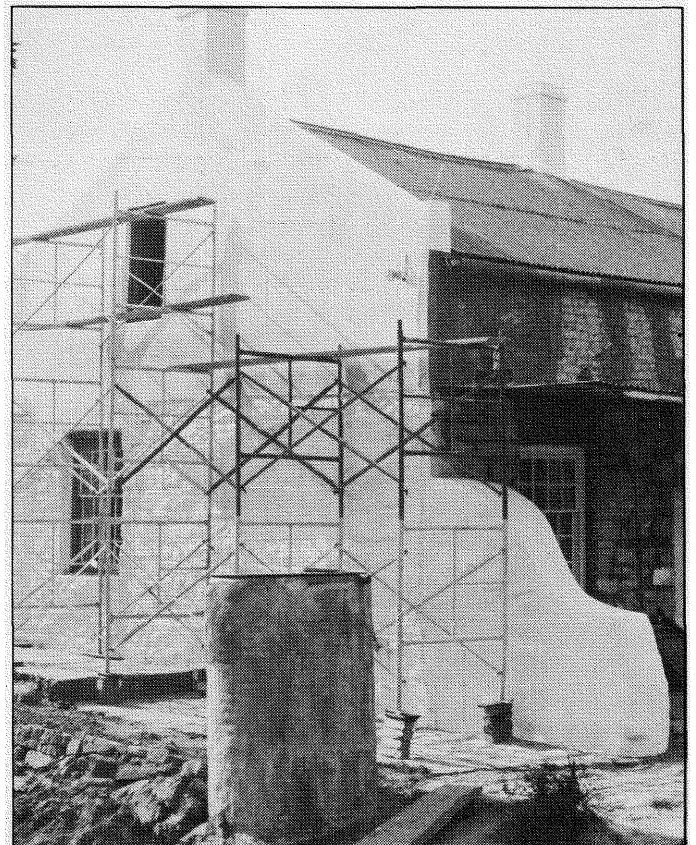

Fig 4: The northern gable after restoration.

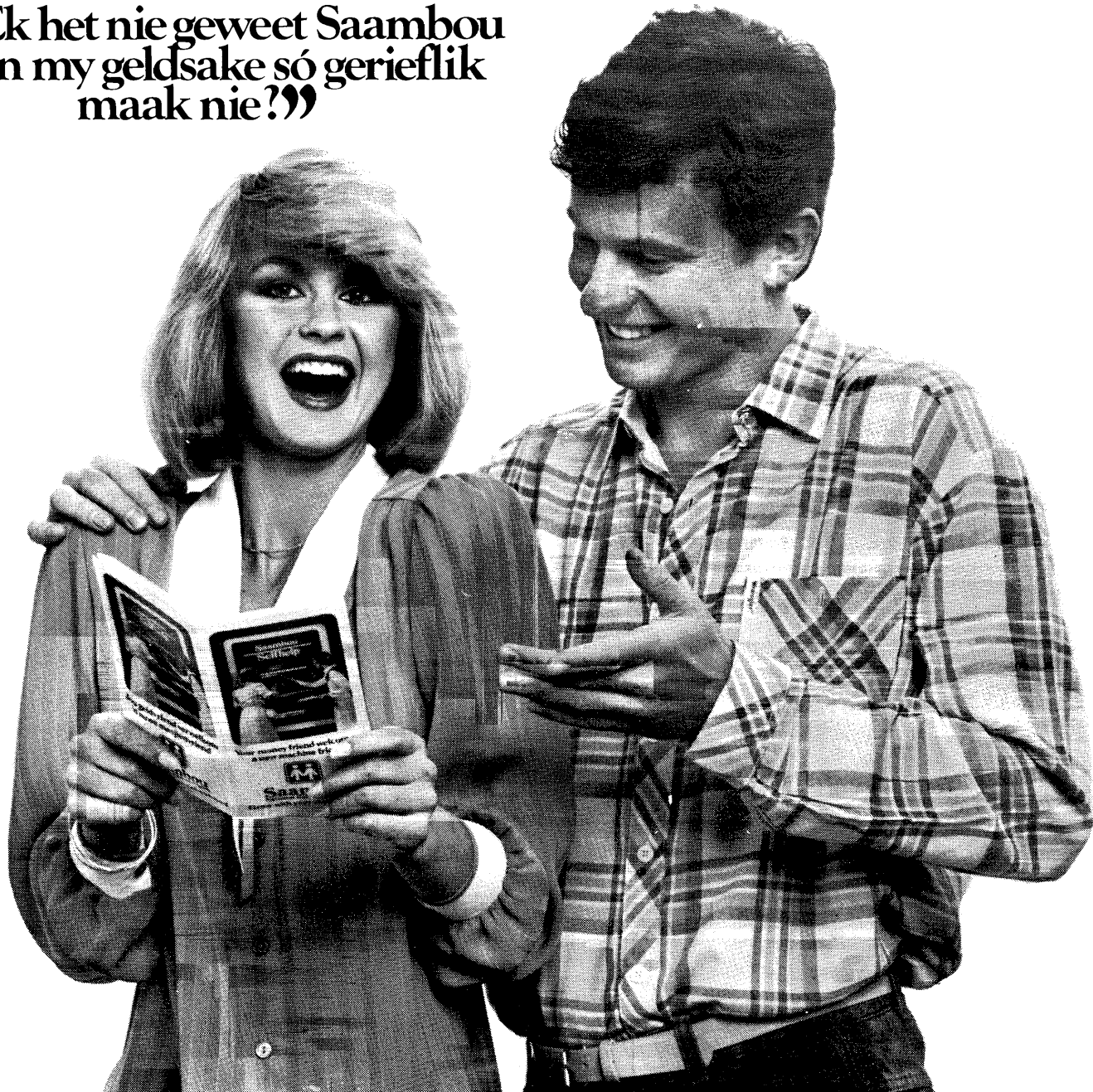
Professor Lubke is still hopeful that the road planners can be persuaded to respect the historic boundaries of Waterloo. The possibility has also been suggested of restoring a 19th century toll-station which stood opposite the farm's south-eastern corner as a tourist information centre. In this way the historical landmarks in the vicinity of this southern entrance to Grahamstown could be exploited and brought to the attention of passing traffic.

Maintaining Waterloo Farm intact would also be a visible demonstration of the National Transport Commission's willingness to compromise between purely utilitarian concerns and the long-term broader cultural interests of the community.

Footnotes

1. Wyndham Kelly, D J 1954. A Sidelight on "Waterloo Farm", Toposcope 5:19-20.
2. Lewcock, R 1963. Early Nineteenth Century Architecture in South Africa. A study of the interaction of two cultures. A A Balkema, Cape Town.

“Ek het nie geweet Saambou kan my geldsake só gerieflik maak nie!”

“Dis mos waarvoor vriende daar is!”

Met jou geldsake in jou Geldvriend se goeie hande, kan jy jou lewe kommervry geniet.

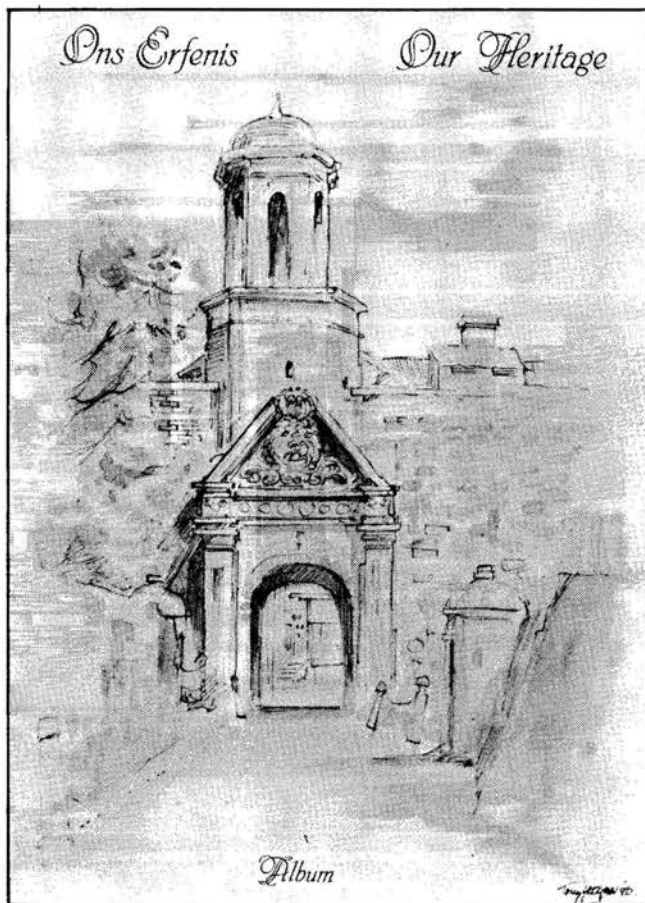
Want Saambou is sterk en standvastig genoeg om groot te dink en te doen.

By ons takkantore en agentskappe landwyd kry jy alles – van spaarrekeninge tot beleggingsfasiliteite en 'n Saambou Selfhelp-diens vir gerieflike onttrekking na ure.

Alles om jou geldsake makliker en geriefliker te maak. Dis mos waarvoor vriende daar is.

Saambou
Nasionale Bouvereniging

Jou geldvriend.

Bekendstelling van Erfenis-album: Stigting Simon van der Stel

'n Album wat saamgestel is deur die Stigting Simon van der Stel in samewerking met die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede en P G Glas, getiteld "Ons Erfenis", word nou teen R10,50 per eksemplaar te koop aangebied. Hierdie praguitgawe wat uit vyftig bladsye bestaan, bevat interessante inligting oor die geboue-erfenis van Suid-Afrika. In die album is spasies gelaat om die 76 (ses-en-sewentig) poskaarte waarop afbeeldings van ons mees bewarenswaardige strukture in Suid-Afrika voorkom, in te plak. Hierdie album kan met vrag deur skoliere, studente en volwassenes benut word.

Die opbrengs uit die verkoop van die erfenis-album word aangewend ten bate van die Stigting Simon van der Stel. Daar is nog slegs 'n beperkte aantal albums oor en u word dus versoek om u bestelling so spoedig moontlik te plaas. Vul asseblief onderstaande strokie in en pos dit aan die Stigting Simon van der Stel, Posbus 1743, PRETORIA 0001.

Ons sien daarna uit om u bestelling te ontvang.

BESTELLING: ONS ERFENIS-ALBUM

NAAM:

ADRES

..... Poskode

VOORSIEN ASSEBLIEF ALBUM(S) en pos aan bogenoemde adres

'n Tjek/Posorder ten bedrae van..... word hierby ingesluit.

Die paleis van Justisie in Pretoria: 'n restourasiebeleid

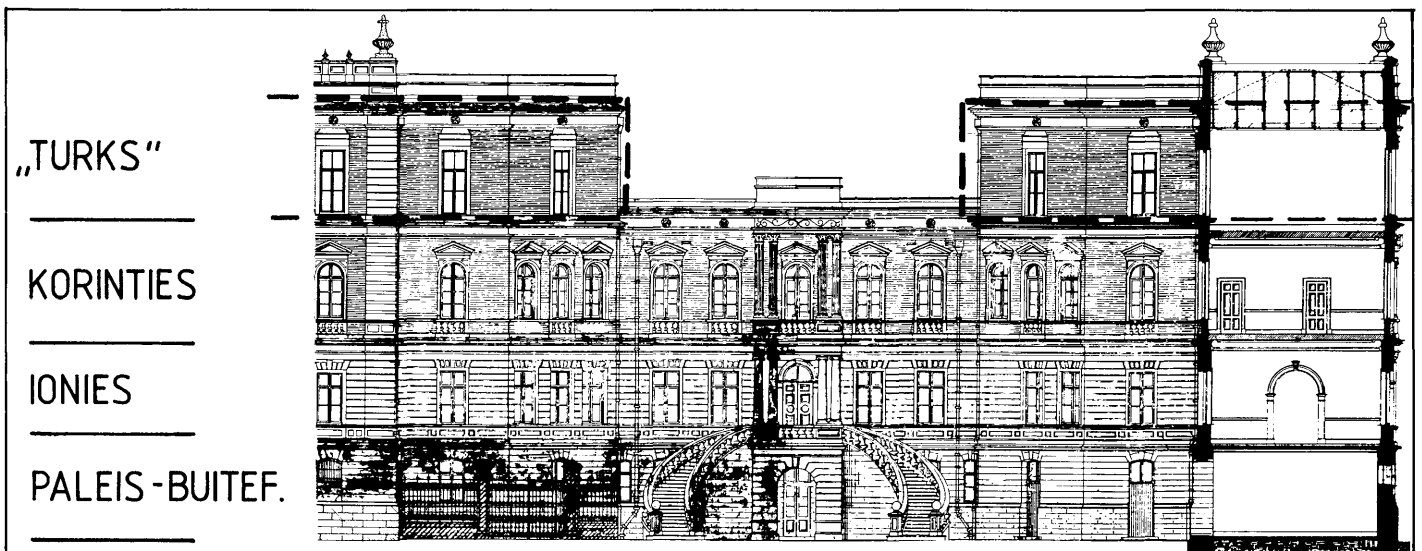
Albrecht Holm, Dieter Holm en Gerrit Jordaan

SOOS GEBOU

Die stippellyn omlyn die dele wat bygevoeg is. Let daarop dat die boonste deel van die hoektorings net opwaarts geskuif is.

SOOS BEPLAN

NOORDEKANT

Stippellyn omlyn die bygevoegde dele.

LEIDRADE UIT DIE GESKIEDENIS VAN DIE GEBOU

'n Saadjie word gesaai, ontkiem en groei en die plantjie leef saam met sy omgewing.

Aan die begin van so 'n restourasieprojek staan ons voor die vervalde ou gebou met sy talle veranderinge en lapwerk, 'n struktuur wat die geesteskind van iemand uit die vorige eeu was, wat op sy beurt sy gedagtes van vroeër tye geërf en ontwikkel en by die modes van sy tyd en by praktiese vereistes en die wense van sy opdraggers aangepas het. Sy eie ideale as argitek is in 'n mate reeds met ons navorsing (sien vorige artikel) aange-

stip, en moet in samehang met Frans se navorsing gesien word wat daarop dui dat Wierda sy styl by die omstandighede aangepas het. Op 'n plattelandse dorp sou hy 'n gebou oprig wat by die landelike Boereboustyl aanpas, terwyl sy stedelike geboue meer formeel was. Hier, in die hartjie van die Hoofstad sou sy staatsgeboue natuurlik die kroon van sy amptelike styl wees.

Hier het hy ook geleentheid vir stedelike ontwerp gehad en ons het reeds op die verband tussen die twee torings van die Paleis met die kerkoring op die Plein gewys. Die sterk verband tussen Paleis en Ou Raadsaal kan vandag nog gesien word.

Wierda se fyn aanvoeling vir konteks (vandag weer 'n mode-woord!) kom in sy houding teenoor die geboue van die Wesfasade te voorskyn. Ons herinner hier aan sy weiering om in die sogenaamde "Vlaamse styl" te ontwerp maar om by die Paleis liewer van die "Italiaanse styl" gebruik te maak, 'n houding wat in sy tyd polities gesien nogal gewaagd was, aangesien met Vlaandere 'n sterker bloedverwantskap as met Italië bestaan het. Maar wat Wierda hier bedoel het, was dat die Vlaamse styl goed is vir volksgeboue en sulkes wat in hiërargie op 'n ondersteunings- of toeskouersposisie staan, soos die ou Nederlandse bank, terwyl die kardinale geboue nader aan die Ou Klassieke moet wees wat hy dan in die "Italiaanse styl" gesien het. Hy orkestreer dus die geboue om Kerkplein met 'n diepsinnige onderlinge samehang. Sy neiging na die klassieke (ook gekenmerk deur sy streng simmetrie by hierdie geboue) is nogal sy tyd vooruit want dit word net ná hom in die Eduardiane tyd die sleutelgedagte.

'n Invoeling in Wierda se gedagtes en boukuns sou help met die bepaling van 'n restaurasiefilosofie vir die Paleis, maar voor ons daarby kom, nog die volgende:

Die bouwerk het reeds voltooiing van die beplande finale fase (naamlik die eerste verdieping) genader toe, soortgelyk aan die geval van die ou Raadsaal, die noodlot weer toeslaan in die vorm van Oom Paul wat vra vir nog 'n verdieping. Mens sou vermoed dat Wierda hierdie keer daarop voorbereid was en die beplanning so gedoen het dat die volgende stap maklik geneem kon word. Uit die resultaat egter kan ons aflei dat dit nie so was nie en dat hy duidelik voor 'n dilemma te staan gekom het: Hy moes as't ware sy eie gebou restoreer voordat dit voltooi was. Wat hy toe gedoen het, sou weer belangrik wees vir ons met die vorming van 'n restaurasiebeleid en daarom wil ons hier op 'n paar van sy probleme en oplossings ingaan.

Die trotse torings van weleer, nou erg verweer en verdwerg deur toringgeboue uit later tye.

Ordes: Wierda het hierdie goed oorgeneem van sy Europees romantiese Viktoriaanse skoling van waar dit teruggevoer kan word na die Italiaanse Renaissance en van daar na die Romeine. Hulle het dit weer van die Grieke oorgeneem. Telkens is natuurlik die uiterlike vorme sowel as die sin daarvan verander. By die Grieke en Romeine vind ons die drie oorspronklike ordes, naamlik: Dories, Ionies en Korinties. Die Renaissance het, uit verdedigingsoorwegings, die buitemure van sy paleise veral op grondvloervlak van swaar soliede klip gebou met min en klein of geen, vensters daarin. Die Romantiek het dit nagemaak en tot 'n vierde orde verhef wat ons hier die "paleis-buitefasdestyl" wil noem.

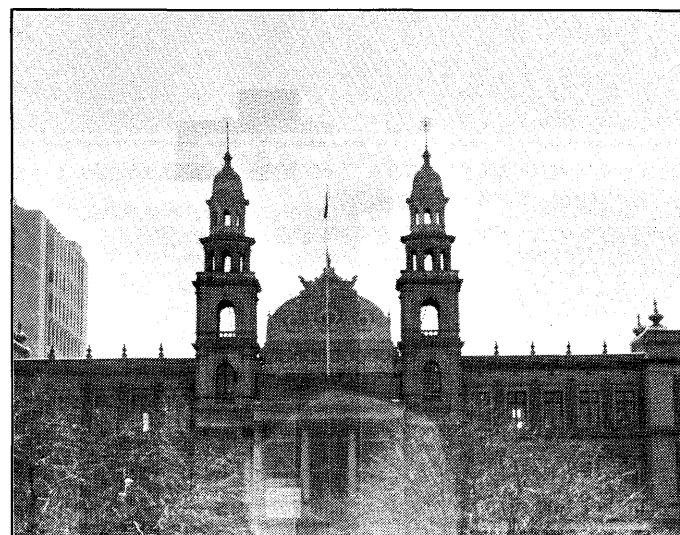
In Wierda se tyd sou sy katalogus van ordes dan as volg daaruit sien:

Paleis-buitefasade	: soliede fondament, fortifikasie
Dories	: swaar, sterk, manlik
Ionies	: oorganklik, vloeiend, vroulik
Korinties	: lig, vrolik-weemoedig, plantaardig

Wierda het, getrou aan sy tyd, meestal al die ordes in een gebou gebruik in volgorde van swaar na lig vanaf die onderste verdieping opwaarts.

Paleis-buitefasade	: kelderverdieping
Dories	: grondvloer suid
Ionies	: grondvloer noord
Korinties	: eerste verdieping

Die subtiele verskil tussen grondvloer-suid en -noord kan daardeur verklaar word dat die grondvloer aan die noordekant feitlik een verdieping hoër verskyn weens die helling van die grond. Hiermee het hy sy klassieke ordes dan op die drie verdiepings uitgeput. Toe die opdrag van 'n vierde verdieping kom, was daar nie meer ordes oor nie. Hy kon nie terugval op 'n swaarder orde bo-oor Korinties nie en het gelukkig ook nie die Korintiese verdieping net herhaal nie. Sy uitweg was om die twee hoofingange, dit wil sê die suilepoort met pediment (suid) en die trappoort met balkon (noord), net so te laat sonder die bykomende verdieping; by die vier hoektorings die gebroke pediment wat die eerste verdieping sou afsluit, op te skuif na die tweede verdieping (nogal oortuigend); en om aan die sykante 'n verdieping op te rig wat as tipies laat-Viktoriaans gesien kan word met 'n orde of styl wat Turks, Arabies of Moors voorkom met vensterlateie wat aan tentdakke of baldakyne herinner. Met die sentrale koepel (wat toe waarskynlik al bestel en afgelewer was) het hy nie veel raad gehad nie want dié is sowaar opgemors en tussen die torings ingeforseer om dit met geweld vanaf die Plein sigbaar te maak. Waarom al dié moeite met 'n element wat miskien ook maar stilswyend weggelaat kon word? Kyk ons na die Raadsaal dan sien ons die sterk verwantskap tussen dié

Wat eers 'n hoë gebou was is nou een van die kleineres.

Die Paleis se koepel vanaf die Ou Raadsaal.

Die Ou Raadsaal se koepel vanaf die Paleis gesien.

se koepel en die Paleis s'n. Wierda se sin vir stedelike ontwerp en groepsverwantskap tussen geboue kom weer na vore.

Binnebeplanning: Hier het ook probleme ontstaan want die ander verdiepings was gebaseer op 'n ringgang met kantore rondom wat 'n goeie interne sirkulasie teweeggebring het. Omdat die bykomende verdieping egter aan die noordekant nie voltooi is nie, het 'n hoefysterplan ontstaan sonder verbinding tussen die twee punte.

Struktuur: Die fundamente en mure kon natuurlik nie onbeperk belaaï word nie en daarom het Wierda op die boonste verdieping ten dele van liggewigmure gebruik gemaak. Tegnies het die veranderings probleme met die dak se waterafloop veroorsaak. Dit, tesame met soms minderwaardige materiale en afwerkings wat op kostebesparing dui, het sy tol met die verwerking van die gebou geëis.

Benadering: Wierda se besluite, wat hy onder druk moes neem, dui vir ons aan wat hy belangrik geag het en wat hy bereid was om op te offer. Tipies vir sy tyd is dat die openbare beeld of fasade (sonder die negatiewe konnotasie wat in latere tye aan die woord geheg is) prioriteit geniet. Of alles daaragter so goed gaan of inpas, is as 'n mindere en aparte probleem benader. Trouens, dit was 'n tipiese eienskap van 'n heldefiguur in die Romantiese periode dat hy 'n "fasade bewaar" terwyl dit daar binne of agterlangs verskeurd en benoud lyk.

'n Verdere aspek van die benadering was die belangrikheid van 'n hiërargie van bou-elemente: sekere items verteenwoordig vaste beginsels en daaraan word nie getorring nie. Ander is nie van so 'n sentrale belang nie.

Ná Wierda: Verdere veranderings

Hierna het Wierda die gebou aan sy lot oorgelaat. Behalwe die natuurlike en soms minder natuurlike verwerking waaraan 'n gebou in 'n stadsatmosfeer onderhewig is, het die gebruikers ook aan die gebou begin "skaaf en regmaak". Veral die beginjare was vol groeipyne want die gebou is as hospitaal, onthaal- saal, hooggeregshof, staatskantoorgebou, speurdienskantore, weesheerargief ensovoorts gebruik en telkens by sy nuwe funksies aangepas.

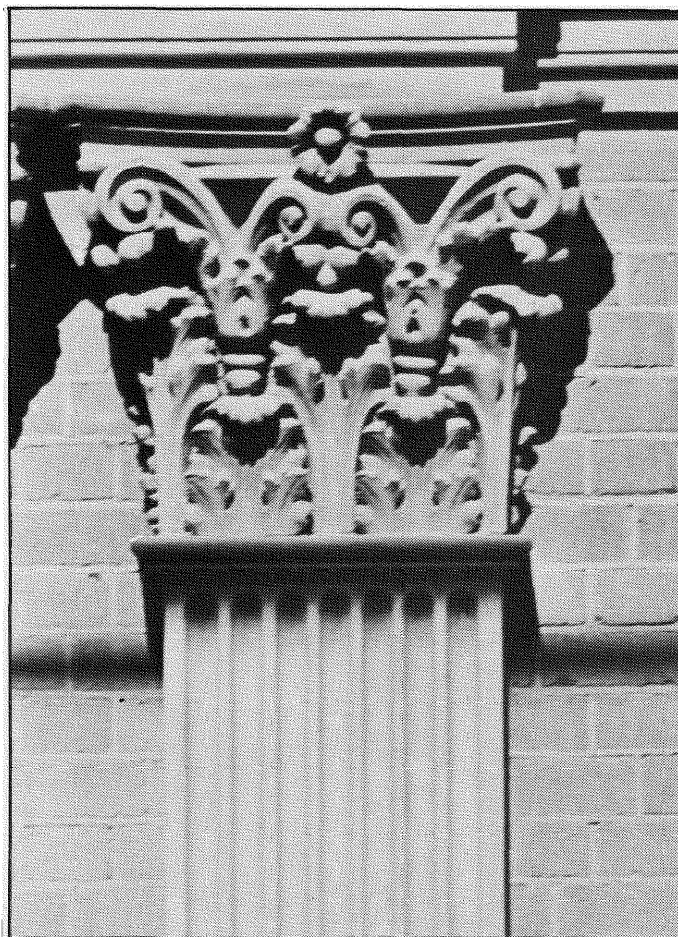
Mense se gewoontes en eise verander ook, byvoorbeeld wat betref vervoermiddels; vanaf voetslaan na perde na trems na motors en busse; of wat betref kleredrag, skoeisel, sanitêre geriewe, privaatheid, sekuriteit, geraas of besoedeling. So iets soos die vereiste beligtingspeil vir werksruimtes kan binne 'n jaar verdubbel of verviervoudig. Telkens pas geboue teen wil en dank geduldig daarby aan of word gemaak pas.

'n Hoek in Paleis-Buitefasadestyl.

Die vensters van die bygevoegde tweede verdieping met die baldakynagtige pedimente.

'n Pilaster van die Korintiese orde.

Die stadsomgewing staan ook nie stil nie; waar die Paleis en Raadsaal eers die hoogste en grootste geboue was, is hulle nou van die kleineres en laagstes. Kerkplein was nie net kultureel en simbolies nie, maar ook aktueel die middelpunt van die stad en land, tans is dit 'n groot busdepot en wie weet wat môre gebeur. 'n Voetgangersgebied sonder gemotoriseerde verkeer kan vandag na wensdenkery klink, môre is dit alledaags.

GEVOLGTREKKING

Uiteindelik: die Paleis se kloutjie by die oor

'n Gebou is 'n lewende organisme, 'n sosiale deel in 'n groepsverband van ander geboue. Dit het 'n ontstaan, ontwikkeling, aanpassing, uitwerking op sy omgewing, veroudering met gepaardgaande probleme en uiteindelik 'n einde.

Met hierdie siening kan 'n restaurasiebeleid vir elke gebou geformuleer word wat met 'n oorkoepelende filosofie sal streef na nie 'n bevriesing van een toestand nie, maar na 'n sinvolle lewe met verlede, hede en toekoms in samehang met omgewing, die land en sy mense.

Lewe beteken neem en gee, aanpas en vasstaan. Wat moet

'n Suil van die Ioniese orde.

vasstaan of selfs versterk, is dit wat ons die karakter (of wese) van die gebou genoem het. Dit kan mens sien as 'n huwelik tussen sy uniekheid (persoonlikheid) en sy tipiesheid (styl).

Restourasie is handhaaf, is dus verander en behou. Wat behou moet word is weer die karakter, dit wil sê die uniekheid en die styl. Die uniekheid van die Paleis het ons probeer skets deur op Wierda se gedagtes en die konteks te wys. Sy styl is laat-Viktoriaans met 'n spesifiek Transvaalse Republiek-geur.

'n Verdere oorweging moet steeds wees hoe groot die impak van 'n verandering of verwydering op die totaal is. Byvoorbeeld die toevoeging van 'n deur of venster in 'n vertrek of fasade wat origens 'n eenheid vorm, kan 'n "vervalsing" of 'n "onegte namaaksel" wees maar daardeur die totaal onversteurd laat; of dit kan "eerlik" en "duidelik herkenbaar" wees maar die geheel onnodig versteur deur die klem op 'n onbenulligheid te laat val.

By hierdie projek het ons besluit dat die Paleis met die Wesfasade en Raadsaal in konteks gesien moet word, dat hierdie

geboue teenoor die res van die stad 'n eenheid moet vorm omdat hulle karakter en uiterlike voorkoms voor 'n sterk "totale aanslag" van moderne en hedendaagse tegnologie, vernuwing, verandering van gees en waardes nogal op dun ys staan. Daarom moet in enige geval van twyfel eerder die ou vorm voorrang geniet. Ons tyd en ook die waardigheid van die geboue vra nie vir 'n geestige oplossing nie.

Die restourateur se werk kan met dié van 'n geneesheer vergelyk word. Sy hoofdoel is nie om ten alle koste moderne geneesmiddels soos antibiotika of hartoorplantings te gebruik om te bewys hoe op datum hy is nie, maar om sy pasiënt gesond te

kry en te hou. Hiervoor het hy 'n siening nodig van 'n gesonde mens net soos ons 'n siening vir die voortbestaan van geboue probeer bepaal het. Net so min as wat hy glo dat mense vir ewig sal lewe en altyd jonk en fris sal bly as hy net die regte medisyne toepas, probeer ons ook nie om die gebou te laat lyk soos die dag toe hy gebou is nie. Ons weet ook dat omstandighede verander het en dat die gebou moontlik moet aanpas. Die inherente waarde en bydrae wat die gebou vandag en môre nog kan maak, is egter die lewe wat in ons hande gelaat is wat ons moet behou en kweek en tot sy reg laat kom tot voordeel van die gebou, die stad en die mense.

VERSCHEIDENHEID RIGLYNE VIR RESTOURASIE EN VERANDERENDE TENDENSE

Die probleem verdiep as teorieë, kliënt, vereistes, realiteite, openbare mening en veranderende stadspatroom alles met mekaar in konflik staan.

Verandering is deesdae in so 'n mate deel van die tydsges as die teorieë oor restourasie nie ook gedurig sou verander nie. Ter illustrasie verstrek ons hiermee 'n deel uit ons verslag, voorgelê aan die Departement Openbare Werke met aanbevelings vir restourasie (datum: Desember 1976). Item vir item vergelyk ons daarmee die Potchefstroomse "Aanbevole Riglyne vir Restourasie van Strukture en Terreine in Suid-Afrika" van Oktober 1982. Die resultaat word hier in tabelvorm weergegee met lopende kommentaar, waarby ander teorieë ook aangehaal word:

HOLM & HOLM VERSLAG 1976

Die begrip "restourasie" beteken terugbring na sy oorspronklike toestand in teenstelling met "reparasie" wat feitlik enige — ook soms tydelike — maatreël omskryf om die gevolge van verval teen te werk. Na bestudering van die vorige twee verslae sal dit egter duidelik wees dat die probleem van restourasie veel meer kompleks is as om alles net na sy oorspronklike toestand terug te bring. Elke aspek moet op sy meriete beskou word en met inagneming van die geheel sal daar 'n aantal enkelbesluite gevel moet word. Aangesien hierdie enkelbesluite samehangend behoort te wees, word hiermee 'n oorsigtelike voorstel as 'n eenheid aangebied wat na goedkeuring verder verwerk sal word.

Tot welke stadium teruggewerk moet word, is die eerste vraag wat ontstaan, en hier kan die keuse val op een van die volgende:

- 1896 Die oorspronklike vorm soos weerspieël in Wierda se planne.
- 1898 Die stadium wat die tweede vloer insluit en soos wat dit waarskynlik deur Wierda voltooi sou word.
- 1900 Die vorm waarin dit deur die Britte voltooi is.
- 1901 Die vorm waarin dit as Paleis van Justisie in gebruik geneem is.
- 1924 Die stadium waarby die Noord-vleuel gebou is.
- 1976 Enige ander latere stadium.

Eersgenoemde vorm sou van 'n argitektuur-geskiedkundige oogpunt waarskynlik die interessantste wees, maar 'n menigte tegniese probleme sal hierdie groot werk uiters bemoeilik en 'n gebou lewer wat moontlik aan sy huidige funksies nie sal voldoen nie.

Die vorm waarin dit as Paleis van Justisie in gebruik geneem is, bied benewens geskiedkundige egtheid die voordeel van praktiese bruikbaarheid vir sy eintlike en ook huidige doel. As algemene rigsgoer kan hierdie stadium dus aanbeveel word.

POTCHEFSTROOMSE RIGLYNE 1982

Termomskywing

Restourasie — is die vakkundige herstel van 'n struktuur en/of terrein sover moontlik na een tydperk in sy bestaansgeskiedenis aan die hand van alle beskikbare gegewens oor sy ontstaan, geskiedenis en toekomstige gebruik met die doel om sy voortbestaan te bestendig ...

... Hierdie riglyne het ook ten doel om te maan teen oorrestourasie en mooimakery waarmee 'n valse beeld van die verlede geskep kan word ...

Tydperkbepaling

By die bepaling van die tydperk waarheen gerestoureer word, moet historiese en kultuur-historiese, argitektoniese en estetiese faktore, opvoedkundige en funksionele benutting en ekonomiese uitvoerbaarheid, in ag geneem word. Die struktuur behoort so ver moontlik slegs na EEN tydperk in sy bestaansgeskiedenis gerestoureer te word. Alle aspekte van die tydperk waarheen gerestoureer word, moet wetenskaplik verantwoordbaar wees. Waardevolle bestaande toevoegings tot 'n struktuur, uit watter tydperk ook al, moet in ag geneem word. Daar moet gewaak word teen die onnodige verwydering van toevoegings as gevolg van die keuse van 'n te vroeë tydperk waarheen teruggerestoureer word.

Funksionele Benutting

Sover moontlik moet gepoog word om die struktuur vir die funksie waarvoor dit oorspronklik opgerig is of 'n soortgelyke funksie te benut.

KOMMENTAAR 1985

"Terugbring" of "herstel", "restoureer", of selfs "terugrestoureer" is volgens die sin van die woord konserwatiewe begrippe. Die Holm & Holm 1976-verslag sê "na sy oorspronklike toestand". Potch 1982 sê "na een tydperk in sy bestaansgeskiedenis". Nuwe Britse riglyne sê "behou alles, selfs latere veranderings, want dit is alles deel van die gebou se geskiedenis." Aldrie bepleit egter 'n bevriësing van een of ander toestand.

By albei, (Holm & Holm 1976 en Potch. 1982) val die klem sterk op één tydperk. Die ooglopende bewegegrede is dat style nie gemeng moet word nie sodat die karakter wat deur een styl geskep word, nie afgebreek word deur steurende elemente uit 'n ander styl nie. Hierdie goedbedoelde voorneme kan in praktyk nogal probleme skep. Die laaste sin van die Potch 1982 paragraaf is duidelik beïnvloed deur die nuutste Britse (York-skool) denke, en weerspreek in 'n mate die klem op één tydperk, want as 'n baie laat tydperk gekies word, dan het mens stylelemente van 'n hele warboel tydperke en dikwels skreiende teenstrydigheid, veral in Suid-Afrika waar restourasie en bewaring nog redelik nuut is en vroeëre generasies redelik gevoelloos saamgeflans, verbreek en verander het. As 'n vroeë tydperk gekies word, kan die gebou dalk onbruikbaar vir vandag se vereistes en/of baie duur wees om te onderhou.

Na 1924 met die Noord-vleuel, verander 'n nuwe funksie die uiterlike vorm aansienlik. Hierdie funksie het later verval, maar die vorm het as 'n las behoue gebly. Die stadiums hierna is so ondefinitief en die verskille so gering dat dit moeilik sal wees om 'n grondige rede vir die beslissing op enige stadium te voorsien.

Algemene beginsels, soos deur D Linstrum en andere gestel, met die beplanning van details vir restaurasie is die volgende:

Sover moontlik moet die oorspronklike materiaal behou en beskerm word.

Waar dele ontbreek moet hulle aangevul word met identiese materiaal wat op oorspronklike wyse vervaardig en afgewerk word.

Dele wat deur gebruik en/of ouderdom geslyt het maar nie beskadig is en dus nog jare diens kan lewer, moet nie vervang word nie. Die gebou moet nie nuut lyk ná restaurasie nie.

Die gebou en sy gebruike en omgewing moet in geheel gesien word sodat nie 'n fossiel geskep word wat onbruikbaar is nie. Onbenutting bring verval mee.

Veranderings wat die karakter van die gebou verander het en sulkes wat slordig gedoen is, moet weer terugwerkend tot niet gemaak word en die gebou so naby moontlik aan sy oorspronklike stadium gebring word.

Waar dit onmoontlik is of volkome onprakties blyk om die ou vorm te rekonstrueer, kan 'n simpatieke moderne element gebruik word. Dit moet dan egter so gedoen word dat dit vir enige beskouer duidelik is dat dit iets nuuts is en nie voorgee om die oue na te boots nie. Sulke dele moet dan ook so wees dat hulle op enige latere tyd weer weggeneem kan word, indien die oue gevind word of wel weer bruikbaar word.

Uitvoering van restaurasie

Wanneer restaurasie uitgevoer word, moet die oorspronklike struktuur in ag geneem word. Noodsaaklike veranderinge daaraan moet behoorlik gedokumenteer word en/of duidelik herkenbaar wees. Waar ontbrekende dele gerekonstrueer word, moet dit histories korrek uitgevoer en harmonieus in die geheel verwerk word. Dit moet ook behoorlik gedokumenteer word en/of duidelik van die oorspronklike onderskeibaar wees, sodat daar nie deur restaurasie 'n valse beeld geskep word nie.

Sover moontlik moet tydens uitvoering van restaurasie van oorspronklike tegnieke en materiale gebruik gemaak word, aangesien dit versoenbaar is met die bestaande struktuur en die gedrag daarvan bekend is. Daar moet gewaak word teen nuwe materiaal wat oënskynlik dieselfde vertoon as die oorspronklike, maar anders mag verweer of reageer. Indien nodig, moet ambagsmanne opgelei word en/of eers oefen en eksperimenteer voordat aan die werk begin word.

'n Ondersoek na die veiligheid van die struktuur is in 'n vroeë stadium gebiedend. Indien daar probleme is, moet die oorsaak en nie die simptoom nie, behandel word. Waar tradisionele tegnieke nie voldoende is om die gebou se voortbestaan te verseker nie, is dit toelaatbaar om deur beproefde hedendaagse tegnologie 'n struktuur te versterk met die oog op sy stabiliteit.

Die toevoeging van noodsaaklike nuwe dienste en fasiliteite behoort tot die minimum beperk te word en mag nie afbreuk doen aan die struktuur nie. Dit moet in simpatie daarmee en so onopsigtelik moontlik geskied. Die nuwe moet egter vir 'n deskundige beskouer onderskeidbaar wees van die oue en/of volledig gedokumenteer word.

Onderdele van 'n gebou, soos onder andere 'n beeldende kunswerk, wat 'n integrerende deel van die struktuur vorm, mag slegs verwyder en elders bewaar word indien dit die enigste manier is om die voortbestaan daarvan te verseker en behoort deur 'n replika vervang te word.

Met die eerste oogopslag lyk dit asof daar in ons geval nie 'n probleem is nie, want die Paleis van Justisie moet weer vir die funksie van hooggeregshof gebruik word. Maar of dit nou is dat die bevolking so aangewas het of dat misdaad nou in die mode raak, vandag moet ons voorsiening maak vir nege howe in die gebou terwyl daar in 1901 maar drie was. Ook is stedelike terrorisme vandag 'n groter probleem as vroeër; die voorsorgmaatreëls daarteen verander die gebruik en gevolglik ook die dienste, tegnologie en uitleg van die gebou aansienlik. Egskeidings is al so 'n sosiale okasie as wat vroeër die opera, teater of bioskoop was, waar mense uitgevat uithang in die foyer en mekaar sien en gesien word. Ons rasseverhoudings is nie meer dié van 1901 nie, toe Wierda nog op sy planne hokkies kon voorsien "voor kaffergetuigen" of "meiden". Die duur luukse Duitse motors van die hedendaagse regters het heelwat meer plek nodig as die 1906-modelle.

Oor die 80 jaar het al hierdie verskille nou meer as graadverskille geword sodat daar weinig oorbly van 'n gebou wat netso sonder verandering aan sy nuwe funksie voldoen.

Albei riglyne sê by hulle eise "sover moontlik". Teorieë word natuurlik nie "op papier" of "in die kop" uitgedink en dan op die praktyk toegepas nie. Die woord teorie is van die Griekse woord vir sien afgelei en dit is ook wat gebeur: Die vele "geslaagde" en "mislukte" pogings van restaurasie word deur 'n teoretikus beskou en hy besluit dan wat mens behoort te doen en nie te doen nie. Wanneer mens in praktyk voor 'n probleem staan, is dit nodig om die oorwegings wat tot die teorie gelei het, te toets aan die hedendaagse lewensfilosofie en 'n knippie toekomsvisie en dan vir die spesifieke geval 'n oplossing te vind.

Holm & Holm 1976 wend 'n argitektoniese maatstaf aan ("karakter verander en slordig gedoen") wat Potch 1982 (waarskynlik uit 'n meer historiese oogpunt en onder York-in-vloed) nie waag nie.

Die byvoeg van nuwe elemente is seker die neteligste saak van restaurasie. Holm & Holm 1976 stel die vereiste "... dat dit vir enige beskouer duidelik is dat dit iets nuuts is ..." dan moet dit darem uitsteek soos 'n paal bo water, want onder "enige beskouer" sal daar moontlik mense wees wat redelik toe of baie liggelovig is. Potch 1982 worstel met die probleem: "... duidelik van die oorspronklike onderskeibaar ..." "... in simpatie daarmee en so onopsigtelik moontlik ..." "... vir 'n deskundige beskouer onderskeibaar ..." en/of volledig gedokumenteer ..." laat 'n wye keuse en kan nie as 'n duidelike riglyn gebruik word nie.

Die saak het vir die teorie 'n probleem geword omdat die praktyk met ewe veel welslae van een uiterste na die ander beweeg: Daar is restaurasies in Duitsland bv. waar paleise en katedrale wat deur brand of oorlog tot op die grond verwoes was, weer in alle gotiese-, barok- of rokokoprag met die oorspronklike materiale, metodes en afwerking heropgerig is sodat vandag geen deskundige beskouer dit sal agterkom nie. Dan is daar weer (veral in Italië en ook Frankryk) gevalle waar op die mees geestige wyse met heel kontrasterende moderne elemente soos plaatglas, chroomstaal ensovoorts en met heel kontrasterende konstruksiemetodes en ruimtebehandelings aan ou geboue aangebou en verander is. Daar is ook die meer demokratiese Britse benadering wat oplossings van 'n wye spektrum

kombineer sodat alles naderhand moontlik is en elke item op sy eie verdedig kan word.

Wat is vir Suid-Afrika vandag die gepaste benadering? Het ons die wil, geduld, kundigheid en fondse om soos die Duitsers te restoreer? Het ons genoeg vergelykingsmoontlikheid (en genoeg ou geboue) en is ons publiek genoeg ingelig en vlug van gees dat ons soos die Italianers te kere kan gaan, of sal ons dalk misverstaan word? Is die Britse benadering net so hier by ons van toepassing? Ons soek 'n tipies Suid-Afrikaanse oplossing.

Net soos by 'n staatsman of openbare persoonlikheid sy publieke gedrag of omgang nie sy privaatbesit is waarmee hy kan doen soos hy goeddink nie, is die buitefasade van belangrike geboue volkseïendom van openbare belang en betekenis. Dit was as gevolg van openbare druk dat die aandag op die noordelike trap by die Paleis geval het wat nog steeds agter die sogenaamde "noord-vleuel" van latere datum verberg is. Die sloping van die vleuel is na die aanbeveling ook in beginsel aanvaar. Die uitvoering van die besluit is later as gevolg van ekonomiese toestande op die lange baan geskuif. Die ekonomie het intussen versleg en vandag sou dit seker nie 'n getroue weerspieëling wees van ons tydsgees indien mens die noord-vleuel sou afbreek nie. Dit is 'n te radikale oplossing vir ons tyd.

Die Noord-vleuel is in die vorige twee verslae breedvoerig bespreek en dit kan daaruit afgelei word dat 'n verwydering hiervan alleen tot voordeel van beide die gebou en sy stadsomgewing sal strek. Alhoewel dit nie in ons opdrag val nie, wil ons by hierdie geleentheid die moontlikheid en tentatiewe voorstel uitspreek dat die nuwe gebou wat teenoor Vermeulenstraat opgerig staan te word, so beplan word dat twee simpatieke ruimtes oor die straat mekaar bejeen. Die verbindings (indien verlang) tussen die twee geboue kan liefs op keldervlak geskied. Die ou binnehof wat met plaveisel, plante en fontein voorsien word, kan so ten volle tot sy reg kom en 'n positiewe bydrae tot daardie deel van die stad wees.

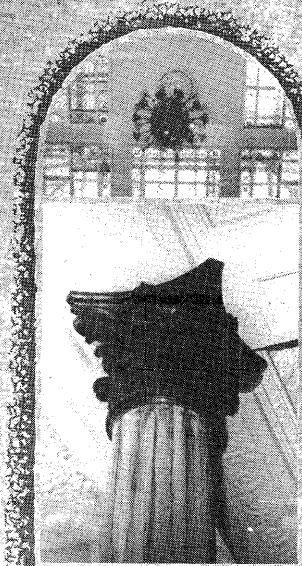
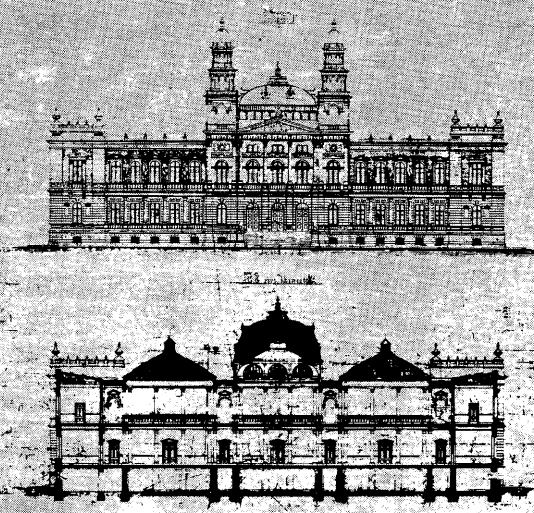
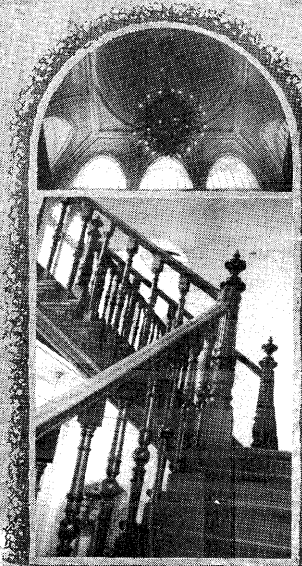
Terreinrestourasie

'n Struktuur is in vorm en gees onafskeidbaar van die terrein waarop dit staan en die milieu waarbinne dit geleë is. Daarom is die korrekte restourasie van die omgewing ook belangrik en behoort dit by die restourasie van die struktuur in ag geneem te word. Daar moet gewaak word teen onder andere die versteuring van verhoudings en volumes, materiale, vlakke, kleure, plantegroei, ensovoorts.

Gebouegroep

Dieselfde beginsels wat van toepassing is op enkele geboue is van toepassing op individuele strukture binne gebouegroep. In hierdie verband behoort gelet te word op die geheelbeeld van die gebouegroep en sy omgewing. 'n Noodsaaklike nuwe struktuur in 'n historiese gebouekompleks behoort of 'n presiese rekonstruksie te wees van 'n gebou wat op die terrein gestaan het of dit moet 'n nuutontwerpte struktuur wees met eie argitektoniese meriete wat simpatiek staan teenoor die reeds bestaande struktuur/strukture.

Preserving the Past.

The year is 1896. June. Work begins on the foundations of the Palace of Justice. The passage of time corrodes the work of master craftsmen of old however, and in 1983 it is decided to undertake an extensive restoration project. Stocks & Stocks is awarded the contract. Stonework is reconstructed, stained glass replaced, a second storey

wing is added, matching windows and brickwork, blending old with new. The roof is reclad and stained glass ceiling renewed. Everything must harmonise. A challenging project, demanding a sense of history and the highest contracting standards. Stocks has met those standards. Stocks & Stocks. Striving for excellence.

Ek het met belangstelling kennis geneem van C F van R Zietsman se bedenkinge oor die groen-en-wit huise van Graaff-Reinet en oor die twyfelagtige beginsels waarop heelwat sg. restaurasie in Suid-Afrika berus (RESTORICA, April).

My eie navorsing op hierdie gebied het betrekking op die Vrystaat, maar ook hier het ek, soos mnr Zietsman t.o.v. Transvaal, lankal reeds begin twyfel aan die stelling dat die "tradisionele" kleurskema van Suid-Afrika groen-en-wit sou gewees het. Die enigste spesifieke vermelding van huiskleure wat ek in geskrifte uit die vorige eeu kon opspoor, verwys na wit en "hard blaauw", alhoewel dit nie duidelik is of dit op die binne- of buitekant van die gebou betrekking het nie; maar eietydse foto's toon duidelik dat die skakerings van huise onderling verskil het. Om alle "gerestoureerde" huise groen-en-wit te wil maak, soos bv. met die Chris van Niekerk-museum op Boshof gedoen is en nog altyd met die herstel van ou huise op Philippolis gebeur, is vir my 'n heeltal arbitrêre besluit wat op geen aanwysbare wetenskaplike beginsels berus nie, hoe aantreklik die resultate in sigself ook mag wees. Dit is 'n saak wat nadere ondersoek verdien.

In sy brief raak mnr Zietsman egter nog belangriker kwessies aan, dié van die beginsels waarvolgens beslissings tydens restaurasie gedoen word en die noodsaak om getuieis wat tydens die restaurasieproses vernietig word êrens vas te lê. In die Vrystaat kan die sg. restaurasie van die ou kleiwoning op Hoffmansrust as 'n besonder ongelukkige voorbeeld van eg. dien, terwyl die beginsels waarvolgens die Presidensie in Bloemfontein onlangs ten duurste opgekalfater is, ook uiters verward geblyk het toe hulle deur die betrokkenes uiteengesit word, en mens daarby graag sou weet waar en deur wie die inligting wat in die loop van hierdie uitgerekte werksaamhede ingesamel was, bewaar word. Dit sou ongetwyfeld stof vir 'n baie interessante artikel bied.

Waarskynlik sou dit 'n goeie ding wees indien restoureerders in die algemeen 'n groter mededeelsaamheid i.v.m. hul werkbeginsels en -metodes aan die dag sou lê, en verkieslik vóórdat onherroeplike beslissings gedoen word.

In aansluiting op mnr Zietsman se opmerkings insake restaurasie na die "oorspronklike voorkoms" sou ek ten slotte graag 'n paar woorde wil sê oor die onsalige — na my mening — Suid-Afrikaanse geloof dat 'n gebou tot op die uur nul van sy bestaan teruggerestoureer moet word, en dat alle latere veranderings en toevoegings meedoënloos verwyder moet word — om maar te swyg van die effense verweerdheid wat dit gedurende die loop van die jare en die eeue opgedoen het. Dit is juis aan hierdie groei en verwerking waaraan hulle blootgestel is en aan die verryking wat hulle aan opeenvolgende generasies te danke het, dat ou geboue soveel van hulle waarde en bekoring verskuldig is.

Volgens watter beginsel moet geboue noodwendig van alle latere elemente gestroop word? Om by die skouspelagtige voorbeeld van die Vrystaatse Presidensie te bly, waarom moes die verhoogde dak byvoorbeeld verwyder word ten gunste van die oorspronklike lae dak wat dit slegs vir die eerste paar jaar van sy bestaan besit het? Die verhoging het die vertikale lyne van die gebou help versterk, en moet in dié sin as verbetering gesien word: nou lê dit soos 'n dooie walvis langs die straat, platgedruk deur die onverbiddelike horisontaliteit van die langgerekte dak. Waarom?

Dit is verblydend dat die woord en die begrip "restourasie" in Suid-Afrika bekend begin raak het. Ek sou egter graag wil sien dat ons die punt bereik dat albei ook korrek gebruik word. Sou ons nie 'n bietjie hieroor kan besin nie?

*Karel Schoeman
Kaapstad*

GEDENKPLATE

U aandag word daarop gevestig dat die gedenkplate soos deur die Witwatersrand-tak voorsien, nou R90,00 kos as gevolg van 'n verhoging in produksiekoste. Indien u so 'n gedenkplaat wil bestel om op 'n gebou of by 'n terrein op te rig, kan u direk skakel met:

*Mnr Jack Holloway
Posbus 38611
Booyens
2016
Tel. (011) 835-3027 (werk)
(011) 646-0099 (tuis)*

ENERGY FOR LIFE

FOR 25 YEARS, TOTAL HAVE BEEN HELPING THE PARKS BOARD HELP ENDANGERED SPECIES SURVIVE. BECAUSE LOOKING AFTER ENERGY MEANS LOOKING AFTER LIFE.

A ploughman's cottage

A J Butler

Leaving Griquatown for the Kuruman River in 1817, Robert Hamilton wrote, "I wish much to be away as the ploughing time is almost come and the wood for the plough is still growing in the field". Robert Hamilton was the first white man to live permanently beyond the Orange River. He died at Kuruman in 1851, and his body is buried here in the missionary cemetery.

Robert Hamilton was a carpenter and an artisan missionary of the London Missionary Society. The house that he built for himself with the aid of his distinguished colleague Robert Moffat, still stands and is in the process of being restored.

The house is part of the Kuruman Moffat Mission Trust's property, five kilometers from the town of Kuruman. It was in continuous use by the missionaries and school staff, until the passing of the Group Areas Act obliged the Mission to close its schools. With the consequent reduction in staff, the house became redundant and rapidly deteriorated. In 1977, Dr R Liversidge of the McGregor Museum, Kimberley, obtained the support of the Mission and the Kuruman Municipality for the restoration of the building, for it is the oldest known example of Northern Frontier architecture. It was built between 1826 and 1828, and unlike the Moffat Homestead erected two years before, Hamilton's House has remained unaltered since those early days.

The house comprises a hall or *voorhuis* (6 m x 5 m) with two small bedrooms on either side (4 x 2½ m) and a large kitchen and pantry behind (5 x 4½ m). An architect's drawing of 1897 shows that at that time it was surrounded by storerooms, a granary, and a waggon shed. The external walls are made of dolomite stone in random courses, while the internal walls are of unburnt brick. The main roof remains in its original condition; the trusses, constructed of local timber are secured by handmade nails and *riempies*, and thatched with reeds from the valley. The doors and tiny window frames, which were made by Hamilton himself, are largely intact; the lintels are cut from the camelthorn tree, with mouldings carefully run on their front edges. The hinges of the built-in cupboards and windows were made by a blacksmith missionary, Isaac Hughes. Years later Hughes was the founder of the settlement at Douglas on the Orange River, where the missionaries found much of the Vaal River Yellow Wood that they used in their buildings.

Most of the masonry was the work of an 1820 settler, Hugh Millen. The missionaries met him at Bethelsdorp, and he agreed to come up country and help them in return for a base from which to trade north of Kuruman. The records say that Millen was at first expected to work with clay bricks, as the missionaries had done at their first settlement, but Millen said he could work the dolomite that he found on the site. His walls are 46 cm thick. He dressed the corners and used heavier boulders in his foundations, otherwise he made the walls from the stones that were brought him. Though technically 'random stonework', there is a horizontal feel about the dove grey walls, each piece seated with small stone wedges and packed with earth and dung.

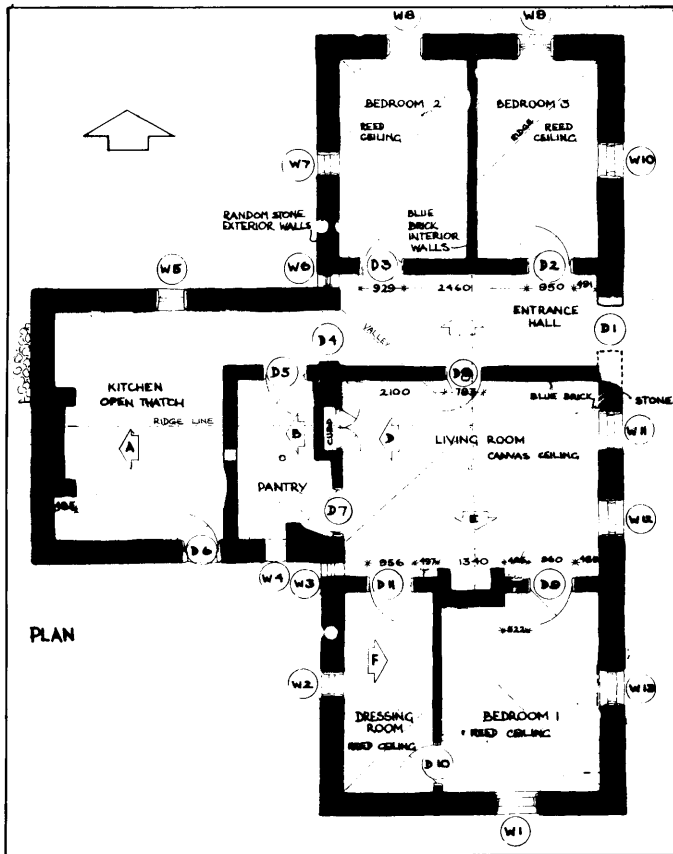
One of the mysteries of the house is the bread oven. Its stone foundation and clay covered floor remain, protruding from the kitchen wall, and within the kitchen can be seen the oven doorway with its heavy stone lintel. The oven was alongside the chimney breast, and its opening is a meter from the floor. Above it, clay brick infill can be seen, and in the thickness of the wall a flue connects the oven with the wide chimney of the kitchen. This unusual feature has still to be explained, and we would like to learn whether readers know of similar oven flues elsewhere.

In general appearance the house is definitely a colonial building; having more in common with a building like 7, Castle Hill, Port Elizabeth, (which was built in the same period) than anything Hamilton would have remembered from Britain. The building has no eaves such as those conversant with thatched buildings in England might expect, and the windows are splayed inwards and not outwards as the colder British climate would demand.

The distinctly South African features were probably due to the influence of artisans from the London Missionary Society institution at Bethelsdorp, where some years earlier Dr Van der Kemp had gathered round him a considerable number of skilled tradesmen. A group of them accompanied the first missionary party to the Kuruman River in 1816. Though the record shows that some of them returned to the coast quite quickly, others remained in the employ of the missionaries.

Detail: Back door with brass catch. The door frame of Vaal River Yellow Wood, the door panels of soft wood, perhaps of a later date.

Plan: Plan shows building before restoration.

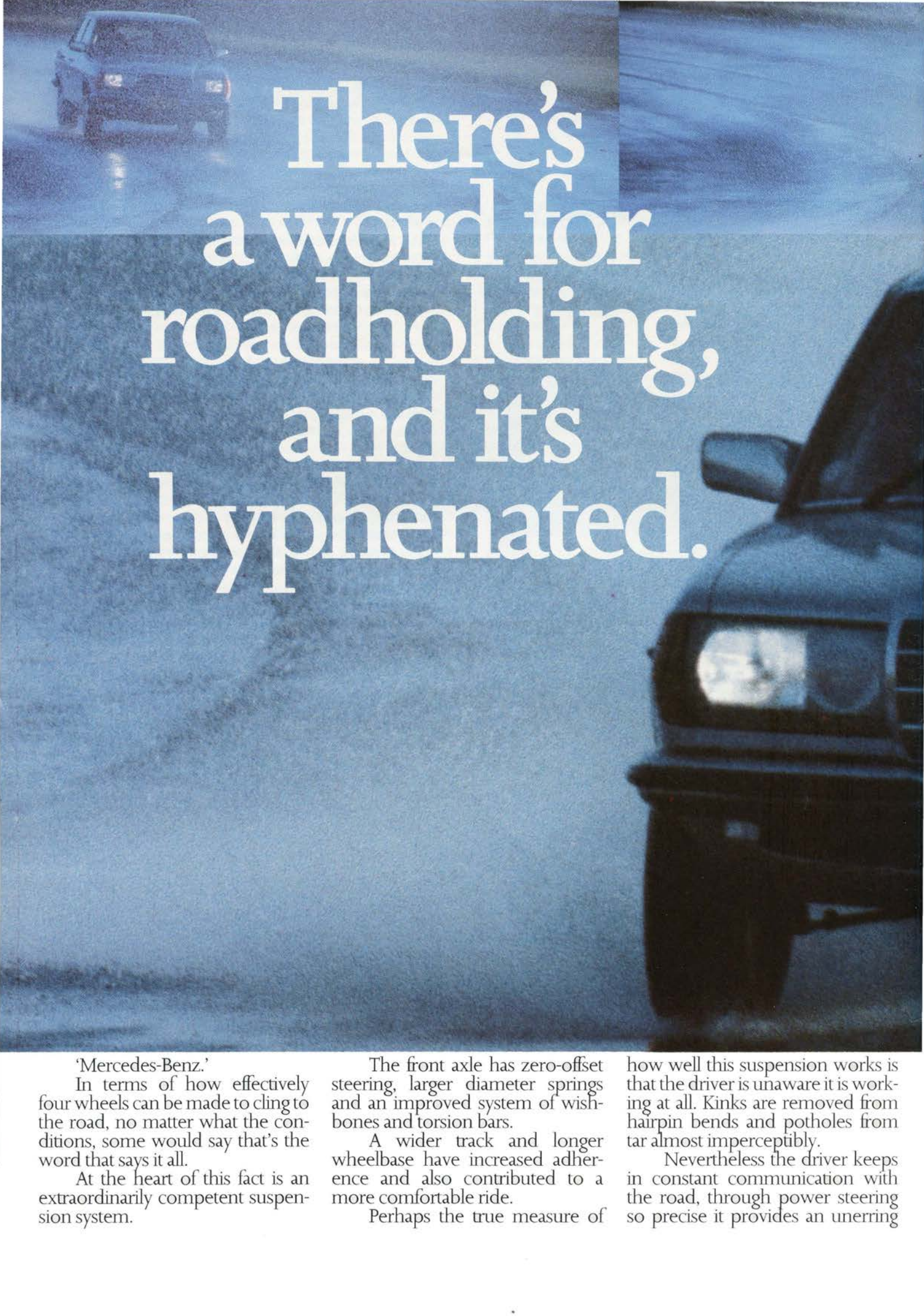
While the houses were building, Hamilton and Moffat and their helpers spent their working days on site, trudging 9 km back to the original station each Friday to spend the weekends with their wives. Kuruman was a wild place in those days. There were hippopotami in the valley, and giraffes eating the pods from the camel-thorn trees. To remind them how far north their station was, impala were grazing in the wild plains. Moffat wrote that they always had two men shooting for the pot, and that sometimes they were so hungry that they all had to stop work and join in the hunt.

The workers, like everyone else, lived off the land; and when after twenty years labour the houses and the great chapel were complete, the missionaries boasted that these 'substantial buildings' had been erected 'without cost to the Society'. Their labour of peace was accomplished with the encouragement of the Batswana, but it does not seem that the tribesmen gave much active assistance. The missionaries and the Bethelsdorp men pushed the wheelbarrows, while the tribe watched to see what it was all about. Soon it was noticed that Batswana were building rectangular houses for themselves, though much smaller ones. Even twenty years later when Livingstone built his wife a house like Hamilton's, a Motswana described it as 'a mountain with caves in it'.

Robert Hamilton did not remain long in the house he constructed. In 1830 he built himself a room in Mr Moffat's yard, so that a newly arrived missionary, Rogers Edwards, could have the benefit of living with his family in the larger house. Then in 1841, David Livingstone became a lodger with the Edwards', so Hamilton House can be called Livingstone's first home in Africa. The Edwards' little boy Samuel was a child at the time. He also grew up to be a famous traveller, and the books sometimes call him 'Far Interior Sam'. In the house next door, a trader called David Hume was living at that time. He is remembered in the name Humewood at Port Elizabeth. Livingstone said that in one year Hume sent 23,000 lbs of ivory through Kuruman to sell on the Grahamstown market.

House from the south, prior to restoration.

There's a word for roadholding, and it's hyphenated.

'Mercedes-Benz.'

In terms of how effectively four wheels can be made to cling to the road, no matter what the conditions, some would say that's the word that says it all.

At the heart of this fact is an extraordinarily competent suspension system.

The front axle has zero-offset steering, larger diameter springs and an improved system of wishbones and torsion bars.

A wider track and longer wheelbase have increased adherence and also contributed to a more comfortable ride.

Perhaps the true measure of

how well this suspension works is that the driver is unaware it is working at all. Kinks are removed from hairpin bends and potholes from tar almost imperceptibly.

Nevertheless the driver keeps in constant communication with the road, through power steering so precise it provides an unerring

© 1991 Mercedes-Benz USA, LLC

'feel' at all speeds.

Additionally there is a servo-assisted dual-circuit braking system that will match the limits of the car's performance, with power to spare.

(Significantly, Mercedes-Benz was the first manufacturer to make 4-wheel disc brakes standard in all its cars.)

As for the gearbox, Road & Track (USA) says: "Transmission designers from around the world should take a sabbatical to spend time at Stuttgart learning the Mercedes-Benz way of building gearboxes."

These elements knit together to give a unique feeling of assur-

ance. Universally, drivers say it is this feeling, more than any other factor, that separates a Mercedes-Benz from other cars.

**Mercedes-Benz.
Engineered
like no other car in
the world.**

The cottage as it looks today.

The Edwards' family and the Ashtons who followed them made a domestic sanctuary of the place, the feel of which still seems to linger. William Ashton was Moffat's longest lasting colleague and collaborator in the final work on the Setswana Bible. The two of them together established a western educational system among the peoples of the interior.

The Ashtons lived nearly thirty years in Hamilton House, and we know a lot about their occupancy. Mrs Sarah Ashton had a daughter, born in 1846, whose name was Mary. When Mary was an old lady she sent her son to see the house and made notes for him of the things she remembered. She describes every room in detail, and fills in our memories of the place. The syringa tree still stands in which she remembered the chickens roosting, and the window is still there where she sat with her afternoon needlework. She records that she "well remembers Robert Livingstone coming to ask, "Mrs Ashton! Can Mary come and play?", and hearing her mother telling him, "Mary must finish her work first!" Robert, Livingstone's eldest child, later fought for the Union in the American Civil War. He was wounded, died a prisoner-of-war, and never married.

Other missionary families followed the Ashtons, and at the end of the Moffat era the house was let when missionary activity moved across the valley for a period. During that time, 1897, a British army unit was stationed in the area, and a colonial officer wrote about 'the enjoyable musical evenings and dances' they had together in the house. In this century, mission staff came back to Hamilton House. It was used by the long serving school teacher, Mrs Wookey, and then by Mr Titus Moseki and the famous evangelist, Maphakela Lekalake. Lastly, and up to 1954, it was the home of the Rev and Mrs Jennings Leshona. After remaining unused for a considerable period, wind and weather took their toll, and during the torrential rains of the mid seventies the house became a ruin.

The original idea of those who began the restoration ten years ago was that the house should become a museum, but since then the Churches have established a Kuruman Moffat Mission Trust to redevelop the entire 10 hectare property. A Conference Centre has been opened; the school has been rebuilt. A library and educational resource centre have been started, and Mary Moffat's garden has been opened to the public.

After a period of inactivity, the committee specially concerned with Hamilton House is pressing ahead with its restoration. The house has already been rethatched and replastered, and the

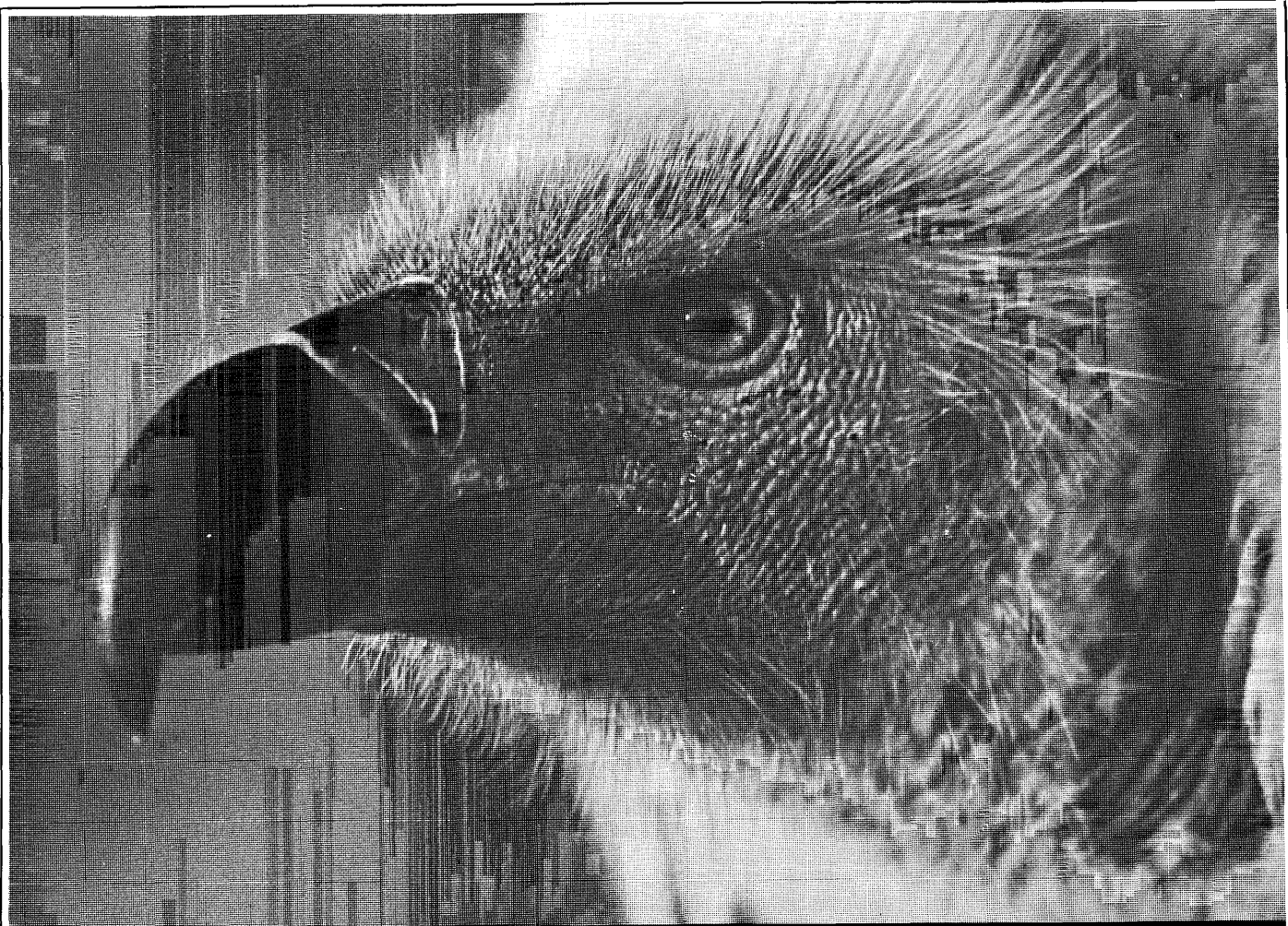
plumbers and carpenters are finishing their work. The small, superficial additions that had been made down the years have been removed, and apart from the addition of a bathroom and electricity, the house is being restored to its original appearance and will be lived in again. It will be used by visitors in conjunction with the Conference Centre, and it is hoped to furnish and open it next year.

A feature of the reconstruction is the enthusiasm of local African Christians and congregations. Churches from as far afield as Prieska and Gaborone have donated towards the work, and considerable sums of money have been sent from overseas for the various projects. A team of Batswana has been trained, and it has been possible to discover many things through their knowledge of local events. As I write, the plumber has been describing how, when he was a child, his family used to camp year by year with their wagon under a giant syringa tree, at the Mission's Annual Meetings.

Increasing numbers of visitors now come at all times of the year. Better roads and modern transport make easy a journey that once took three months from Cape Town, though at this oasis many things remain the same.

In 1860, when a first attempt to establish Christianity north of the River Limpopo failed, many lives were lost; both Batswana and European. The lone white survivor, Roger Price, was brought back to Kuruman. His young wife and child were dead, and he had almost abandoned hope himself. The Ashtons took him in, and it was in Hamilton House that he found hope again. Weeks after he wrote that he had found his vision again, "under a Christian roof".

Even a casual visitor experiences a quality of quiet courage and temulous hope in the house. In its partly restored state one feels part with those still building it, yet you know it was once finished and is already their home. You want to take your hat off! The House and what it stands for is rooted in the past, but belongs to the future. We have better tools, more knowledge, and probably greater opportunities for understanding and service than those old men had. Because of their endeavours, life for us is much easier. If we are Englishmen we do not have to learn Setswana by ear, for a start: and if we are Batswana, someone has already written our language down, and that is a help. At such a place there is encouragement for all who endeavour to live well in Africa today. Hamilton and his colleagues cut the wood, made a plough, planted a field; and we are reaping.

“If you want to know how much Escom cares about wildlife, ask the Cape Vulture.”

Dr. John Ledger, Endangered Wildlife Trust.

Like so many of our country's indigenous birds and animals, the Cape Vulture is an endangered species.

Some years ago it was discovered that Cape Vultures were being electrocuted in large numbers as a result of roosting on the pylons of live powerlines, causing frequent power failures in certain areas.

In trying to solve what was originally a technical problem, Escom's engineers consulted with a group of experts on the behaviour and habits of the Cape Vulture.

Escom established a Bird Research Committee to conduct ongoing research into interactions between birds and powerlines. It was imperative to try and prevent any further fatalities not only among the Cape Vulture, but among all birds. Burying the powerlines was out of the question, because of the vast expense — estimated at hundreds of millions of rand. What was needed was some

means of protecting the vultures from electrocution.

It was decided to avoid using hazardous pylon designs when routing new lines through areas where vultures occur. In critical areas special perches were fitted to more than 400 pylons, greatly improving the situation. More recently experiments with insulators have been carried out in an effort to finally eliminate this problem.

The ready cooperation between Escom and environmental interest groups has removed one major hazard from the life of one of nature's most majestic wild creatures.

This is one way Escom tries to minimize the impact of its activities on the environment.

For further information write to the Public Relations Officer at Escom, P.O. Box 1091, Johannesburg 2000.

The power behind tomorrow.

*Elke Sigaret
'n Meesterstuk*